

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CARİ AÇIĞIN FİNANSMANINDA TURİZM SEKTÖRÜNÜN ROLÜ VE
GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ

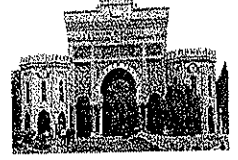
TEONA TİTVİNİDZE
2501060894

TEZ DANIŞMANI: DOÇ.DR. SERDAR ONGAN

İSTANBUL-2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz İKTİSAT TEORİSİ Bilim Dalı'nda ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan 2501060894 numaralı TEONA TITVINIDZE'nin hazırladığı "CARİ AÇIĞININ FİNANSMANINDA TURİZM SEKTÖRÜNÜN ROLÜ VE GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 27.01.2011 PERŞEMBE günü saat 14:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
DOÇ.DR.SERDAR ONGAN	Kabul	
DOÇ.DR.DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ	KABUL	
DOÇ.DR.UFUK BAKKAL	Düzeltilme	
YRD.DOÇ.DR.BURAK ATAMTÜRK	Düzeltilme	
YRD.DOÇ.DR.SELMAN YILMAZ	Kabul	

CARİ AÇIĞIN FİNANSMANINDA TURİZM SEKTÖRÜNÜN RÖLÜ VE GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ TEONA TİTVİNİDZE

ÖZ

Bu çalışmada turizmin cari açığa olan etkisi ve Gürcistan incelenmeye çalışılmıştır. Gürcistan gelişmekte olan bir ülke, ödemeler dengesindeki cari açıkları ülke için çok önemli bir sorun yaratıyor ve ülkenin gelişmesini engelliyor. Turizm sektörü Gürcistan için son derece önemli bir sektördür; çünkü cari açığın kapatılmasında çok önemli bir rol oynuyor. Gürcistan daha önceden Sovyet Birliği'nde olduğu için ülkenin kapıları başka ülkeler için kapalıydı (Sovyet Birliği'nde olmayan ülkeler için); ama Sovyet Birliği'nden ayrıldıktan sonra kendi ayakları üzerinde durmayı öğreniyor ve kalkınmaya çalışıyor. Bu çalışmada turizm sektörünün gelişmesi, Gürcistan'ın Ödemeler dengesi açıklarını ve cari açığının nasıl finanse edebileceği incelenmiştir.

ABSTRACT

In this study, effects of tourism on trade deficit and Georgian economy is evaluated. Georgia is a developing country therefor trade deficit is a big problem which also halts development process. Tourism is an important sector for Georgian economy, because it plays an important role in financing of trade deficit. Georgia used to be a member of Soviet Union before and that 's why its borders were closed for other countries (except other members of soviet Union)\any kind of interaction with them was out of question, but after Georgia left the membership of soviet union its trying to learn how to be on its own and develop. This study shows how developed tourism finances the trade deficit of the country.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı turizmin ödemeler dengesindeki cari açıklarına olan etkisini araştırmak ve bunun Gürcistan üzerindeki etkilerinin incelemektir.

Turizm özellikle Gürcistan gibi, gelişmekte olan ülkeler için en önemli sorun olan cari açığının en kapsamlı finansmanıdır. Bu nedenle turizm sektörün gelişmesi Gürcistan ekonomisi için hayati önem taşımaktadır.

Uzun süreli çaba ve uğraşların sonucunda ortaya çıkan bu çalışmanın oluşum aşamasında destek alırken burada adını sayamadan geçemeyeceğim kişilere belirtmek isterim.

Başta, benim danışma hocama tezime yön vermesi, eleştiri ve katkıları için, Doç. DR. Serdar Ongan'a çok teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca tezimi şekillendirmemde bana yardımcı olan Erdin Kılıç'a, tezimin Türkçe çevirisinde bana yardımcı olan oda arkadaşlarım ve desteğini benden esirgemeyen annem ve babama bana sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: ÖDEMELER DENGESİ VE CARİ AÇIK KAVRAMI.....	3
1.1.Ödemeler bilançosu ve yapısı.....	4
1.1.1. Ödemeler Bilançosunun Ana Hesap Gurupları.....	5
1.1.1.1. Cari İşlemler Hesabı.....	6
1.1.1.1.1. Dış Ticaret Hesabı.....	7
1.1.1.1.2. Görünmeyen Kalemler Hesabı.....	8
1.1.1.1.3. Karşılıksız Transferler Hesabı.....	9
1.1.1.2. Sermaye Hesabı.....	9
1.1.1.2.1.Uzun Vadeli Sermaye Hesabı.....	10
1.1.1.2.2.Kısa Vadeli Sermaye Hesabı.....	10
1.1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı.....	11
1.1.1.4. Net Hata Noksan ve İstatistikî Farklar Hesabı.....	11
1.2.Ödemeler bilançosunda denge problemi ve dengesizliği doğuran başlıca sebepler.....	13
1.2.1.Yapısal sebepler.....	14
1.2.2. İktisadi dalgalanmalar.....	16
1.2.1. Geçici sebepler.....	17
1.3. Cari işlemler dengesine açıklamasına ilişkin yaklaşımlar.....	17
1.3.1.Esneklikler Yaklaşımı.....	19
1.3.2.Toplam harcamalar yaklaşımı.....	22
1.3.3.Dönemler arası yaklaşımı.....	22
1.4.Gelişmekte olan küçük ülkelerde hizmet ihracına dayalı büyüme ödemler dengesine olan pozitif etkileri.....	26
1.4.1. Turizmin hizmet sektörüne etkisi.....	28
2.BÖLÜM: GENEL OLARAK TURİZM VE TURİZMİN CARİ AÇIĞINA ETKİLERİ.....	30
2.1. Turizmin tanımı.....	30

2.1.1. Turizmin özellikleri.....	33
2.1.2. Destinasyon kavramı.....	34
2.2. Turizm Çeşitleri.....	36
2.2.1. İç Turizm.....	37
2.2.2. Dış Turizm.....	38
2.2.2.1. Aktif Dış Turizm.....	39
2.2.2.2. Pasif Dış Turizm.....	39
2.3. Turizm Ürünü.....	40
2.3.1. Turizm Ürünün Özellikleri.....	42
2.3.2. Turizm Ürünün Kaynakları.....	43
2.4. Turizmin Önemi ve Sektörel Özellikleri.....	45
2.5. Ekonomik Faaliyet Olarak Turizm.....	51
2.6. Turizmin Olumlu Ekonomik Etkileri.....	55
2.6.1. Turizmin ödemeler dengesine olan etkisi.....	56
2.6.2. Turizmin gelir yaratıcı etkisi.....	58
2.6.3. Turizmin istihdam yaratıcı etkisi.....	59
2.6.4. Turizmin bölgesel gelişme üzerindeki etkisi.....	61
2.6.5. Turizmin diğer sektörler üzerinde yarattığı etki.....	63
2.6.5.1. Turizmin Tarım sektörü üzerindeki Etkisi.....	63
2.6.5.2. Turizmin Sanayi sektörü Üzerindeki Etkisi.....	64
2.6.5.3. Turizmin Hizmetler sektörü Üzerindeki etkisi.....	65
2.7. Turizmin olumsuz ekonomik etkileri.....	66
2.7.1. İthalat etkisi.....	66
2.7.2. Turizmin Enflasyon Üzerindeki Etkisi.....	67
2.7.3. Fırsat maliyeti etkisi.....	68
2.7.4. Turizmin Mevsimsellik Etkisi.....	68
2.7.5. Yabancı sermaye etkisi.....	69
2.8. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin turizme bakış açılarının karşılaştırılması.....	71
2.8.1. Gelişmiş Ülkeler Açısından.....	71
2.8.2. Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından.....	73
3. BÖLÜM: TURİZM-CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI-GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ.....	75
3.1. Ülke hakkında genel bilgiler.....	75

3.1.1.Ülkenin Genel Ekonomik Durumu.	75
3.1.2.Genel Olarak Dış Ticaret.....	76
3.1.2.1.İhracat	77
3.1.2.2.İthalat.....	77
3.2.Gürcistan'ın 2007 yılındaki kısa ödemeler dengesi ve onun değerlendirilmesi.79	
3.3. Gürcistan'ın 2004-2008 yılların Ödemeler dengesinin değerlendirilmesi.....	80
3.4. Gürcistan'ın mal ve hizmetler dengesi.....	83
3.5. Turizm.....	84
3.5.1Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri, Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı ve GSMH.....	84
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	90

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olan olduğu gibi Gürcistan'da da kalkınma çabalarını sınırlayan en önemli problemlerin başında cari açıkları ve döviz darboğazı gelmektedir. Sovyet birliğinden ayrıldıktan sonra günümüze kadar Gürcistan'ın ekonomisine baktığımızda bu problemin her dönem güncelliğini koruduğunu görüyoruz. Gürcistan'da ekonomik yapının ve kalkınma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ödemeler dengesindeki açıkları büyük ölçüde dış ticaretten kaynaklanmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak, Gürcistan bu sorunu sanayileşme yoluyla halledebilirdi, ancak hızlı bir sanayileşme gerekli yatırımların yapılmasını zorunlu kılar, ayrıca Gürcistan yatırımcılar için biraz riskli bir bölge çünkü istikrarlı değil. Son 20 yıl içinde Gürcistan'da 2 defa savaş oldu. Yapılan yatırımlar ise, yurtiçinde üretilmeyen hammadde ve yatırım malların ithalatını arttırırken , yükselen gelir düzeyde dış tüketim mallarına talebi uyardır. Artan ithalat talebini karşılamak için gerekli dövizin başlıca kaynağı mal ve hizmet ihracatı ile dış finansmandır. Ancak Gürcistan tarım-yoğun bir ülke olduğu için ihracattan gelen döviz ülkedeki döviz talebini karşılayamıyor. Bu durumda Gürcistan'ın iki seçeneği vardır; ya borç alınacak ya da devalüasyon yapılacak. Tabi ki de sürekli devalüasyon bir seçenek değildir o yüzden hükümet geçmişte hep borçlanmayı seçmişti. Her sene durum değişmediği için (yani ithalat artıyor ve ihracat aynı), ülke tekrardan borçlanıyormuş, ancak bu da borç yükünü giderek ağırlaştırarak döviz darboğazı problemini büyük bir çıkmaza sokmuştu.

Gürcistan kalkınma çabalarına paralel olarak ithalatın da giderek artması doğaldır. Bu da cari açıklarının daha da artmasına yol açıyor. Bu genel görünüm karşısında Gürcistan'ın ihracat dışında diğer döviz getirici kaynakların da önemi üzerinde durması gerekmektedir.

Bu kaynaklar içinde özellikle turizm, bugün uluslar arası alanda eriştiği boyutlar ve Gürcistan'ın sahip olduğu potansiyel dolayısıyla, cari açıklarının kapatmasında önemli bir seçenek oluşturmaktadır.

Turizm günümüzde artık büyük boyutlu, kitlevi bir sosyal olaydır. Bir zamanlar belli bir azınlık için ve lüks olarak kabul edilen turizmin, son 30 yıl sürecinde , özellikle sanayileşmiş ülkelerin nüfusunun büyük bir bölümü için ihtiyaç olarak benimsediği görülmektedir. Turizmin ekonomik , sosyal ve kültürel fonksiyonları , özellikle Gürcistan gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınma faaliyetlerinde ve gelişme problemlerinin çözümünde önemli etkiler yapabilecek niteliktedir.

Gürcistan, gerek coğrafi konum gerekse tarihi ve tabii itibarıyla uluslararası turizm piyasasında gelişmeye aday bir durumdadır. Gürcistan'da turizm sektörünün arzu edilen gelişmeyi göstermesi sonucunda dış turizmin sağlayacağı girdisi, ülkenin sanayileşmesi, dolayısıyla hızlı kalkınma süreci döviz yönünden destekleyici en önemli kaynak olacaktır.

Bu çalışmada cari açığın finansmanında turizm sektörünün rolü incelenmiş ve Gürcistan örnek olarak ele alınmıştır. Gürcistan'da turizmin gelişmesini destekleyecek en önemli kaynaklar; kültürel, tarihi, estetik değerler ve doğal güzelliklerdir.

Çalışmanın birinci bölümünde , ödemeler dengesinin yapısı ve ana hesap grupları gösterilmiştir , ardından ödemeler bilançosunda denge problemini, dengesizliği doğuran sebepler ve cari açık kavramı incelenmiştir.

İkinci bölümde ise turizmin tanımı, çeşitleri, turizm ürününün özelliklerinden bahsedilmiştir ve ardında turizmin olumlu ve olumsuz ekonomik etkileri incelenmiştir.

Son bölümde ise turizmin Gürcistan'ın ödemeler dengesi içindeki yeri inceliyor. Burada son 3 senenin ödemeler bilançosunu ele alarak turizm sektörünün gelişmesinin onun üzerinde ne tür etkileri yarattığını ve turizmin cari açıklardaki kapatmada ne kadar rolü olduğunu incelenmiştir.

1.BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ VE CARİ AÇIK KAVRAMI

Ödemeler dengesi, geniş anlamıyla, bir ekonomide yerleşik kişilerin (Merkezi hükümet, parasal otorite, bankalar, gerçek ve tüzel kişiler), diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurtdışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur.

Ekonomik işlemler, mal, hizmet ve gelirle ilgili işlemleri, finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili işlemleri, bir ekonomide yerleşik kişilerden diğer bir ekonomide yerleşik kişilere karşılıksız olarak reel ya da finansal kaynakların sağlandığı transferleri kapsar.

Ödemeler dengesi tanımında iki temel kavram bulunmaktadır. Bunlar “ekonomi “ ve “yerleşiklik”tir. “Ekonomi” sözcüğü bir hükümet tarafından idare edilen coğrafi bölgeyi ifade ederken, ”yerleşikler” deyimini ile bir ekonomide bir yıldan fazla süre ile devamlı ve düzenli olarak ikamet eden, o ekonomi içerisinde faaliyette olan kurum ve kişiler ifade edilmektedir.

Ödemeler bilançosu ya da dengesi, bir ülkenin mal, hizmet, sermaye akımları gibi dış ekonomik ve mali işlemlerini gösteren rapordur. Bilanço, bir ülkenin dış dünyadan sağladığı gelirler ile dışarıya yaptığı ödemeler arasındaki dengeyi ortaya koyar. Bir ülkenin ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır, dolayısı ile de çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır.¹

Ödemeler bilançosunun açık veya fazla vermesi, ülkenin, milli gelir seviyesi, istihdam düzeyi, kalkınma hızı, enflasyon oranı, döviz kurları, ücret artışları gibi ekonomik değişkenleri üzerinde önemli etkiler doğurur. Dolayısı ile ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin sağlıklı bir yolda olup olmadığının belirlenmesi, bir sorun

¹ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.42

varsa gerekli önlemlerin zamanında alınması ve politika düzenlemelerinin yapılması için ödemeler bilânçosu istatistiklerinin sürekli olarak izlenmesi gerekir.²

Ödemeler bilânçosu üç ana hesaptan meydana gelmektedir. Mal ve hizmet hareketlerinin kaydedildiği cari işlemler hesabı, sermaye hareketlerinin kaydedildiği sermaye (hareketleri) hesabı ve merkez bankasının döviz piyasalarına yaptığı müdahaleler sonrası ülkenin uluslararası resmi rezervlerinde ortaya çıkan hareketlerin izlendiği resmi rezervler hesabı.

1.1.ÖDEMELER BİLÂNÇOSU VE YAPISI

Ödemeler bilânçosu, en geniş tanımı ile bir ekonominin uluslararası ekonomik işlemlerinin, yani bir ekonominin dünyanın geri kalan kısmından aldığı ve dünyanın geri kalan kısmına verdiği mal ve hizmetlerin ve ekonominin dünyanın geri kalan kısmına karşı sahip olduğu hak ve yükümlülüklerindeki değişikliklerin kaydı olarak tanımlanabilir.

Ödemeler dengesi raporunda: i) Bir ekonomi ile dünyanın geri kalan kısmı arasında gerçekleşen mal, hizmet ve gelir ile ilgili işlemler ii) Mülkiyet değişiklikleri, ülkenin elinde bulunan altın, özel çekme hakları (SDR) ve dünyanın geri kalan kısmına karşı sahip olunan hak ve yükümlülüklerdeki diğer değişiklikler iii) Karşılıksız transferler iv) Muhasebe açısından, yukarıda sözü edilen işlem ve değişiklikler ile ilgili olarak yapılan kayıtlar arasında dengeyi sağlamak için gereken karşılık kayıtlarını gösteren istatistiklere yer verilir.

Ödemeler bilânçosunda yer alan kayıtlar genellikle bir yıllıktır. Bir yıl gibi, belirli bir dönem içerisinde gerçekleşen işlemleri göstermesi, bunun bir stok değil, akım kavram olmasını ifade eder. Yani ödemeler bilânçosu varlık ya da yükümlülüklerin tutarını değil, bunlarda meydana gelen değişimleri gösterir. Bu bakımdan, aslında “ödemeler bilânçosu” denen kavram işletmelerin bilânçolarına değil, kar-zarar hesaplarına benzer.³

Ödemeler bilânçosunun en temel özelliği işlemlerin karşılıklı olarak kaydedilmesidir. Bu kayıtlardan birisinin alacak kaydı olduğu düşünülür ve pozitif

² Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf. 68

³ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.71

işaret verilirken, diğerinin borç kaydı olduğu düşünülür ve negatif işaret verilir. Rapordaki tüm kayıtların bakiyesi sıfırdır.

Ödemeler bilânçosunda uluslararası ekonomik işlemler yer alır. Bu işlemlerin bir kısmı geleneksel olarak ekonomik işlemlerin içerisinde yer alan mal ve hizmet ticareti biçiminde gerçekleşebileceği gibi, bir kısmı da, günümüzde önemi giderek artan, sermaye hareketleri biçiminde gerçekleşmektedir.

Ödemeler bilânçosuna kaydedilen işlemler otonom ve dengeleyici işlemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir sonraki alt kısımda kısaca değinilecek olan cari işlemler ve sermaye hareketleri hesaplarında işlemler bilânçoya otonom olarak kaydedilir. Bunların yapılış nedeni, bilânçoda dengenin sağlanması değildir, yani bunlar ödemeler dengesinde açık ya da fazla doğuran asıl işlemlerdir.⁴ Buna karşılık resmi rezervler hesabı söz konusu otonom işlemler arasında meydana gelen dengesizleri ortadan kaldıran bir denkleştirici mekanizması görmektedir. Bu denkleştiricinin çalışması otonom işlemlere bağlıdır ve merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesi biçiminde gerçekleşir. Bir diğer denkleştirici ise istatistikî farklar ya da net hata noksan kalemi diye nitelendirilen tek hesaptır.

1.1.1. ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN ANA HESAP GRUPLARI

Ödemeler dengesi başlıca iki bölümden oluşur: Cari denge ve sermaye hesabı. Cari denge şu şekilde formüle edinilebilir: Cari denge = Mal Dengesi + Hizmetler Dengesi + Yatırım Gelirleri Dengesi + Cari Transferler. Bu toplamın sonucu artı ise cari denge fazlası, eksi ise cari denge açığı söz konusu demektir.

Yabancıların ülkeye yolladıkları doğrudan sermaye yatırımları (yani şirket almak ya da yeni işletmeler kurmak için yolladıkları paralar) veya yolladıkları portföy yatırımları (yani hisse senedi, tahvil vb. almak amacıyla yolladıkları paralar) ve benzeri döviz girişleri ödemeler dengesinin ikinci kalemi olan sermaye hesapları dengesini oluşturur. Dikkat edilecek olursa sermaye hesabında ülkeye giren ve ülkeden çıkan sermayenin anaparası, cari dengenin alt dengelerinden birisi olan yatırım gelirleri dengesinde ise bu sermayeden elde edilen faiz, kâr gibi getiriler yer alır.

⁴ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.72

Sermaye hesabı, cari dengenin finansmanını sağlayan bölümdür. Eğer cari denge açık veriyorsa sermaye hesabı bunu dengelemek üzere fazla verir, eğer cari denge fazla veriyorsa sermaye hesabı eksi sonuç verir. Bir başka ifadeyle eğer ekonomi cari işlemler açığı veriyorsa bunu kapatmasının yolu dışarıdan sermaye girişi sağlamaktır.⁵

1.1.1.1. CARİ İŞLEMLER HESABI

Ödemeler bilançosu içerisinde en fazla öneme sahip olan ana hesap cari işlemler hesabıdır. Bu hesapta ülkenin mal ve hizmet ihracı ile ithali yer almaktadır. Bunun yanında yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen kazançlar, yurtdışı işçi gelirleri, lisans bedelleri, komisyonlar, kiralar gibi gelir hareketleri ile karşılıksız transferlerde bu hesap grubu içerisinde yer alır.

Ülkede yerleşik olan kişilerin mal, hizmet ve gelir akışı biçiminde olan ekonomik işlemleri ile yapılan karşılıksız transferlerin gösterildiği hesaptır. Bu hesapta gelir ve gider niteliğindeki döviz giriş-çıkışları izlenir. Söz konusu ekonomik işlemler neticesinde gerçekleşen döviz girişleri, döviz çıkışlarından büyükse cari işlemler hesabı fazla vermiş demektir ve buna genel olarak cari fazla denir. Eğer ekonomik işlemler neticesinde gerçekleşen döviz çıkışlarının, girişlerden büyük olduğu durumda ise cari işlemler hesabı açık vermiştir ki buna da cari işlemler açığı denir. Denge durumuna ise cari denge denmektedir. Cari denge dış dünya ile olan ilişkiler açısından son derece önemli bir kavramdır; zira cari fazla veren ülkenin dış varlıkları, cari işlemler açığı veren bir ülkenin ise dış yükümlülükleri artıyor demektir.⁶ Dış varlık ya da yükümlülüklerde meydana gelen bu değişimler doğrudan yabancı sermaye yatırımı, portföy yatırımı veya da dış borçlanma ile karşılanır.

Cari işlemler hesabı dış ticaret hesabı, görünmeyenler hesabı ve karşılıksız transferler hesabı olmak üzere üç alt kaleme ayrılmıştır.

⁵ Eğilmez, Mahfi; “2006’dan 2007’ye Türkiye Ekonomisi”, Radikal, 31.12.2006

⁶ Akat, Asaf Savaş; “Ödemeler Dengesi Yazıları”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ağustos, 2004, sf.12

1.1.1.1.1. DIŞ TİCARET HESABI

Dış ticaret ya da diğer bir isimle, görünür ticaret hesabı, mal ihracı ve mal ithalinden oluşur. Bu kalem çoğu ülkenin ekonomik ilişkilerinde en büyük yeri tutar ve reel ekonomideki gelişmelerin en somut göstergesidir.⁷ demeler bilânçosu kayıtlarında bu kalem malların ve mallarla ilgili dağıtıma yönelik hizmetlerin (sigorta ve navlun değerleri) ihracatçı ülke gümrük sınırındaki değerini (Free On Board- FOB) gösterir.

lkeye başlıca döviz kazandıran işlem olan mal ihracatı dış ticaret hesabının aktif kısmına kaydedilir. Türkiye’de hem Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistiklerinde, hem de demeler bilânçosu kayıtlarında ihracat sigorta ve navlun bedellerinden hariç olarak (FOB değerı ile) izlenir. Ayrıca halk arasında ‘‘Bavul Ticareti’’ olarak bilinen ve asıl olarak gümrüklerde kayda alınmayan mal ihraçları da demeler bilânçosunda yer almaktadır.⁸

Yabancılar lehine alacak hakkı doğuran bir işlem olan ithalat ise dış ticaret hesabının pasif kısmına borç olarak kaydedilir. Türkiye’de ithalat kayıtları açısından karmaşık bir durum söz konusudur. Türkiye İstatistik Kurumu istatistiklerinde yer alan ithalat verileri sigorta, navlun vb. hizmetleri de kapsamakta, yani CIF (Cost Insurance Freight) olarak kaydedilmektedir. Oysa demeler bilânçosu kayıtlarında ithalat da FOB olarak yer almaktadır. Böylece dış ticaret hesabının iki ana bileŐeninin demeler bilânçosunda karŐılaŐtırılabilmesi olanağı doğmuştur.⁹

Toplam ihracat ile toplam ithalat arasındaki farka dış ticaret bilânçosu denir. Söz konusu rakam, eğer, pozitif işaretle ise dış ticaret fazlası, negatif ise dış ticaret açığı söz konusudur. Bir karŐılaŐtırma yapmak gerekirse; demeler bilânçosu ülkenin tüm uluslararası gelir ve giderlerini gösterirken dış ticaret bilânçosu yalnızca mal ithal ve ihracatını kapsar.¹⁰

⁷ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.12

⁸ T. C. MERKEZ BANKASI; demeler Dengesi Raporu, Ankara, 2005, sf.3

⁹ T. C. MERKEZ BANKASI; demeler Dengesi Raporu, Ankara, 2005, sf.4

¹⁰ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.62

1.1.1.1.2. GÖRÜNMEYEN KALEMLER HESABI

Görünmeyenler ya da hizmetler hesabı, hizmet ithal ve ihracından kaynaklanan ödeme akımlarının cari işlemler hesabında izlendiği alt bölümdür. Mal hareketleri gümrüklerde işlem bazında izlenirken, görünmeyenler döviz hareketi olarak kaydedilmektedir.¹¹ Burada da ilke olarak, hizmet ihracı hesabın aktifine alacak, hizmet ithali ise pasifine borç olarak kaydolunacaktır. Görünmeyenler hesabı hizmetler ve yatırım gelirleri olarak ikiye ayrılır.

Görünmeyenler hesabında yer alan hizmet çeşitleri teknoloji içeriklerine göre alt başlıklara ayrılabilir. Buna göre hizmetler; “bilgiye dayalı” ve “geleneksel” hizmet sektörleri olmak üzere ikili bir kategoride değerlendirilmektedir. Bilgiye dayalı hizmet sektörleri arasında; Bankacılık, Sigortacılık, Bilgi Teknolojisi, Danışmanlık, Müteahhitlik ve Teknik Hizmetler, Reklamcılık ve Dağıtım, Sağlık, Eğitim, Kamu Hizmetleri vb. yer almaktadır. Geleneksel hizmet sektörleri arasında yer alan faaliyetler ise Ticaret, Turizm, Taşımacılık, Sosyal Hizmetler ve benzerleridir.¹²

Bilgiye dayalı sektörler ise gelişen teknolojiye dayalı olarak son yıllarda cari işlem hesabı içerisindeki önemlerini artıran ve daha çok gelişmiş ülkelerde, hizmet ihracındaki payını geleneksel sektörler aleyhine artıran hizmet gruplarıdır.

Görünmeyenler hesabının ikinci alt kalemi ise yatırım gelirleridir. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi, varlık ya da yükümlülük artışı biçiminde gerçekleşen sermaye hareketleri, ödemeler bilançosunun sermaye hesabına kaydedilirken, bunlardan kaynaklanan faiz ve/veya kar biçimindeki gelir-gider hareketleri ise ödemeler bilançosunda cari işlemlerin, görünmeyenler hesabına kaydedilir.

Toplam uluslararası hizmet gelir ve giderleri arasındaki fark hizmetler bilançosunu meydana getirir. Gelirler giderlerden büyük olduğunda görünmeyenler fazlası, küçük olduğunda ise görünmeyenler açığı ortaya çıkar.

¹¹ Akat, Asaf Savaş; “Ödemeler Dengesi Yazıları”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ağustos, 2004, sf.12

¹² Ekinci, M. Behzat; “Gelişmekte Olan Ülkelerin Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Türkiye; Hizmet Ticaretinde Türkiye’nin Stratejik Sektörlerine İlişkin Değerlendirmeler”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı 32, Temmuz, 2004, sf. 2

1.1.1.3. KARŞILIKSIZ TRANSFERLER HESABI

Ülkeler arasında bağış, hibe biçiminde yapılan işlemlerden oluşan işlemler bu gruba girmekte ve karşılığında hiç bir ödeme yapmak gerekmediği için bu işlemlere karşılıksız transferler denmektedir.¹³ Ancak bu hesabın en önemli kalemlerini yurtdışında çalışan ülke vatandaşlarının gönderdikleri dövizler ile bedelsiz ithalat oluşturmaktadır.¹⁴

1.1.1.2. SERMAYE HESABI

Sermaye işlemleri, genelde bir ülkede yerleşik kişi ve kurumların yabancı bir ülkede yaptıkları fiziki yatırımlar ile sınır ötesine aktarılan mali fonlardan oluşur ve ödemeler bilânçosu açısından, yurtdışından ülkeye sermaye girişi, alacak kaydı, ülkeden sermaye çıkışı da borç kayıdır.¹⁵ Sermaye hesabının en önemli özelliği gelir ya da gider niteliğinde olmayan, varlık-yükümlülük değişimine yol açan döviz hareketlerini göstermesidir.¹⁶

Sermaye hesabı üç alt kalemden meydana gelir: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hesabı, portföy yatırımları hesabı ve diğer yatırımlar hesabı. Sermaye hesabının dış dengenin nasıl finanse edildiğini gösterdiğinden hareketle diyebiliriz ki, doğrudan yabancı sermaye yatırımları hesabı en sağlam finansman yöntemidir. Bunların başlıca özellikleri kalıcı, geri götürülmesi zor nitelikteki fiziki yatırımlardan meydana gelmeleri ve dış borç almadan yatırım yapmaya imkân vermeleri suretiyle dış açık verilebilmesine imkân tanınmalarıdır.¹⁷

Portföy yatırımları kalemi ise genel olarak kamu kağıtları ile özel kesim hisse senedi ve tahvillerine yapılan yatırımları kapsamaktadır. Bir önceki yatırım biçimine göre likiditesi daha yüksek olan bu tip yatırımların özellikle kısa vadeli olarak yapılanları ülke koşullarına bağlı olarak ödemeler dengesinin finansmanında önem teşkil eden sıkıntılarla karşılaşılması sebebiyet verebilmektedirler. Kısaca menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanan portföy yatırımları, genellikle devlet

¹³ Seyidoğlu Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.12

¹⁴ Akat, Asaf Savaş; “Ödemeler Dengesi Yazıları”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ağustos, 2004, sf.

¹⁵ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.62

¹⁶ Akat, Asaf Savaş; “Ödemeler Dengesi Yazıları”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ağustos, 2004, sf.47

¹⁷ Akat, Asaf Savaş; “Ödemeler Dengesi Yazıları”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ağustos, 2004, sf. 46

ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarını içermektedir.

Doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında bazı önemli farklılıklar vardır. En önemli fark, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi ve denetimi konusudur. Doğrudan yatırım durumunda, şirket yönetimi ve denetiminde etkili olunmaktadır. Oysa, portföy yatırımlarında yerleşik şirket üzerinde yönetim hakkı veya denetim söz konusu değildir; bu yolla yerleşik şirket uluslar arası piyasalardan kaynak sağlamış olur. İkinci önemli fark, doğrudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirebilmesi, portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcının sermayeden başka bir katkıda bulunmamasıdır.

Sermaye hesabının bir diğer alt hesap grubu ise diğer sermaye hesabıdır. Burada yerleşik resmi kesim ile mevduat bankalarının kimi kısa uzun vadeli sermaye işlemleri kaydolunur.

1.1.1.2.1.UZUN VADELİ SERMAYE HESABI

Başka bir ülkede fabrika kurulması, ortak firma tesisi gibi dolaysız yabancı sermaye yatırımları ile sınır ötesi tahvil ve hisse senedi alım satımları uzun vadeli sermaye işlemleri arasında yer alır. Resmi kuruluşlarca yabancı ülkelere veya uluslar arası finansman kuruluşlarından sağlanan proje ve finansman kredileri de bu gruba girer.

1.1.1.2.2.KISA VADELİ SERMAYE HESABI

Süresi genellikle 1 yıldan az olan sermaye giriş ve çıkışlarıdır. Dış ticaretin finansmanına yönelik krediler ile ülkeler arasında faiz farklılıklarından ve döviz kuru değişimlerinden yararlanmak (arbitraj yapmak) amacına yönelik sermaye hareketleridir. Söz konusu sermaye kur ve faiz değişimlerine karşı çok duyarlı olup kolayca bir ülkeden diğerine hareket edebilmektedir. O yüzden bunlara kısa vadeli sermaye fonları da denir.

1.1.1.3. RESMİ REZERVLER HESABI

Merkez bankasının döviz piyasasına yapmış olduğu müdahalelerin sonucunda ülkenin uluslararası rezervlerinde meydana gelen değişimin net sonucu resmi rezervler hesabında görülür. Bir önceki kısımda da değinildiği gibi resmi rezervler hesabı, esas olarak denkleştirici bir hesaptır ve dış açık ya da dış fazla oluşması durumunda merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesini yansıtır.

Rezerv varlıklar; parasal altın, özel çekme hakkı (SDR), fon nezdindeki rezerv pozisyonu, döviz rezervleri, diğer alacak haklar başlıklarında sınıflandırılmaktadır. Parasal Altın Rezervleri ülkenin parasal yetkilisinin elinde tuttuğu parasal altın rezervleridir. Özel Çekme Hakları (SDR) IMF tarafından yaratılan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslar arası rezerv şeklidir. IMF Nezdindeki Rezerv Pozisyonu üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olup, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF'den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalışı göstermektedir. Döviz Rezervleri parasal otoritenin elinde tuttuğu ödemelerde hemen kullanılabilir yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet ve benzeri ödeme araçlarından oluşmaktadır. Diğer Alacak Hakları rezerv varlıklar içerisinde yukarıda sınıflananlar dışında kalan diğer rezerv varlıklarıdır. Örneğin, bankaların elinde tuttuğu rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne girmesi durumunda bu başlıkta kaydedilir.

1.1.1.4. NET HATA NOKSAN VE İSTATİSTİKİ FARKLAR HESABI

Ödemeler bilânçosu istatistiklerini muhasebe kayıtları anlamında denkleştirme amacıyla kullanılan ve tek kalemden ibaret olan bir kayıttır.¹⁸

Bu kalemin ödemeler bilânçosunda yer almasının çeşitli nedenleri vardır. Buna göre ithalat ve ihracat ile ilgili bilgilerin ilgililerce yazılan formlarla bildirilmesinin hatalara sebep olabilmesi, bir kısım döviz hareketlerinin ödemeler bilânçosuna kaydedilmemesi, bazı işlemlerin değerlerinin tahmin yoluyla elde

¹⁸ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.43

edilmeye çalışılması, bir kısım malın fiilen ülkeye giriş ve çıkışı ile bunları bedellerinin tahsillerinin farklı dönemlere rastlaması¹⁹ gibi nedenler ile ödemeler bilânçosunun otonom hesapları ile dengeleyici hesapları arasında farklar mevcut olabilir. İşte net hata noksan hesabı bu farkların giderilmesine yönelik olarak kullanılan bir kalemdir.

Ödemeler dengesinde ana ilke, her bir işlemin eşit değerde iki ayrı kaleme iki kayıt ile çift kayıt muhasebe sistemine uygun olarak kaydedilmesidir. Bu kalemlerin biri pozitif (+) işaretle gösterilen alacak kaydı, diğeri ise negatif (-) işaretle gösterilen borç kaydıdır. Başka bir deyişle, çift kayıt muhasebe sistemine göre her ekonomik işlemin bir “Alacak” bir de “Borç” olmak üzere iki kaydı gerekmektedir. Ödemeler dengesi istatistiklerinde; Alacak (+) kayıtlar; Cari işlemlerde, reel kaynak (mal ve hizmet) ihracını, Sermaye işlemlerinde, yükümlülük artışını veya varlık azalışını, Borç (-) kayıtlar; Cari işlemlerde, reel kaynak (mal ve hizmet) ithalini, Sermaye işlemlerinde, yükümlülük azalışını veya varlık artışını gösterir.

Ödemeler dengesinin her işlemin iki ayrı işaretle (alacak ve borç kaydı) kaydedildiği bir muhasebe sistemi olması nedeniyle, ödemeler dengesi konusu her işlem, mahiyeti itibariyle ilgili kaleme kaydedilirken, karşı kaydının da bir başka kaleme yer alması, başka bir deyişle, her işlemin eşit değerde alacak ve borç kayıtlarıyla kaydedilmesi, böylece “Cari İşlemler Hesabı”nın her zaman “Sermaye ve Finans Hesapları” kalemine mutlak değer olarak eşit olması gerekmektedir. Ancak, uygulamada; bu teorik sonuca ulaşmak her zaman mümkün olmamaktadır. Verilerin değişik kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları yaratmakta; sonuç itibariyle oluşan farklar Net Hata ve Noksan (NHN) kalemine “kalıntı” şeklinde yansımaktadır.

Sonuç olarak denge; alacak veya borç kayıtlarının birbirine eşit olmaması sonucunda ortaya çıkan farkın “Net Hata ve Noksan-NHN” kalemine yansımaları ile gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle, net hata ve noksan kalemi ayrıca hesaplanan bir kalem olmayıp (+) ve (-) kayıtların arasındaki farktan oluşan bir kalıntıdır. Cari işlemler ve sermaye hareketlerinin toplamının sıfırdan farklı olması, varlıklarda değişime yol açmaktadır. Ancak, uygulamada, cari işlemler hesabı ile rezerv varlıklar

¹⁹ Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001. Sf.46

dahil sermaye ve finans hesapları toplamı, çeşitli hata ve noksanlıklardan ötürü sıfırdan farklı sonuç verdiğiinden, söz konusu toplam ters işareti ile “net hata ve noksan “ kalemine kaydedilerek ödemeler dengesi eşitliği sağlanmaktadır. Net hata ve noksan, tanım gereği, ölçüm hataları ve tablodaki verilerin eksik veya fazla derlenmesinden kaynaklanmaktadır. Eğer cari işlemler ve sermaye hesaplarıyla net hata noksan kalemlerinin toplamı sıfırdan farklı bir rakam veriyorsa, bu rakam döviz rezervlerine aktarılır. Söz konusu pozitif bakiye ödemeler dengesi istatistiklerine eksi olarak girer ve rezerv artışlarına kaydedilir. Buradaki mantık, fazla veren döviz hesabının ödemeler dengesi istatistiklerinden çıkartılarak, rezervlere eklenmesine dayanır. Dolayısıyla ödemeler dengesi istatistiklerinde rezerv hareketlerinde eksi ifadesi rezervlerin artmakta olduğunu (ödemeler dengesindeki hesabın eksildiğini) ifade eder.

1.2.ÖDEMELER BİLANÇOSUNDA DENGE PROBLEMİ VE DENGESİZLİĞİ DOĞURAN BAŞLICA SEBEPLER

Genellikle bir ülkenin uluslar arası rezervlerinde herhangi bir değişiklik olmazsa, o ülkenin ödemeler bilançosunun denge halinde olduğunu söylenebilir.

Ödemeler bilançosu dengede olan bir ülkenin uluslar arası rezervlerinde bir değişiklik olmaması ve söz konusu ülkenin cari döviz kurunun da denge kurunu ifade etmesi gerekir. Yani bu döviz kurunda ülkenin yabancı paraya olan talebi tamamıyla bunun arzına eşittir.²⁰

Başka bir deyişle, bir ülkenin otonom dış alem gelir ve giderleri birbirine eşitse ödemeler bilançosu dengededir. Eğer otonom giderler, otonom gelirlerden büyükse ödemeler bilançosunda bu fark kadar açık vardır.²¹

Cari işlemlerin tamamı ve sermaye işlemlerinin bir kısmı otonom niteliktedir.

Bu işlemlerin yapılışı çeşitli sebeplere dayanır. Mesela ithalat ve ihracat uluslar arası fiyat farklılıkları, milli paranın diğer dövizle karşısındaki durumu, zevk ve tercihler, üretim teknolojisi faktörler e bağlıdır. Sermaye hareketleri de, yabancı

²⁰ Brainard G. Harry, Uluslar arası ilişkile, Çev. Osman Tekok, 1975, sf. 63-64

²¹ Seyidoğlu; Uluslar arası İktisat, 3. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi yayınları, 1980, sf. 179

ülkelerde yatırımın karlılığı, uluslar arası faiz ve döviz kuru farklılıkları, ülkenin siyasi ve iktisadi istikaları gibi faktörlerle açıklanabilir.²²

Bütün bu faktörlerin zamanla değişeceği açıktır. Tabii olarak, böyle çok çeşitli faktörlerin etkisi altında bulunana ödemeler bilançosunda sürekli bir dengenin varlığından söz edilemez. Ülkelerin ve genel olarak dünyanın içinde bulunduğu gelişme sürecinde, zamanla bu dengeyi bozan çeşitli etkenler ortaya çıkar. Bu etkenlerden bazıları geçici karakterli olmalarına ve bir süre sonra etkilerinin yetirmelerine rağmen, yapısal nitelikte bazı faktörler ülkenin ödemeler bilançosunda ciddi dengesizlikler oluşturmakta ve bu dengesizliklerin giderilmesi oldukça güç, hatta bazen imkânsız olmaktadır.

Ödemeler dengesindeki sürekli açıklar ülkenin döviz rezervlerinin ve sağlayabileceği dış kaynakların tükenmesine yol açar. Bu nedenle dış açıkları giderici tedbirler alınmasında kesin bir zorunluluk vardır.

Ödemeler dengesi açıkları ‘‘Potansiyel açık’’ ve ‘‘görünen açık’’ ya da ‘‘cari açık’’ olarak ikiye ayrılır.²³

Potansiyel açık , çeşitli iyileştirme tedbirlerinin (örneğin ithalatı kısıtlamak, ihracata sübvansiyon vermek, devalüasyon gibi) kaldırılmasıyla ortaya çıkabilecek açıkları ifade eder. Başka deyişle potansiyel açık aslında var olup saklanan gizli bir açıktır.

Ödemeler dengesindeki fiili açıklar ise görünür açıklardır. Bu açıklar uygulanan fiyat ve miktar kısıtlamalarının , iyileştirme tedbirlerinin derecesine göre sınırlandırılmıştır.

Ödemeler bilançosunda açık doğuran faktörleri genel olarak 3 grup altında toplayabiliriz: Yapısal sebepler, iktisadi dalgalanmalar ve geçici sebepler.

1.2.1. YAPISAL SEBEPLER

Ekonominin bünyesinden kaynaklanan faktörler bünyevi faktörler olarak adlandırılır. Bu faktörlerden biri enflasyondur. Uyguladıkları iç ekonomik ve mali politikalar dolayısıyla yüksek fiyat artışlarına sahip olan ülkeler , dünya piyasalarında

²² Seyidoğlu; a.g.e. ,sf. 182

²³ Yücel ilhan; Ödemeler dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi, Ankara, 1974, sf.44

rekabet üstünlüğü nispeten düşük oranda fiyat artışı gösteren ülkelere kaptırırlar. Özellikle 50%'ler dolayında fiyat artış hızına sahip ülkeler, zaten sınırlı olan ihraç mallarını satmada bu yüksek fiyatlar dolayısıyla büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Ülkelerin arz ve talep bünyelerindeki değişiklikleri de bu grup altına toplayabiliriz.²⁴

Hızlı bir teknolojik gelişme gösteren ülkeler sağladıkları düşük maliyetler, verimlilik artışları ev ürettikleri yeni mallar dolayısıyla dünya piyasalarında üstünlük kazanırlar bu ülkelerin karşısında bulunan az gelişmiş ülkeler ise , gelişmiş teknik imkanlara sahip olmadıklarından uluslar arası ekonomik ilişkilerden zararlı çıkacakları açıktır.

Ülkelerin talep bünyelerindeki değişikliklere ise, halkın zevk ve tercihlerindeki değişmeyi örnek gösterebiliriz. Bu faktör özellikle dış ticaret rejimleri nispeten serbest olan ülkelerde söz konusu olmaktadır. Eğer halkın tercihlerinde bir değişme olursa ve eskiden göre daha fazla ithal malı tüketilmeye başlarsa ödemeler dengesi açık vermeye başlar. Genellikle halkın gelir seviyesindeki yükselme yabancı tüketim mallarına olan talebi uyarmaktadır.

Yapısal sebepler arasında belirtebileceğimiz önemli bir faktör de ekonomik kalkınma zorunluluğudur. Gürcistan gibi gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi açıklarını bu faktörle açıklayabiliriz. Bu ülkelerin kalkınmaları için gerekli yatırımlar, hammadde ve yatırım maddelerin ithalatını gerekli kılarken, yükselen gelir düzeyde dış tüketim mallarına olan talebi uyarmaktadır. Artan ithalat talebini karşılamak için gerekli dövizin başlıca kaynağı ise mal ve hizmet ihracatı ve dış finansmandır. Ancak bu ülkeler kalkınma çabaları için gerekli ithalatı karşılayabilecek döviz, ihracat gelirlerinden elde etmemekte ve böylece bir döviz darboğazıyla karşılaşmaktadırlar. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda bir tasarruf yetersizliği vardır. Böylece döviz ihtiyaçlarını iç tasarruflarla karşılamamakta ve dış finansmana başvurumaktadırlar. Sonuç olarak diyebiliriz ki Gelişmekte olan ülkeler için , gelişme sürecinde dış açıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

²⁴ Barda Süleyman ve Alkin Erdoğan; Dış Ticaret Teorisi, İstanbul, İktisat fakültesi Yayını, 1969, sf. 187-188

Uluslar arası sermaye akışındaki değişiklikler de ödemeler dengesinde dengesizliklere sebep olabilmektedir. 25 Sermaye, çıktığı ülkenin ödemeler bilançosunu olumsuz, girdiği ülkenin bilançosunu ise olumlu etkiler.

Dış açıkların sebebi de kur politikasıyla ilgilidir. İçerde fiyatların hızla artmasına rağmen , resmi döviz kurlarını sabit tutulması milli parayı aşırı değerlendirmektedir. Milli paranın aşırı değerlenmesi, aynen revalüasyon etkide bulunur,yani ithalatı ucuzlatır ve ihracatı pahallaştırır,böylece ödemeler dengesi olumsuz şekilde etkiler.²⁶

1.2.2. İKTİSADİ DALGALANMALAR

İktisadi dalgalanmalar ülkenin ödemeler dengesi etkiler.Bu dalgalanmalar, ya birkaç ülkede bağımsız olarak meydana gelir ya da uluslar arası alanda oluşabilir.

İktisadi dalgalanmaların daralma aşamasında ,gelirdeki daralış genel olarak ithalatı azaltır ve ödemeler bilançosunda bir fazlalık doğar. Fakat gelirdeki bu gerilemeye paralel olarak üretim kapasitesi ve ihracat imkanları da daralacağından işsizlik artar ve refah seviyesi düşer²⁷

İktisadi dalgalanmalar genişleme aşamasındaysa gelir, harcama ve fiyatlar artacağından ödemeler bilançosu açık verir. Eğer dalgalanma boyunca dış açık ve fazlalar birbirine eşitlenirse ödemeler bilançosundaki dengesizlikler kendiliğnen giderilmiş olur. Yalnız bir ülkedeki konjonktür dalgalanması, o ülkenin dış denge durumu etkilemekte kalmaz, yabancı ülkedeki dalgalanmalarında aynı sonucu doğurabilir. Şöyle ki karşı ülkenin yüksek konjonktür içinde bulunması , onun ticaret ortağı olan ülkenin ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkiler.Karşı ülkenin durgunluk içinde bulunması ise olumsuz etki yaratır.²⁸ Özellikle iktisaden güçlü ülkelerindeki sarsıntıların,diğer ülkelerin arkasından sürüklediği de,mesela 1929-1932 büyük buhran devresinde görülmüştür. Bununla beraber bir ülkenin ödemeler dengesindeki rastlanabilecek periyodik dengesizlikler,o ülkedeki marjinal ithal meylindeki farklara göre de artabilir veya azalabilir.²⁹

²⁵ S. Barda ve E. Alkın; a.g.e., sf.188

²⁶ Seyidoğlu; Uluslar arası İktisat, 3. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi yayınları, 1980, sf. 184

²⁷ S. Barda ve E. Alkın; a.g.e., sf.186

²⁸ Seyidoğlu; Uluslar arası İktisat, 3. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi yayınları, 1980, sf. 184

²⁹ S. Barda ve E. Alkın; a.g.e., sf.187

1.2.1. GEÇİCİ SEBEPLER

Bunlar, geçici karakterde ve etkileri kısa süreli olan (birkaç ay veya bir sene) faktörlerdir. Bu faktörlerin etkileri kalktığı zaman ödemeler bilançosu durumu denge haline döner.

Yabancı mal ve hizmetler talebindeki değişiklikler, mal ve hizmetler arzının devam etmeyen karakteri, politik ilişkilerdeki ciddi gelişmeler, ödemeler bilançosunda kısa süreli dengesizlikler ortaya çıkarabilir.³⁰ Tarımsal ürün ihracatçısı olan ülkelerde bu durum özellikle mevsimlik aksamalarda ortaya çıkar.

Bu tür geçici dengesizliklerde, ilgili ülke uluslararası rezervleri kullanarak dengesizliği giderebilir, ülke ekonomisinde önemli ayarlamalar yapılmasına gerek yoktur.

1.3. CARİ İŞLEMLER DENGESİNİN AÇIKLANMASINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

Cari işlemler iki biçimde tanımlanabilmektedir. Ödemeler bilançosu kayıtlarına göre cari işlemler mal ve hizmet ticareti ile karşılıksız transferler dengesi toplamından meydana gelmektedir. Cari işlemlerin tanımlanmasında kullanılan ikinci yol da ise milli gelir hesaplarından yararlanılmasıdır.

Milli gelir hesapları cari işlemler dengesi ile sermaye akımları arasındaki etkileşimi gösterebilmektedir.³¹ Buna göre gayri safi milli hâsıla (GSMH), tüketim (C), yatırım (I), hükümet harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirlerinin toplamından (X-M) oluşur.

$$GSMH=C+I+G+(X-M)$$

³⁰ Brainard; a.g.e.,sf.65

³¹ Tiryaki Tolga; "Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No:8, Temmuz, 2002, sf.17

Milli gelir hesaplarındaki bir diğ er eş itlik, gelirin ne şekilde harcandığını göstermektedir. Buna göre milli gelir, tüketilebilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergiler aracılığı ile hükümete aktarılabilir (T) ya da yurtdış ına transfer edilebilir (Tr).

$$GSMH=C+S+T+Tr.$$

Bu iki ifadenin birbirine eş itlenmesi sonucu ř u eş itlik meydana gelmektedir.

$$X-M-TR=(S-I)+(T-G)$$

İ ŝ te söz konusu eş itliğin sol tarafı cari iş lemler dengesini vermektedir. Yani milli gelir hesapları yönünden cari iş lem dengesi, özel tasarrufların özel yatırımlardan farkı ile hükümet harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farktan oluş ur.³² Buna göre yatırımlar tasarruflardan büyükse ve/veya bütçe aç ığı söz konusu ise ülkede cari iş lemler aç ığı söz konusu olacaktır. Tersisi durumda ise cari fazla ortaya çıkacaktır.

Bir ülkenin toplam tasarrufu yatırım yapmak (I), bütçe aç ığını finanse etmek (G-T) ya da yurt dış ında varlık satın almak (FA) suretiyle değ erlendirilir.

$$S=I+(G-T)+FA.$$

Bu ifade yeniden düzenlendiğ inde ř u eş itliğ e ulaş ılır:

$$FA=(S-I)+(T-G) = X - M - TR$$

Söz konusu eş itlik ise bir ülkenin cari iş lemler hesabı ile ülkede meydana gelen sermaye hareketlerini iliş kilendirmektedir. Buna göre bir ülkenin sermaye ihraç edebilmesi için mutlaka cari fazla vermesi; ya da bir ülkenin yabancı sermaye çekebilmesi için cari iş lemler aç ığı vermesi gerekmektedir.

³² Tiryaki Tolga; a.g.e. sf.16

Milli gelir hesapları yardımıyla tanımlanan ve aynı zamanda sermaye hareketleri ile ilişkilendirilen cari işlem tanımı, teorik olarak maliye politikası araçları ile cari işlemler arasında bir bağlantı kurmamıza yardımcı olur. Yukardaki denkleme göre $(X-M-TR)=(S-I)+(T-G)$ bütçe dengesi ile yatırım tasarruf eşitliğinin toplamı olarak tanımlanan cari denge, eşitliğin sağ tarafında meydana gelen bir bozulma sonucu, cari işlemler açığı ya da fazla haline dönüşmektedir. Örneğin cari işlemler açığı verilmesi durumunda ya talep kısıcıcı maliye politikaları uygulamak ya da kamu harcamalarını kıstak/vergi gelirlerini artırmak yolu ile bütçe dengesini sağlayıcı maliye politikaları uygulamak gerekmektedir. Benzer şekilde cari fazla verildiği durumlarda da iç talebi artıracak yahut bütçe açığı verecek maliye politikaları uygulamak yerinde olacaktır.

Ancak sadece milli gelir hesaplarına bakmak sureti ile cari denge ile maliye politikası araçlarını ilişkilendirmek bu derece basit olurken, uluslararası iktisat teorisinde cari işlemler dengesine yönelik olarak ortaya atılan farklı yaklaşımların uygulanmasını önerdikleri politika araçları da büyük ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında cari işlemler dengesine ilişkin yaklaşımlar ile bunların öngördükleri maliye politikası araçları tartışılacaktır.

1.3.1.ESNEKLİKLER YAKLAŞIMI

Cari işlemler dengesinin ihracat ve ithalat arasındaki fark özdeşliğinden yola çıkan yaklaşım, esneklikler yaklaşımıdır. Bu yaklaşım ilk olarak C. F. Bickerdike, L. Metzler ve J. Robinson tarafından birbirlerinden bağımsız olarak geliştirilmiştir. İhracat ve ithalatın piyasalarda arz ve talep koşulları hakkındaki varsayımlara dayanır. Esneklikler yönünden konuya yaklaşmak analizi doğrudan döviz kuruna bağlar. Döviz kurundaki değişimler, ceteris paribus, ihracat ve ithalat arz ve taleplerinin intibakını sağlar.³³

Esneklikler yaklaşımında uluslar arası harcama düzeyleri ve gelir sabit tutulurken, talep ve arzın statik fiyat esneklikleri uluslararası sermaye akımlarını

³³ Artis M. Ve Bayoumi T. ; “Saving, Investment, Financial Integration and Balance of Payments”, International Monetary Fund Working Paper, 1989, sf. 102.

belirler.³⁴ Esneklikler yaklaşımı, yurtiçi ve yurtdışı arz esnekliklerinin sonsuz olduğunu varsayar. Yani yurtiçi ithalat talebi ne olursa olsun, malın ithalatçı ülkedeki fiyatı değişmez. Bu özellik küçük ülke varsayımını ifade eder. Ayrıca dış ticaret üzerinde gümrük tarifesi ve benzeri kısıtlamaların uygulanmadığı ve ticaretin ilk olarak dengede olduğu varsayılır.³⁵ Bunun yanında devalüasyonun başarıya ulaşabilmesi için, devalüasyon sonrasında yurtiçi fiyatlar sabit kalmalıdır.

Devalüasyonun temel amacı, ulusal fiyatlardaki şişkinliği gidermek yani ulusal paranın aşırı değerlenmesini önlemek ve ülkenin dış rekabet gücünü yükseltmektir. Eğer devalüasyon sonrasında da fiyatlar artışını sürdürürse bu amaç gerçekleşmez.³⁶ Devalüasyonun ticaret dengesi üzerindeki etkisi, devalüasyon yapılan ülkenin ve ticaret ortağı diğer ülkenin arz ve talep koşullarına bağlıdır.

Devalüasyondan iki tür olumlu etki beklenir. Birincisi ihracat gelirlerini artırıp döviz kazancı sağlaması; ikincisi ise ithalat giderlerini azaltması ve döviz tasarrufu sağlamasıdır. Devalüasyon ilk olarak ülkenin ihracatını yabancı fiyatlar açısından devalüasyon oranında düşürür. Bu düşen fiyat düzeyinde ülkenin ihracatına dış talep artar. İhracat açısından ne kadar döviz kazancı sağlanacağı, ihracatın dış talep esnekliği ve ihraç mallarının yurtiçi arz esnekliğine bağlıdır.³⁷ Burada birbirine ters iki etki vardır. Birincisi ihracat hacmindeki artışın döviz gelirleri üzerinde doğurduğu olumlu etkidir. Diğeri ise döviz cinsinden birim fiyatların ucuzlaması nedeniyle uğranılan döviz kaybıdır. Devalüasyonun ihracat gelirlerini artırması için birinci etkinin ikincisinden baskın çıkması gerekir. Bu ise ihraç mallarının dış talep esnekliğinin birden büyük olmasını gerektirir. İhracatın dış talep esnekliği ne kadar büyükse, o derece yüksek döviz kazancı elde edilecektir. Ancak bu olanaktan yararlanabilmek için ihracatın dış talebinde artışa paralel olarak bu malların üretimi artırılmalıdır. Yani ihraç mallarının arz esnekliği yüksek olmalıdır.³⁸

³⁴ Obsfeld M.ve Rogof K.; "The Intertemporal Approach to the Current Account", National Bureau Economic Research, 1994, Working Paper, No: 4893, sf.146

³⁵ Niehans Jürg; International Monetary Economics, Baltimore, The John Hopkins University Press,1984, sf.36

³⁶ Seyidoğlu Halil; Uluslararası Finans, İstanbul, Güzem Yayınevi, 1988,sf. 35

³⁷ Alexander Sidney; "Effects of a Devaluation on a Trade Balance", International Monetary Fund Staff Papers, 1952, sf.78

³⁸ Seyidoğlu Halil; Uluslararası Finans, İstanbul, Güzem Yayınevi, 1988,sf.42

İthalat yönünde ise, devalüasyon sonrasında önce ithal mallarının yurtiçi fiyatı artar ve böylece ülkenin ithalat talebi azalır. Bu reaksiyonların ithalat üzerindeki boyutu, yurtiçi talep esnekliği ve ithalatın dış arz esnekliğine bağlıdır (Alexander, 1952: 78). Devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi bakımından, ithalatın yurtiçi talep esnekliği kritik öneme sahiptir. Bu esneklik yükseldikçe sağlanacak döviz tasarrufu artmakta, düştükçe döviz tasarrufu azalmaktadır. İthalatın dış arz esnekliği ise yüksek olmalıdır. İthalat talebi azaldığında, ihraç mallarının üretimi kısılabilmelidir. Aksi takdirde karşı ülke fiyatlarını kırabilir ve devalüasyonun etkileri zayıflar.³⁹

İhracatın dış talep esnekliğinin yüksek olması, ihracatın devalüasyona karşı duyarlı olduğunu gösterir. İthalatın yurtiçi talep esnekliğinin yüksek olması da, ithalatın devalüasyona karşı duyarlı olması demektir. Yurtiçi ihracatın ve ithalatın talep esneklik değerlerinin büyük olması durumunda, devalüasyon ticaret dengesi üzerinde pozitif doğrudan etkiye sahip olacaktır. Devalüasyonun ticaret dengesi üzerinde olumlu doğrudan etkiye sahip olabilmesi için; ihracatın dış talep esnekliği ile ithalatın yurtiçi talep esnekliğinin toplamının birden büyük olması koşulunu sağlaması gerekmektedir. Bu, Marshall-Lerner koşulu olarak anılmaktadır. İhracatın dış talep ve ithalatın iç talep esnekliklerinin toplamı bir'den yüksek ise, devalüasyonun ticaret dengesi üzerindeki doğrudan etkisi düzeltici olacaktır.⁴⁰

Esneklikler Yaklaşımı, dış ticarete konu olan malların arz, talep ve fiyatları dışında, tüm ekonomik değişkenleri sabit varsaymaktadır. Oysa devalüasyonun sonuçlarını ölçebilmek için diğer ekonomik değişkenlerdeki değişimleri dikkate alarak, ekonomik sistemin bütününde fiyat ve miktarların değişimini birlikte değerlendirmek gerekir. Bu görüş, toplam harcama yaklaşımının gelişmesine yol açmıştır.

³⁹ Seyidoğlu Halil; Uluslararası Finans, İstanbul, Güzem Yayınevi, 1988,sf.44

⁴⁰ Batiz F.L.R.ve Batiz, L.R.; International Finance and Open Economy Macroeconomics, New York, MacMillan Press, 1989, sf. 123

1.3.2. TOPLAM HARCAMLAR YAKLAŞIMI

Milli Gelir hesaplarından görüleceği üzere, cari işlemler dengesi aynı zamanda ulusal tasarruf ile yurtiçi yatırım arasındaki farka eşittir. Bu açıdan bakıldığında tasarruf ile yatırım arasındaki farkın artmasına veya azalmasına bağlı olarak cari işlemler düzelir ya da bozular. Diğer bir ifadeyle tasarruf, gelir ile tüketim - kamu harcamaları dahil - arasındaki farka eşit olduğu için, toplam harcamaların çıktıya göre azalıp artmasına bağlı olarak cari işlemler düzelir ya da bozular.⁴¹ Bu alternatif bakış açısı, makroekonomik faktörlerin eninde sonunda uluslararası borçlanma veya borç verme kalıplarını belirlediğini vurgulamaktadır.⁴²

Eğer devalüasyon dış dengeyi etkiliyorsa, bu iki yoldan olabilir: (1) Ülkenin mal ve hizmet üretimini değiştirebilir; bu değişme mal ve hizmetlere yapılan toplam harcamalarda bir değişmeye neden olur ve dış denge, gelirdeki değişme ile gelire bağlı toplam harcama değişmesi arasındaki fark tarafından belirlenir. (2) Devalüasyon belirli bir reel gelir düzeyinde reel toplam harcamaların miktarını değiştirebilir. Bu noktada devalüasyon yapılan ülkede tam istihdam veya eksik istihdam durumunun varlığı önem kazanır. Ülkede istihdam edilmemiş kaynaklar varsa, devalüasyonun gelir üzerindeki etkisi lehte olacaktır.⁴³

1.3.3. DÖNEMLERARASI YAKLAŞIMI

Dönemler arası yaklaşım, cari işlemler dengesini ileriye dönük dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının sonucu olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım toplam harcama ve esneklikler görüşlerinin bir sentezini sağlaması yanında, görece fiyatların makroekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların tasarruf ve yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Gelecekteki verimlilik artışı, hükümet harcama talepleri, reel faiz oranları vs. hakkındaki beklentilere dayalı ileriye dönük hesaplamalardan doğan özel tasarruf ve yatırım kararlarını, hatta bazen hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir.⁴⁴

⁴¹ Artis M. Ve Bayoumi T. ; "Saving, Investment, Financial Integration and Balance of Payments", International Monetary Fund Working Paper, 1989, sf. 102

⁴² Obsfeld M.ve Rogof K.; a.g.e.

⁴³ Alexander Sidney; a.g.e.

⁴⁴ Obsfeld M.ve Rogof K., a.g.e. sf. 142

Bu yaklaşımda ajanların ileriye dönük davranışları önemli anlamlar içermektedir. Ceteris paribus, gelir yörüngesinde bir artış, aynı zamanda cari işlem açıklarına yol açar ki sonuçta cari işlem fazlaları bunu izleyecektir. Geçici şoklar sürekli şoklardan farklı etkilere sahip olacaktır. Gelirdeki geçici bir azalma, tüketimi desteklemek için açıktaki bir artış veya fazladaki bir azalma tarafından kapanırken; sürekli bir gelir azalması tüketimin tam olarak yeniden intibakını gerçekleştirecektir.⁴⁵

Böyle bir yaklaşımı geliştirme gereği, dünya sermaye piyasalarında yaşanan olaylar, özellikle petrol fiyat artışlarını izleyen önemli cari işlem dengesizliklerinden doğmuştur. Sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerde cari işlem intibaklarının farklı kalıpları, dış şoklara optimal dinamik cevapların dönemler arası tanımlaması sorununu ortaya çıkarmıştır. Ne Klasik parasal modeller ne de Keynesyen modeller bu soru üzerine güvenilir açıklamalar getirememiştir. Ayrıca Birinci Petrol Şoku'ndan sonra gelişmekte olan ülkelere verilen banka kredilerinin ani artışı, borçlu ülkelerin dış borç düzeylerinin sürdürülemez hale gelmesi endişesini doğurmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin borç düzeylerini değerlendirme ihtiyacı, doğal olarak bir dönemler arası optimal cari işlemler açığı görüşüne yol açmıştır.

Dönemler arası yaklaşım 1980'li yılların başlarında Buiters, Sachs , Svensson ve Razin ve diğer bazı çalışmaların sonucunda yaygın hale gelmiştir. J. Sachs, cari işlem hareketlerinin dinamik bir makroekonomik model içinde analiz edilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna göre cari işlem fazla veya açıkları, net ulusal tasarruf ya da borçlanmayı gösterir ve bu nedenle hane halkları, firmalar ve hükümetlerin dönemler arası seçimlerinin bir sonucudur. Statik bir ithalat-ihracat dengesini tanımlayan tek dönemli bir teori, tek dönemli bir tasarruf ya da yatırım teorisi kadar anlam ifade eder. Cari işlem dengesizlikleri dönemler arası seçimleri yansıttığından, gelecekteki olaylar hakkındaki bekleyişler; fazla veya açıkların belirlenmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Cari işlemlerin tek dönemli belirlenişini izleyen bir yaklaşımın eksikliği cari işlemler dengesinin toplam harcama formundan anlaşılabilir. Tasarruf ve yatırımın modern teorilerine göre, cari şoklara tüketim ve yatırımın tepkileri, bu şokların

⁴⁵ Artis M. Ve Bayoumi T., a.g.e.

gelecekte ekonomik değişkenleri nasıl etkileyeceği beklentisine bağlıdır. Bunların cari işlem dengesi üzerindeki etkilerini tahmin etmek için, geçici olup olmadığı ve beklenip beklenmediği cevaplandırılmalıdır. İthalat ve ihracat talep fonksiyonlarına dayalı cari işlem hareketlerinin tahmininde kullanılan geleneksel yaklaşım, bu karmaşıklıktan kaçınıyormuş gibi görünse bile gerçekte bunu başaramamıştır.⁴⁶

Genel bir bakışla dönemler arası modellerin bazı ortak varsayımlarını şöyle özetleyebiliriz. Küçük açık bir ekonominin basit mal bileşimini üretip tükettiği ve serbestçe ticaret yaptığı göz önüne alınır. Aynı zamanda uluslararası aktif değişiminin de serbest olduğu varsayılır. Ekonominin serbestçe diğer ekonomilere borç verebileceği ya da bunlardan borç alabileceği kabul edilir. Uluslararası tam sermaye hareketliliği altında, tüketiciler hem yurtiçi hem de yabancı sermaye piyasalarını kullanırlar. Sachs gibi birçok çalışma, yaşam döngüsü tasarruf modelini kullanır. Buna göre kişi ilk çalışma yıllarında borçlanır, daha sonra emeklilik dönemi için tasarruf etmeye başlar ve emeklilik yıllarında ters tutum sergiler. Yaşam döngüsü hipotezi, ajanların ileriye görme yetenek ve isteklerinin olduğunu varsayar; bu nedenle cari kararlar ileriye dönük kararlar olarak nitelendirilebilir.

Bunun yanında, tanımlanan modeller bireysel karar alıcıların içinde buldukları ekonomik çevre hakkında mükemmel öngörüye ve tam bilgiye sahip olduklarını göz önüne alır. Bu çerçevede tüketim, dönemler arası optimize edici bir yapı içinde ele alınır. Temsili bir tüketici, dönemler arası bütçe kısıtlaması altında, bekleyişlerine göre tüketimini ayarlar.

Ticaret hadlerinde meydana gelen değişmelerin tasarrufu nasıl etkilediği sorusuna, daha önceden Harberger-Laursen-Metzler etkisi ile cevap verilmekteydi: “Ticaret hadlerindeki bir bozulma reel geliri azaltır ve azalan gelir tasarrufu düşürür. Böylece yatırım sabitse ve kamu açığı yoksa, tasarruftaki değişme cari işlemler dengesizliğine eşittir. Eğer ihraç edilebilir mallar açısından ölçülen gelir sabit tutulursa, cari işlemler hesabı, ticaret hadlerindeki bozulma karşısında bozulmaktadır”.⁴⁷ Bu görüş tasarrufun statik teorisine dayanmaktadır. İleriye dönük tasarruf kararlarının incelendiği dönemler arası yapı içinde, sürekli ve geçici ticaret

⁴⁶ Sachs D. Jeffrey; “The Current Account and Macroeconomic Adjustment”, Brookings Papers on Economic Activity, 1981, sf.68

⁴⁷ Svensson L E.O ve Razin A.; “The Terms of Trade and The Current Account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect”, Journal of Political Economy, 1983, sf.97-125

haddi bozulmalarının etkileri farklıdır. Ticaret hadlerindeki geçici bir bozulma, geliri geçici olarak düşürür ve dönemler arası tüketim düzgünleştirmesi nedeniyle tüketimi gelirden daha az azaltır ki, bu da cari işlemler dengesinde bozulmaya yol açar. Sürekli bir ticaret haddi bozulması, hem gelir hem de tüketimi aynı miktarda azalttığından, tasarruf üzerinde belirsiz etkiye sahiptir.

Dönemler arası yaklaşımlar, sık sık dönemler arası bütçe kısıtlaması şartına başvurmaktadır. Dönemler arası bütçe kısıtlaması ekonominin uygulanabilir tercihlerini sınırlamaktadır. Buna göre; ekonominin harcamalarının bugünkü değeri, yurtiçi üretimin bugünkü değeri ile ilk net dış varlık stoku toplamına eşit olmak zorundadır. Cari işlem dengesizliklerinin ortaya çıktığı durumları tanımlamak için, harcama ve çıktının bölümlerinin nasıl belirlendiğini belirtmek gerekir. Bu noktada tercihlerin dönemler arası ayrılabilirliği varsayılır. Eğer ekonomi net dış alacaklı durumunda ise ve dünya faiz oranı ortalama değerinin üstünde ise, bireyler geçici olarak yüksek dış faiz gelirleri karşısında tüketimlerini düzenleyecekleri için, cari işlemler hesabı fazlalık içinde olacaktır. Ekonomi net dış borçlu ise, geçici olarak yüksek olan dış faiz oranı ters yönde cari işlemler etkisine sahip olacaktır. Bunun yanında sürekli düzeyinin üzerindeki bir çıktı düzeyi, yine tüketim düzenlemesi yüzünden bir cari işlemler fazlalığına yol açacaktır.⁴⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki yukarıda belirttiğimiz yaklaşımlar ve yöntemler açıklarını sadece bir süre için baskı altına alırlar . Bu uygulamalara son verilince açıklar tekrar ortaya çıkar bu yüzden önemli cari açığı giderecek kalıcı yöntemleri bulmak ve onları tedavi etmeye çalışmaktır.

Özellikle Gürcistan için durumu değerlendirirsek uzun dönemde üretimi arttırıp, kaynakların verimliliğini yükselterek ihracatın arttırılması, gerekli bünyevi değişikliğe kavuşturularak ithalatı finanse edecek duruma getirilmesi ekonomimiz için büyük zorunluluk taşımaktadır, ancak Gürcistan için böyle bir gelişme uzun vadeli görülmektedir. Ülkemiz için bu aşamada kısa vadede elde edeceği döviz gelirleri büyük önem taşımaktadır. Bu gelirin elde edebileceğimiz bütün kaynakları da en iyi şekilde değerlendirmemiz gerekir.

⁴⁸ Obsfeld M.ve Rogof K., a.g.e. sf. 143

Bu kaynaklar arasında özellikle turizm , ÷lkemin sahip olduğu büyük potansiyel dolayısıyla ilmi bir şekilde ele alınıp, çok iyi değerlendirmesi gereken bir olaydır.Eğer turizm olayı Gürcistan'ın arzu edilen boyutlara ulaşırsa , kalkınmamız için önemli bir engel teşkil eden döviz darboğazı problemimiz büyük ölçüde çözülmüş olacaktır.

1.4. GELİŞMEKTE OLAN VE KÜÇÜK ÜLKELERDE HİZMET İHRACINA DAYALI BÜYÜME VE ÖDEMELER DENGESİNE OLAN POSİTİV ETKİLERİ

Gelişmiş ÷lkelere göre daha farklı bir ekonomik yapıya sahip olan gelişmiş ÷lkelerin çoğunda sanayi sektörü zaman içerisinde tarıma göre payını artırmış olsa da hala tarımın belirli bir öneme sahip olduğunu ancak hizmet sektörünün payını da giderek artan bir yapıda olduğu gözlenmektedir. Özellikle dışa açılan, küçük ve gelişmekte olan ÷lkelerin imalat sanayinin gelişmesine bağlı olarak hizmetler sektörünün de gelişme gösterdiği ve dünya ekonomisinde entegre oldukça farklı uzmanlık alanlarının ekonomilerde oluştuğu anlaşılmaktadır. Gelişmekte olan ÷lkeler ile ilgili genel kanı verimsiz ve rekabet edemez durumda olan piyasalarını liberalize ettikçe ve dış rekabete açtıkça kayba uğrayacakları yönündedir, ancak hizmet alanları için bu endişeler çoğu zaman geçerli değildir. Bir kere hizmet üretimi çoğunlukla emek yoğun üretim yöntemlerine sahip olması ve gelişmekte olan ÷lkelerde emeğin göreceli olarak daha ucuz olması nedeni ile, gelişmiş ekonomilere göre karşılaştırmalı bir üstünlüğü ifade etmektedir. Öte yandan hizmet üretimi genellikle tüketileceği yerde yapıldığından dolayı, yabancı yatırımcı üretimini yatırımını yaptığı noktada yapacağından ekonomiye ilave kaynak ve istihdam yaratmış olacaktır.⁴⁹

Küçük ÷lkelerdeki üretim yapısı ,sanayileşme olmaksızın hizmetler üretiminin öne çıkabileceğine dair en güzel örnektir.Dünya bankasının çalışmasına göre 32 gelişmekte olan ÷lkeyle ilgili yapılan çalışmada 1981'den 1987'e kadar hizmetlerin ekonomideki hem istihdam payı hem de yarattığı katma değer nerdeyse

⁴⁹ www.antimai.org/Ağustos,2004

yarıdan fazla artmıştır.Ölçek ekonomilerine ulaşmanın yolu Pazar büyüklüğünden çok üretim düzeye bağlıdır, dolayısıyla küçük iç Pazar hacmine sahip olan ülkelerin bunu aşabilmesinin yolu ancak dış ticaretle mümkündür.Ancak ne var ki küçük ülkelerin gerek sermaye kısıtları,gerekse doğal kaynak kısıtları imalat sektöründe veya verimsiz tarım sektöründe bunu başarmaları engellemektedir.Bu nedenle de hizmetler sektörü on plana çıkmaktadır.

Küçük ülkelerde kısıtlı nüfus (yani işgücü), kısıtlı iç Pazar kısıtlı doğal kaynak ve uluslar arası politikadaki edilgenlikler sayesinde liberal ticarete rağmen imalat sanayinde uzmanlaşarak ulaşmaları oldukça zordur.Yine de küçük ekonomiler için dış ticaret , büyük ekonomilerine kıyasla daha hayati bir öneme sahiptir.

İhracat sektöründe ortaya çıkan az ürün üzerindeki konsantrasyon küçük ve gelişmekte olan ülke ekonomilerde çeşitli kırılmalıklara neden olmaktadır. . Özellikle tarımsal ürünlerden oluşan tek ürüne dayalı ihracat kompozisyonu gerek iklim koşullarına bağlı gerekse de ürünün uluslar arası piyasadaki talebine bağlı fiyat dalgalanmaları bu ürüne bağımlı ekonomilerde negatif etkiler yaratabilmektedir. Gerek uluslar arası fiyatlarda ortaya çıkan düşüşler gerekse tek bir ürüne bağlı olmanın getirdiği kırılma yapı nedeniyle hizmet üretimine ağırlık vermektedir.⁵⁰

Küçük ekonomilerde yaygın olan bu tür dışsal şoklara bağlı kırılmalıkları inceleyen birçok çalışmalar yer almaktadır. Hizmet alanların içerisinde özellikle turizm ve buna bağlı hizmetler küçük ülkelerin daha yoğun uzmanlaştığı alanlardır.⁵¹

Küçük ülkelerin büyüme süreçlerinde ortaya çıkan yapısal faktörler analiz edildiği zaman bunların çoğunda hizmetler, özellikle turizm ile doğal kaynakların büyüme üzerinde pozitif etkisi,tarımın ise negatif etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Genellikle küçük ülkelerde ekonomik büyümenin ihracat artışına yakın bağlantı olduğu sonucu çıkarken bazı küçük ülkelerin konu edildiği çalışmalarda spesifik sektörlerin büyüme üzerindeki etkileri araştırılmaktadır, özellikle turizm bazı küçük ekonomilerde önemli yer tutması sebebiyle analizlere konu edilmektedir.⁵²

⁵⁰ Süreç,Yenal, ‘‘Gelişmekte olan ülkelerde hizmet ihracına dayalı büyüme’’, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul, 2004, sf.107

⁵¹ Briguglio L., ‘‘Small island developing states and their economic vulnerabilities’’,World Development

⁵² Archer E.,’’Estimating the relationship between tourism and economic growth’’,Journal of Travel Research, 1884, sf. 9

Gelişmekte olan küçük ülkeler coğrafik konumları, doğal donanımlar ve becerilerini kullanarak tüketici ve üretici hizmetleri olan turizm hizmetlerinin üretiminde karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olabilirler. Özellikle eğlence ve dinlence hizmetleri üretimi gelişmekte olan ülkelerde artarken bu tür hizmetlere gelişmiş ülkelere talep de artmakta ve bu hizmetleri üreten pazarlayan gelişmekte olan ülkelerin büyümelerine olumlu katkıda bulunmaktadır.

Hizmet üretimi önceden söylediğimiz gibi emek-yoğun bir üretim yapısına sahip olması neticesinde bu sektörün istihdam payı oldukça yüksek seviyededir. Gelişmekte olan bir çok ülkenin hizmet sektörünün gelirleri incelendiğinde , bu oranın yüksek olduğu görülür işte bu nedenlerden dolayı hizmet sektörü ödemeler dengesine pozitif etki yaratır.

1.4.1. TURİZMİN HİZMET SEKTÖRÜNE ETKİSİ

Bir bölgede turizmin gelişmesinde paralel olarak hizmet sektöründe de bir gelişme olması kaçınılmaz bir gerçektir. Turizm kendisinin de içinde bulunduğu hizmet sektörünün başında gelen turizmin gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmayı gerçekleştiren unsurlardan biri olarak kabul edilmesi, hizmet sektörünün üzerindeki etkisini göstermektedir.

Hizmet sektörü dünya ticaretinin dörtte üçünü temsil etmektedir.. Hizmet sektöründe üzerinde durulan hususlar, bu sektörde talep edilen kalitenin daha farklı biçimde , daha zengin diğer sektörlerle bir bütün halinde satılmasını öngörmektedir. İstihdam yönünden incelendiğinde insan kaynağının değerlendirilmesi, ekonominin üçüncü sektörü olarak da bilinen hizmet sektörünün kalitesine ve gelişmesine bağlıdır.⁵³

Turizm hareketleri meydana getirdiği harcama-gelir döngüsünü ile yukarıda belirtilen hizmet sektöründeki mevcut faaliyetlerde niteliksel ve niceliksel gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlar. Özellikle ticaret, sanat ve hizmet işletmeleri, sayıca fazla ve kaliteli personel istihdam ederek ve turizm harcamaları sayesinde optimum kapasiteye ulaşarak, ülkenin ekonomik kalkınmasında ve sosyal

⁵³ Dinçer Mithat Zeki, Turizm Ekonomisi ve Türkiye ekonomisinde Turizm, İstanbul, Filiz kitabevi, 1993, sf.94

gelişmesinde etkilerinin artırma imkanı bulur.Tüm bunlara ek olarak turizm sektöründe çalışan personelin mesleki formasyona sahip olması gerektiğinden , sektörde istihdam edilecek personele belirli beceri ve tecrübenin kazandırılması, aynı zamanda da hizmet sektöründe de kalitenin artmasını sağlayacaktır. Yapılacak işin özelliğine göre nitelikli ve niteliksiz personel istihdamı , turizmin sahip olduğu özellikler nedeniyle eğitim faaliyetlerinde daha da ağırlık verilmesinin gerektirecek ve belirli niteliklere sahip personel istihdamının artması , hizmet sektörünün gayri safi milli hasılaya katkısını artırıcı rol oynayacaktır.⁵⁴

Turizm bir yandan hizmet sektöründen kendi faaliyetleri yönünden yararlanırken bir yandan da bu yararlanmanın bir sonucu olarak hizmet üretiminin iyileşmesinde olumlu etki sağlayarak bu sektörün gelişmesinde katkıda bulunur.

⁵⁴ Ünlüönen, Kurban, ‘‘Turizmin iktisadi kalkınmaya etkileri ve Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi turizm politikaları’’, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul,1990, sf.9

2.BÖLÜM

GENEL OLARAK TURİZM VE TURİZMİN CARİ AÇIĞINA ETKİLERİ

2.1. TURİZMİN TANIMI

Turizm ekonomisi; ulusal ya da uluslar arası turizm hareketlerinin nedenlerini, kapsamını, gelişme koşullarını,, sonuçlarını, bu olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini bilimsel yöntemlerle ekonomik açıdan araştırarak, turizm olayının bağlı olduğu kural ve ilkeler ortaya koyan bir disiplindir.⁵⁵

Dünyada, özellikle geride bırakılan son yüzyılda çok hızlı teknolojik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Toplumlar giderek sanayiye daha fazla önem vermiş ve bunun sonucunda kentleşmeye birlikte ortaya çıkan gürültü, hava kirliliği, trafik sorunu, aşırı stres veya benzer sorunlar insanların toplumsal ve psikolojik yapısı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Gün geçtikçe bu sorunların artması insanların daha fazla dinlenme, eğlenme gezip –görme ve kendilerine boş zaman ayırma gereksinimlerinin doğmasında etkili olmuştur.

Ayrıca teknolojik olanaklar, ulaşımda erişilen teknik düzey,uzaklık kavramında dolayısıyla da mekan-zaman kavramında ve ilişkilerinde büyük değişiklikler ortaya çıkartmıştır.. Buna bir de , teknik ilerlemeden dolayı,insanların çalışma sürelerindeki önemli azalma eklenirse günümüzde milyonlarca insanın gezim-görme, eğlenme , dinlenme, öğrenme gibi psikolojik, sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılayabilmek için sürekli yaşadıkları yerlerden geçici sürelerle başka ülke veya bölgelere gittikleri bilinmektedir. Böylece ekonomik günümüz özellikle gelişmiş(sanayileşmiş) toplumları için temel bir gereksinim halini almıştır.⁵⁶

17. yüzyıla kadar uzanan turizm teriminin kökeni ‘Tour’ sözcüğü olup , İbranicede Öğrenme, araştırma anlamına gelen ‘Torah’ sözcüğünden türemiştir. İbraniler , olağan bir biçimde yaşanılan yerlerin dışındaki uzak yerlere görmek , oralarda oturan insanların ekonomik ve sosyal durumlarını incelemek üzere kendi

⁵⁵ H. Olalı, A. Timur; Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1986, sf. 195

⁵⁶ Ozan, Bahar, Kozak Metin; Turizm ekonomisi, Ankara, Detay Yayıncılık, 2008, sf.28

gönderdikleri kişilere turist ve bunların eylemlerine de ‘turlamak’ demiştir.⁵⁷ Turizm ile ilgili yapılan tanımlamalar ya da çalışmaların ondokuzuncu yüzyıl sonlarını kadar uzandığı da bilinmektedir. Birçok araştırmacın ve yazarın konuya ilişkin olarak çok değişik tanımlama ve açıklamaları olmakla birlikte turizmin ilk tanımı Guyer-Feuler tarafından 1905 yılında yapılmıştır. Bunlar turizmi ; gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimleri,doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine , doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan ve özellikle ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ulaşım araçlarının kusursuz hale gelmelerinin bir sonucu olarak ulusları ve toplulukların birbirlerine daha çok yaklaşmasına olanak veren ‘modern çağa özgü bir olay’ olarak tanımlamaktadır.⁵⁸

Literatürde bakıldığında ise çağdaş turizm kavramının , ilk olarak İkinci Dünya Savaşı döneminde İsviçreli ekonomistler Walter Hunziker ve Kurt Krapftarafından kaleme alındığı görülmektedir. Buna göre ‘turizm, insanların sürekli çalışma ve konutlarının bulunduğu yer dışında yaptıkları seyahat ve konaklamalarından meydana gelen ilişki ve olayların tümü’ şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁹Bu tanım daha sonra Uluslar arası Bilimsel Turizm Uzmanları Cemiyeti (AEİST) tarafından da kabul edilmiştir. Benzer şekilde 1963 yılında toplanan Dünya Turizm Örgütü (WTO) da bu tanımı kabul etmiştir.

Turizm olayını karmaşık ve çok disiplinli yönü ile ele alarak sosyoekonomik kapsamı içinde ortaya koyan görüşler ve tanımlar da bulunmaktadır.Caspar, turizm olayını ‘turist, turistik işletmeler , turizm organizasyonların oluşturduğu alt sitemlerin ekonomik, sosyal, politik,, hukuki, teknolojik ve ekolojik çevreyle olan ilişkilerine dayanan global bir sistem’ olarak tanımlamaktadır.⁶⁰ Bu anlatış içinde turizm , turist için her şeyden önce ulaşım, konaklama,yeme-içme ,eğlence ve dinlenme gereksinimlerinin karşılandığı bir hizmet bileşimidir. Ülkeler için ise turizm; ulusal gelire katkı sağlayan , istihdamı arttıran, ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki

⁵⁷ H. Erdoğan,Uluslar arası Turizm, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayını,1995, sf. 8

⁵⁸ N. Nozak vd., Genel turizmİlkeler-Kavramlar, Ankara, Detay Yayıncılık,2001,5. Baskı, sf. 1

⁵⁹ W. Hunziker, K. Krapf, Allgemeine Fremdenverkehrslehre, Zürich, 1942sf.2’den aktaran Sait Evliyaoğlu, Genele Turizm bilgileri, 1989, Ankara, sf. 53

⁶⁰ Olalı timur, sf.5-6

yapan, teknoloji ve bilgi transferinin geliştiren, yabancı yatırımları özendirilen ve ülkelerin kalkınmasında lokomotif üstlenen bir sektör durumundadır.⁶¹

Yukarda belirtildiği üzere turizm faaliyeti; bir yerden başka yere olan hareket ve seyahati, gezmeyi eğlenmeyi, dinlenmeyi konaklamayı ve ulaşımı kapsamaktadır. Ancak tüm bu faaliyetlerin yapılabilmesi için kişinin yeterli bir gelire sahip olması ve seyahat amaçlı bir parasal kaynağı bu iş için ayırması gerekmektedir. Turizm amaçlı geziye çıkan bir insan için önem arz eden unsur konaklama faktörüdür. Turist; otel, tatil köyü, apart otel ya da pansiyonda ücreti karşılığında konaklayacaktır.. Bununla birlikte gezme, eğlenme, dinlenme, yeme-içme, alış-veriş vb. benzer konular için sürekli bir harcama yapması gerekecektir. Turizm ile ilgili tanımlamalar yapılırken bu Faaliyetin , bir hizmet ve tüketim niteliği taşıdığı unutulmamalıdır. Buradan hareketle turizmle ilgili yapılan tanımlamaların genel olarak şu özellikleri içerdiği görünmektedir:

- Turizm esas olarak her şeyden önce insanların değişik yerlere olan seyahat ve konaklama faaliyetini içermektedir.
- İnsan turizm faaliyetiyle birlikte, seyahat amacıyla sürekli yaşadıkları, çalıştıkları ve oturdukları yerlerin dışına çıkmaktadır.
- Turizm faaliyetinde; konaklama zorunludur ancak geçici bir süreyi kapsamaktadır. Bununla ,çıkılan seyahat sonucunda kişinin yaşadığı yere dönmesi ifade edilmektedir.
- Turist gittiği yerde tüketici durumundadır.. Başka bir değişle , turistin seyahat amaçlı gittiği yerdeki mal ve hizmetleri talep etmesi, onun turizm amaçlı tüketimde bulunduğu gösterir.
- Seyahatin ; gidilen yerde çalışmak , iş yapmak vb. amaçlı olmaması ve bir gelir etmek amacıyla yapılmaması gerekmektedir.

Böylece bütün bu belirtilen noktaları de içerecek şekilde , kısaca turizmin tekrar tanımını yapmak gerekirse:‘ Turizm, devamlı olarak yaşanan yer

⁶¹ X. Han , B. Fang, ‘ Measuring the size of tourism and its impact in an economy’, Statistical Journal of The United Nations Economic Commission for Europe, 1997, sf. 357

dışında tüketici olarak tatil , dinlenme, eğlence , kültür vb. gereksinimlerin karşılanması amacıyla yapılan seyahat ve geçici konaklama olayı'.⁶²

2.1.1. TURİZMİN ÖZELLİKLERİ

Turizm, başta ekonomi olmak üzere coğrafya, fizik, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, politika, hukuk, tıp, tarih vb. birçok bilim dalı ve değişik sektörle ilişki içindedir. Diğer bir deyişle; turizm, farklı faaliyetler, hizmetler ve sektörlerin adeta bir bileşiminden oluşmaktadır. Dolayısıyla, turizmin bugüne kadar yapılan pek çok tanımı bulunmaktadır. Bunun nedeni ise, biraz önce açıklandığı gibi, turizmin çok yönlü olma özelliğinden ve karmaşık bir etkileşim yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, belirtilen tüm bu noktalara karşın her faaliyette ya da işte olduğu üzere turizmin de öne çıkan belli başlı birtakım özellikleri bulunmaktadır. Literatürde, turizmin özellikleri ile ilgili farklı nitelikte sınıflandırılmaların mevcut olduğu bilinmekle birlikte, burada en temel ve genel altı özelliği incelenecektir.

Bunlar;

1.Turizm, toplumsal ve kültürel değerlerden oluşan sosyo-kültürel bir etkinlik olup, soyut ve somut anlamda sunulan her türlü birikim turizm ürününü oluşturur.

2.Turizm; ulaştırma, konaklama, dinlenme-eğlenme, yeme-içme, sağlık, alış-veriş, araç, tesis ve faaliyetlerden meydana gelen, çok geniş kapsamlı bir alt ekonomik sektör ya da disiplindir.

3.Turizm, insanların yani turistin gittiği yerde yaptığı tüketim harcaması nedeniyle malî bir işlem özelliğine sahiptir.

4.Turizm, insanların gittiği tatil bölgesindeki yerel, toplumsal, ekonomik, ekolojik ve çevresel ilişkilerin; doğal, tarihi ve kültürel yapının dikkatli bir şekilde korunmasını gerektiren çok yönlü bir ekonomik faaliyettir.

5. Sosyal bir olgu olma özelliği ile turizm; farklı insanlar, kültürler, dinler ve uluslar arasında barışın, dostluğun, kardeşliğin korunmasında önemli bir araçtır.

⁶² Bahar Ozan, Kozak Metin, a.g.e., sf.30

6. Son olarak da, turizm sağladığı yararlarla bir ülkedeki üreticileri, tüketicileri, toplumları ve ulusal ekonomileri ilgilendiren kapsamlı bir mikro ve makro ekonomik faaliyettir.

Turizmin çok yönlü bir disiplin olması, parçalı bir yapı sergilemesi, diğer sektörlerde olduğu gibi onun çok kesin çizgilerle ve tanımlamalarla açıklanmasını güçleştirmektedir. Özetle, bütünüyle bir ülkenin ya da bölgenin öncelikle doğal kaynakları ve güzellikleri üstüne kurulan turizm sektöründe, insanları seyahate iten çeşitli faktörler (iş, merak, din, kültür ve eğitim, dinlenme ve eğlence, spor, tedavi vb.) olduğu sürece, bu ekonomik faaliyet her geçen gün giderek gelişmekte vs büyümektedir. Uygarlık ve teknoloji gelişmekte ve buna paralel olarak da insanların istek ve beklentileri değişmekte turizm dünya genelinde yaygınlaşmakta gelecekte tüm insanlığı için zorunlu bir gereksinim olması beklenmektedir.⁶³

2.1.2. DESTİNASYON KAVRAMI

Destinasyon, turizm sektöründe sık kullanılan bir kavramdır. Destinasyon denildiği zaman öncelikle; turist denilen tüketici gruba bütünleştirilmiş hizmetler sunan ve turizm ürünlerinin birleşiminden oluşmuş coğrafi bir bölge akla gelmelidir.⁶⁴ *Destinasyonlar*, turizm ürünlerinin bir karışımı niteliğinde olup, yerleşik olarak yaşadıkları alan dışında ve belirli bir zaman diliminde, müşterilere bütünleşmiş bir deneyim sunarlar. Bu ürünler, ilgili turizm bölgesi adı altında tecrübe edilirler.⁶⁵

Geleneksel olarak, turizm bölgeleri çok iyi tanımlanmış coğrafi alanlardır. Destinasyon olarak kabul gören bir yer; bir ülke olabileceği gibi, bir şehir, bir kasaba, bir ada vb. olabilir.⁶⁶ Ya da, destinasyon olarak adlandırılan turizm bölgesi, müşteriler tarafından onların seyahat programlarına, kültürel geçmişlerine, ziyaret amaçlarına, eğitim düzeylerine veya geçmiş deneyimlerine dayanan algısal bir kavram olarak da yorumlanabilir.⁶⁷ Örnek vermek gerekirse; Londra, Alman iş adamları için bir destinasyon iken altı Avrupa ülkesini bir haftalık turla gezmek isteyen Japon turistler

⁶³ Ozan Bahar, Metin Kozak, a.g.e., sf.30-31

⁶⁴ D. Buhalis, Marketing the Competitive Destination of the Future, Tourist Management, 2000, sf.97

⁶⁵ R. Haris, N. Leiper, Sustainable Tourism: An Australian Perspective, Chatswood-Butterworth-Heinemann, 1995

⁶⁶ C.M. Hall, Tourism and Politics: Policy, Power and Place, Chichester Wiley, 1994

⁶⁷ Buhalis, a.g.e., sf. 97

için de Avrupa bir destinasyon olarak kabul edilir.⁶⁸ Özetle, turistin yaşadığı yerden ayrılıp da tatil ya da iş gezisi vs. için gideceği yerler bir bütün olarak 'destinasyon' şeklinde tanımlanmaktadır.

Başka bir kaynakta ise turizm bölgesi, ülke bütününden küçük ve ülke içindeki pek çok kentten büyük, insan beyninde belli bir imaja sahip markalaşmış ulusal bir alandır ve önemli turistik çekiciliklere, çekim merkezlerine ve festivaller, karnavallar gibi çeşitli etkinliklere, bölge içinde kurulmuş iyi bir ulaşım ağına, gelişim potansiyeline, dahili ulaşım ağıyla bağlantılı bölgeler arası ve ülke düzeyinde ulaşım olanaklarına ve turistik tesislerin gelişimi için yeterli coğrafi alana sahip bir bölge olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹ Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi, bir turizm bölgesini diğer bölgelerden ayıran belirli özellikler söz konusu olmaktadır. Bölgeler arasındaki farklılıkları belirlemek üzere geliştirilmiş bu özellikler ile ilgili kısa bilgiler Tablo 2.1'de yer almaktadır.

Tablo 2.1: Turizm Bölgelerinin Genel Özellikleri⁷⁰

No	Özellikler	İçerikler
	Çekicilik	Doğal, insan elinden çıkmış, bir amaca hizmet için yapılmış ve miras olarak geçmiş uygarlıklardan günümüze ulaşmış eserler ile özel olayların bütünüdür.
	Ulaşılabilirlik	Bütün toplu taşıma araçlarının, rotaların, terminallerin ve hizmetlerin bir araya gelmesiyle oluşan ulaşım sistemidir.
	Olanaklar	Konaklama, beslenme, satın alma ve diğer turist hizmetleridir.
	Uygun paketler	Aracılar ve turizm otoriteleri tarafından önceden düzenlenmiş tur ya da gezi ya da gezi paketlerinin bütünüdür.

⁶⁸ R. Davidson, R. Maitland, *Tourism Destinations*, London, Hodder and Stoughton, 1997

⁶⁹ C. Tosun, C.L. Jenkins, *Regional Planning Approaches to Tourism Development*, Tourism management, 1997, sf.78

⁷⁰ O.Bahar, M. Kozak,, *Uluslararası Turizm ve Rekabet Edbirlik*, Ankara, Detay Yayıncılık, sf.78

	Aktiviteler	Ziyaretleri sırasında müşterilerin katılabileceği bütün aktiviteleri ifade eder.
	Yardımcı hizmetler	Turistlerin her an ihtiyaç duyabilecekleri banka, iletişim, posta, gazete büfesi, hastaneler vb. hizmetlerin genel adıdır.

Özetle *turizm bölgeleri*, bireysel olarak üretilen turizm hizmetleri ve servislerinin (konaklama, ulaşım, yeme-içme, eğlenme vs.) ve çok çeşitlilikteki kamu mallarının (deniz, göller, manzaralar, sosyo-kültürel çevreler, atmosfer vs.) bir araya gelmesiyle oluşan turizm çekim alanlarının bir bütünüdür. Diğer bir deyişle, bir turizm bölgesinden söz edebilmek için; aynı kültür, iklim ve doğa koşullara sahip, doğal ve kültürel zenginlikleri olan, müşterilere sunulabilecek oraya özgü aktiviteler geliştirmiş, konaklama, beslenme, ulaşım ve iletişim gibi olanaklara sahip, kamusal hizmetlerin sunulduğu turist çekim merkezlerinden oluşan belli bir marka ve imajı bulunan bir coğrafik alan olmalıdır. Turizm hareketlerinin bir bölge üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri "turizm ekonomisi" dalının sorumluluk alanı içerisindedir.

2.2. TURİZM ÇEŞİTLERİ

Günümüze değin turizmin çeşitleri konusunda çok farklı kaynaklarda değişik sınıflandırmalar yapıldığı bilinmekle birlikte, ekonomik önemi yönünden bunları iki temel taşlık alanda toplamak mümkündür. Bunun nedeni, turizmin çeşitlerinin birbiri ile olan yakın ilgisi ve çok kesin sınırlarla ayrılmamasıdır. Aşağıda Şekil 2.1'de diğer turizm çeşitleri ana başlıklar halinde gösterilmesine karşın, yukarıda ifade edildiği gibi iki esas ayrıma yer verilecektir. Bunlar da, iç ye dış turizmdir. Bu sınıflama, turistin gittiği yer ile ekonomik açıdan turizm olay ve ilişkilerinin oluştuğu bölgeye göre yapılmaktadır.

2.2.1. İÇ TURİZM

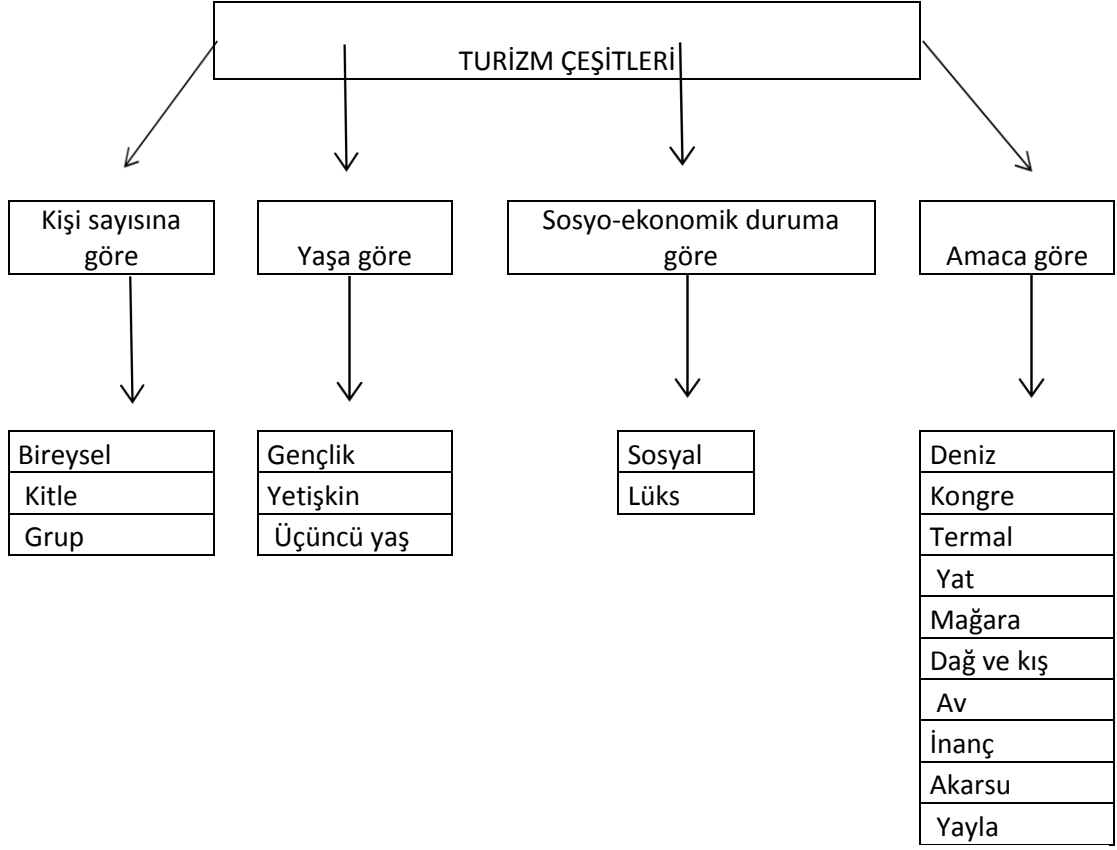
Bir ülkede yaşayan insanların kendi ülkesi içinde yapmış olduğu turizm amaçlı gezilere iç turizm denilmektedir.⁷¹ Pasaport, vize, yabancı dil bilgisi ve döviz sorunu gerektirmeyen iç turizmin, ekonomiye döviz girdisi sağlayıcı bir etkisi yoktur. Ancak iç turizmin gelişimi, ülke içindeki firma ve işletmelerin, uluslararası alandaki benzer firma ve işletmelerle rekabet edebilmesi için önemlidir. Çünkü iç turizm yoluyla ülke içine yönelik hizmet sunan turizm işletmeleri zamanla hizmet/kalitesi, müşteri memnuniyeti hız ve esneklik gibi konularda kendilerini geliştirme fırsatı bulurlar. Ülke içinde birbirleri ile rekabet eden işletmelerin, ülke dışındaki rakipleri ile rekabet edebilmeleri daha kolay olur. Ayrıca, ülke içindeki turizm firma ve işletmeleri turizm yoluyla elde ettikleri gelirleri, dış turizmi geliştirmek amacıyla kullanabilirler.

Ülke içindeki turizm talebinin artması ve iç turizmin gelişimi ile birlikte turizm ekonomisi sonuçta ülke ekonomisi bundan olumlu şekilde etkilenecektir.⁷² Örneğin, bu yolla ulusal gelirin bölgeler arasında daha dengeli dağılımı sağlanacak, yoksulluk azalacak ve işsiz insanlara yönelik yeni iş sahalarının ortaya çıkmasıyla; istihdamın daha da artırılması sağlanacaktır. Bununla birlikte, iç turizm gelirleri yoluyla bölgeler arası tüketim ve üretim hacimleri ve kalıpları değişir, bölgeler arasında daha dengeli bir kalkınma politikasının uygulanmasına olanak sağlanmış olur. Böylece, yurt içinde yaşayan insanların aktif bir şekilde turizm faaliyetine katılmaları; onların doğal ve kültürel değerleri öğrenmelerine, turizm bilincinin artmasına, psikolojik açıdan da bütün bir yılın yorgunluğunu ve streslerini atmalarına, dinlenmelerine ve rahatlamalarına yol açarak, iş yaşamlarında verimliliklerinin artmasını sağlar.

⁷¹ N. Kozak, Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Ankara, Detay Yayıncılık, 5. Baskı, 2001, SF.14

⁷² J. Jafari, 'On Domestic Tourism', Annals of Tourism Research, sf. 772-792

Şekil 2.2. Turizm Çeşitleri

2.2.2. DIŞ TURİZM

Bir ülkede yaşayan insanların kendi ülkesi dışına yapmış olduğu turizm amaçlı gezilere dış turizm denilmektedir.⁷³ Dış turizm, bir ülkeye diğer ülkelerden gelen ve bir ülkeden diğer ülkelere giden turistlerin oluşturduğu bir faaliyettir. Nitekim bu tür gezileri yapan kişilere de "yabancı turist" denilmektedir. Amerika'dan Fransa'ya Eyfel Kulesini görmeye giden kişi gibi. Dış turizmin en önemli özelliği, turistlerin bir ülkeden diğerine olan giriş ya da çıkış durumuna göre, ülke ekonomisine döviz girdisi ya da çıktısı sağlamasıdır. Böylece, taşıdığı ekonomik değer bakımından dış turizmi, aktif dış turizm (gelir turizmi) ve pasif dış turizm (gider turizmi) şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.⁷⁴

⁷³ N. Kozak, a.g.e., sf.15

⁷⁴ M.Z. Dinçer, Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, sf.11

2.2.2.1. AKTİF DIŞ TURİZM

Bir turizm ülkesine, diğer ülke vatandaşlarının turizm amaçlı yaptığı gezilerdir. Avusturya'dan Türkiye'ye yapılan gezi, Türkiye için bir aktif dış turizmdir. Diğer bir deyişle, ülkeye gelen yabancı turistler aktif dış turizmin esas kaynağını oluşturmaktadır. Bu turizm çeşidi, ülkeye döviz girdisi sağlaması ve ekonomik anlamda ihracat etkisi yapması nedeniyle önemlidir. Ödemeler bilançosu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olup, dış ticaret açığının kapatılmasında da kilit rol oynamaktadır. Zaten, turizmin ekonomik önemi onun özellikle görünmeyen bir ithalat ve ihracat şekli olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁵ Döviz gelirlerinin artırılması, ülkelerin, ekonomik kalkınması ve büyümesi için gerekli olan bir gelir kaynağıdır. Bu açıdan bakıldığında ise, aktif dış turizmin ülke ekonomilerine sağladığı katkıdan söz edilebilir.

2.2.2.2.PASİF DIŞ TURİZM

Bir ülkede yaşayan insanların, kendi ülkeleri dışına turizm amaçlı seyahat etmeleridir. Gürcistan'dan Türkiye'ye yapılan gezi, Gürcistan için bir pasif dış turizmdir. Pasif-dış turizmde, ülkeye döviz girişi olmaz, tersine döviz çıkışı olur. Ülkeden yurt dışına döviz çıktığı için de, bu turizm çeşidinin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi ise olumsuz (negatif) olmakta ve ithalat etkisi yapmaktadır. Özetle, ülkelerin aktif dış turizmi geliştirmeye yönelik politika ve stratejiler geliştirmeleri, bu turizm çeşidini özendirmeleri ve ileriye dönük plan ve projelerle bunu desteklemeleri; ülkeye ekonomik açıdan bir döviz girdisi sağlaması ve ulusal geliri artırması nedeniyle, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Dış turizm; ülkeye gelen yabancı sermaye girişini hızlandırması, alt ve üst yapının gelişmesine yardıma olması, bağlı olduğu diğer sektörleri canlandırması, gelir ve istihdam artırıcı etkisiyle ülke ekonomisine olumlu katkıları olan bir turizmdir. Bununla birlikte; ülkeler arasındaki barış ortamını pekiştirmesi, farklı kültürlerin, toplulukların, insanların ve dinlerin tanınması ve onlara saygı bilincini

⁷⁵ E. Göksel, Turizm Ekonomisi ve İşletmeciliği, İzmir, Ege Üniversitesi Matbaası, 1968, sf.12

oluşturması gibi nedenlerle, dış turizmin olumlu toplumsal ve psikolojik etkileri de unutulmamalıdır.⁷⁶

2.3. TURİZM ÜRÜNÜ

Turizm ekonomisinin ve sektörün var olma nedeni olan, turizm arz ve talebinin temel hedefi niteliğindeki turizm ürünü kavramının da açıklanması gerekmektedir. Turizm ürünü açıklayabilmek için, öncelikle turizm sistemi içerisinde yer alan turizm bölgelerini ve bunların sunmuş oldukları kaynakların incelenmesi daha yararlı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında ise sistem içinde iki temel bölge ve bir bağlantı elemanının tanınımının yapılması gereklidir.⁷⁷ Bunlar kısaca;

i. Turist gönderen bölge: Bu bölge, seyahatin başladığı ve bittiği yer olan aktif ya da potansiyel turist gruplarının sürekli olarak yaşadıkları yerleşim yerlerini kapsamaktadır. Turistlerin seyahat ve tatil öncesi motivasyonları burada oluşmakta ve bu yöndeki ilgili plan ve kararlar burada hazırlanmaktadır.

ii. Ulaşım: Turistin başka bir bölgeye gidip geri dönmesini sağlayan ulaştırma sistemleri ve ulaşım süresince edindiği deneyimler bu süreçte yer almaktadır. Bu amaçla kullanılan her türlü karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayolu araçları, turist gönderen bölge (ya da ülke) ile turist kabul eden bölge (ya da ülke) arasında köprü işlevini üstlenirler. Otomobil, tren, uçak, yolcu gemisi vb.

iii. Turist kabul eden bölge: Bu son aşama olup, turistlerin tatil deneyimini kazandıkları, bölge halkı tarafından turist olarak kabul edildikleri ve istatistiklere giriş yerlerinde turist olarak kayıt edildikleri bölgeyi içermektedir. Turizm ile ilgili bütün planlamalar ve çalışmalar, bu bölgede edinilecek deneyimler üzerine yapılmaktadır.⁷⁸

Dünya genelinde turizm hareketlerinin seyrine bakıldığında, turist gönderen ülkelerin, daha çok sanayileşmesini tamamlamış, kişi başına düşen ulusal geliri yüksek ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Finlandiya, Fransa gibi batı ülkeleri ile Japonya,

⁷⁶ O. Bahar, Metin Kozak, a.g.e., sf. 38

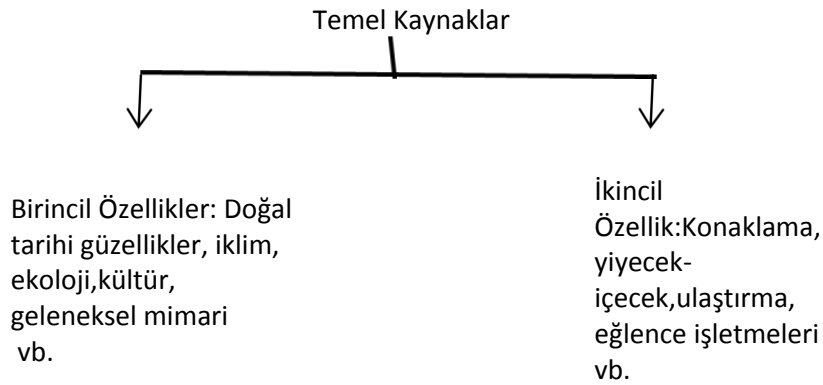
⁷⁷ O. İçöz, M. Kozak, Turizm Ekonomisi, Ankara, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, 2002, sf.2

⁷⁸ O. Bahar, M. Kozak, a.g.e., sf. 39

Avustralya gibi uzak doğu ülkeleri oldukları görülmektedir. Bu ülkelerden bazıları benzer şekilde, turist kabul eden ülkeler sıralamasında da üst basamaklarda yer almaktadır. Öte yandan, turist gönderen ülkeler sıralamasında oldukça alt sıralarda yer almalarına karşın, ulusal ekonomileri çoğunlukla dış turizm hareketlerine bağlı olan bazı turist kabul eden ülkeler de bulunmaktadır. Jamaika, Maldivler, Şeyssel Adaları, Dominik Cumhuriyeti gibi bazı ada ülkeleri sahip oldukları turizm gelirlerinin GSMH içindeki yüksek oranı sonucunda uluslar arası turizmde kendilerinden sıkça söz ettiren önemli turizm bölgeleri arasında yer almaktadır.

Turizm bölgelerinin sunmuş oldukları kaynakları değişik şekillerde incelemek mümkündür. Örneğin; bir yaklaşıma göre turizm bölgelerinin temel kaynakları iki başlık altında toplanmaktadır (bkz. Şekil 2.3.) Bunlar, birincil ve ikincil özellikler olarak isimlendirilmektedir. Bu iki özellik birlikte bir turizm bölgesinin çekiciliğini oluşturmaktadır. Burada kısaca çekicilik kavramına açıklık getirmekte yarar bulunmaktadır.- Turistleri; bir ülkeyi bölgeyi, yeri vb. ziyaret etmeye çeken, motive eden ana faktörler o yerin çekicilikleridir.⁷⁹ Örneğin; Niagara Şelalesi, Eyfel Kulesi, Peri bacaları gibi.

Şekil2.3.

⁷⁹ C.E. Gearing, W.W. Swart, T. Var, Establishing a Measure of Touristic Attractiveness, Journal of Travel Research, 1984, sf.1-8

2.3.1. TURİZM ÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ

Turizm ekonomisi literatürüne bakıldığında, turizm ürününün dört temel özelliğinin vardır. Bunlardan ilki, turizm ürününün ekonominin diğer sektörlerinden farklı olarak fiziksel varlığı olan bir mal olmayıp daha çok hizmet içerikli olmasıdır. Turizm sektöründe faaliyet gösteren firma ve işletmelerin ürettiği ürün, bir hizmet ürünüdür. Bu nedenle, ekonomideki diğer mallarda olduğu gibi tüketicilerin ürünü denemeden test etme şansları yoktur. Nitekim turizm ürününün diğer fiziksel mallardaki gibi pazarlama şansı da kolay değildir. Örneğin, buzdolabı, ayakkabı ya da araba alacak olan bir kişi malı almadan önce inceleyebilir, deneyebilir ve benzeri ürünlerle kıyaslayabilir.

Oysa bir turistin satın aldığı paket turu yani turizm ürününü tecrübe etmeden anlama ya da fikir edinme fırsatı yoktur. Söz konusu paket turun, uçak yolculuğunu; otel odasında konaklamayı; yeme-içmeyi; bir plajda güneşlenmeyi; bir garson ya da taksiciden hizmet almayı; ülkenin tarihi, coğrafi vb. güzelliklerinden yararlanmayı kapsadığı düşünülürse, turizm ürününün ne kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğu ve bu yönüyle ulusal ya da uluslararası ekonomideki diğer mallardan farklılık arz ettiği daha iyi anlaşılabilir. Buna ek olarak, satılan turizm ürünü (örneğin paket tur) yüksek sayılarda üretilir ve satılır. Ürünün çok sayıda üretilmesi ise tüketimine diğer bir deyişle talebe bağlıdır.

Turizm ürününün ikinci özelliği; hizmetin tüketicisi olan turist, ürünün satıldığı ve hizmetin sunulduğu yere gelmek zorundadır. Başka bir deyişle, üretilen turizm ürünü üretildiği anda eşanlı olarak tüketilmelidir. Pazarlama ve satış olayı da, ürünün üretildiği anda yapılmasını gerektirmektedir. Diğer ekonomik mallarda ise, bir mal fabrika vb. yerde üretildikten sonra toptancı ve perakendecinin eline, oradan da satılacağı mağaza, dükkân gibi alışveriş merkezine gider ve tüketiciye satılır. Turizm ürünü için ise böyle bir uygulama söz konusu değildir. Bu özelliği ile turizm, ülkelerarası ekonomik bir hareketliliğe neden olmaktadır.

Turizm ürününün bir başka özelliği de, sunulan ürünün birbirine benzemesi ancak tıpatıp aynı olmamasıdır. Turizm ürünü homojen (türdeş, benzer) olmayıp, heterojen (farklı, ayrık, aynı türde olmayan) bir yapı ve görünüme sahiptir. Yukarıdaki paragrafta turizm ürününün neleri kapsadığından söz edilmişti. Bu

açından bakıldığında, benzer gibi gözüken ancak farklı ürünlerin bileşiminden oluşan her bir paket turun aynı kalite, standart ve özellikte olamayacağı bir gerçektir. Örneğin, aynı ya da farklı firmalara ait olsa bile beş yıldızlı bir otelin veya bir uçak yolculuğunun her zaman aynı standartta olması mümkün değildir. Denizin, güneşin, kumsalın ve tesislerin çok iyi olduğu bir otelde çalışanların turistlere göstereceği olumsuz tutum ve davranışlar turizm ürününün benzer olmadığı önünde bir engeldir. Buradan hareketle her satılan paket turun turist üzerinde oluşturacağı memnuniyet imaj ve hizmet kalitesi farklılık içerebilmekte, bu da sunulan turizm ürününün homojen olmasını zorlaştırmaktadır.

Turizm ürününün dördüncü özelliği, turizm arzının sabit ya da kısıtlı olmasına karşın (inelastik), turizm talebinin esnek (elastik) ve duyarlı bir yapıya sahip olmasıdır. Genellikle turizm sektöründe kısa dönemde turizm arzı sabittir ve bunu değiştirme olanağı yoktur. Örneğin bir bölgenin otel ve sonuçta yatak kapasitesi belirli bir düzeyde bu kapasitenin artan talebe uyum sağlaması yapılacak turizm yatırımlarına bağlıdır. Diğer bir deyişle, talepteki dönemsel ya da sezonluk artışa karşın, otel ve yatak sayısının hemen arttırılabilmesi mümkün değildir. Bunun için en azından 1-2 yıllık bir inşaat ve bekleme süresine gereksinim vardır. Bu bekleme süresinin sonunda yeni oteller inşa edilebilir ve mevcut tesisler genişletilebilir. Dolayısıyla, arzın kısa dönemde talep artışına uyum sağlaması söz konusu olmamakla birlikte, uzun dönemde arzı belirli ölçülerde arttırmak olasıdır.

Bir ülkede turizm amaçlı politika yapanların talebin çok sık değişen yapısını göz önüne alarak ve kaynakları etkin kullanacak şekilde turizm arzını arttırmaları gerekebilir. Aksi takdirde, satılmayan her otel odası ya da uçak koltuğu, başta turizm işletmesi olmak üzere, ülke için büyük bir gelir kaybının oluşmasına ve daha önce vurgulandığı gibi kaynak israfına yol açabilecektir.⁸⁰

2.3.2. TURİZM ÜRÜNÜN KAYNAKLARI

Ekonomideki kaynaklar genel olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi herhangi bir çaba göstermeden elde edilen "*serbest*" kaynaklar, ikincisi ise arzı genellikle sınırlı ve beşeri çabalarla arttırmaya çalışılan

⁸⁰ O.Bahar, M.Kozak, a.g.e. sf. 42-43

kıt kaynaklardır. Bazı ekonomik analizler, bu *kıt* kaynakların üretimi ve gereksinim alanlarına tahsisi ile ilgilidir. Bu *kıt* kaynakların tahsisi ya da insan kullanımına sunulması ile ilgili kararlar da toplumdaki çeşitli organlar ya da örgütler tarafından alınmaktadır. Ülkeler kaynak kullanımı ve tahsisi konusunda değişik politik sistemler benimsemişlerdir. Kapitalist sistemlerde serbest pazar mekanizması bu kararları verirken, sosyalist sistemler kaynak kullanımı ve tahsisi konusunda merkezi planlamayı benimsemişlerdir. Bu sistemlerde ulusal ya da bölgesel karar organları kaynakları, farklı endüstriler arasında ve ekonomik olarak verimli ve verimsiz kullanım alanları içinde tahsis eder. Örneğin, bir merkezi yönetim, endüstriler ve baskı gurupları madencilik, tarım ya da turizm amaçlı olabilecek bir arazinin kullanımı (alternatif endüstriler için) ya da bu arazinin doğal durumu ile kalması konusunda (ekonomik olarak verimsiz kalması için) pazarlık edebilirler.

Endüstriyel düzeyde, bireysel olarak firmalar da kaynaklar konusunda birbirleri ile rekabet halindedir. Örneğin, otelciler ve restoran sahipleri usta bir aşçının elde edilmesi konusunda çekici ücret olanaklarını kullanarak rekabet edebilir. Bazen verimli bir örgüt ya da işletmede bile *kıt* kaynaklar konusunda ve bu kaynakların tahsisinin belirlenmesi konusunda önemli bir rekabet olabilir. Ayrıca, daha bir ulusal turizm örgütü kendi sınırlı bütçesini, ülke ya da bölgeyi tanıtıcı video ürünleri konusunda mı, yoksa broşür ve posterlerin bir karması ya da benzeri diğer bir konuda mı harcayacaktır? Seçimini nasıl ve neye göre yapacaktır? Bu kararlar ekonomik çalışmaların merkezi konumundaki yetkililer tarafından belirlenir.⁸¹

Turizm sektöründe mal ve hizmet arz edenler ekonominin diğer sektörlerinde yer alan üreticilerin kullandığı aynı *kıt* kaynakların bir bileşimini ya da karışımını kullanacaklardır. Turizmde kaynak kullanımı ve birleşimi konusunda istatistiksel olarak önem taşıyan çok sayıda liste yapılmıştır. Turizm, büyük ölçüde serbest kaynaklardan yararlanır ve kamu ve özel sektörün bir karması olarak da *kıt* kaynakları kullanır.. Bu durum aynı zamanda turizmde kaynakların nasıl bir araya getirildiğini, üreticilerin hangi mal ve hizmetleri ürettiklerini, turistlerin de

⁸¹ O.Bahar,M.Kozak, a.g.e., sf.48

tükettikleri mal ve hizmetleri nasıl bir "ürün" olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Yapılan sınıflandırmaların hemen hemen aynı içeriğe sahip olduğu görülmekle birlikte, turizm kaynaklarının yoğun kullanımları açısından da üç türlü sınıflandırma yapılmaktadır. Buna göre turizm kaynakları:⁸²

- Doğal kaynaklar
- Yapay kaynaklar
- Sosyo-kültürel kaynaklar

Şeklinde sıralanmaktadır. Bu kaynaklar, bir ülkenin doğal, kültürel ve tarihsel zenginliğinin bir ürünüdür. Aslında hiçbir ekonomik değeri ve anlamı olmayan bu kaynaklar; turizm sektörü ve turistler tarafından yoğun şekilde kullanıldığı ve karşılığında da bir gelir elde edildiği için turizm kaynakları olarak kabul görmektedirler. Bu zenginliklere sahip olan ülkeler, olmayanlara göre önemli bir turizm ürünü ve kaynağı anlamında etkin bir rekabet gücü ve avantajı da elde ederler. Kaynakların, uzun dönemde de var olmaları ve ekonomik önemini sürdürmeleri ve sonuçta bilinçli kullanımlarına bağlıdır. Yüksek döviz geliri beklentisi ile ülkenin doğal, kültürel ve tarihi kaynakları turizm için kullanılırken, bunların ileriye yönelik sürdürülebilir turizm politikalarıyla desteklenmesi, bu sektörden büyük beklenti içinde olan ülkeler açısından çok önemlidir. Aksi takdirde, turizmin varlık nedeni olan doğal, tarihi ve kültürel çevrenin yok olması ile karşı karşıya kalınabilir. Çevre, turizm ve ülke ekonomilerinin geleceği için mutlak bir koşuldur.⁸³

2.4. TURİZMİN ÖNEMİ VE SEKTÖREL ÖZELLİKLERİ

Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede turizm ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir.⁸⁴ VVTC'ya göre, uluslararası turist sayısı 2006 yılında 846 milyon kişiye, uluslararası turizm

⁸² Ş.Yarcan, Turizm Endüstrisinin Yapısı, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 1994, sf.8

⁸³ O.Bahar, M.Kozak, a.g.e., sf.48

⁸⁴ İ Boxill, 'Towards an Alternative Tourism of Jamaica', Journal of Contemporary Hospitality Management, sf. 269

geliri ise 733 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır.⁸⁵ İç turizm hareketleri ve harcamaları da göz önüne alındığında, turizmin ne kadar önemli bir ekonomik faaliyet olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Turizm sektörü bugün; dünya GSMH'nın %10.7'sine ve dünya ihracat gelirlerinin %12.2'lik kısmına eşittir. Dünya toplam işgücünün %8.3'üne denk gelen 232 milyondan fazla insan turizm sektöründe istihdam edilmektedir.⁸⁶

Uluslararası turizm, ekonomik anlamda döviz kazandırıcı özelliği ile tüm ülkeleri etkilemekte ve ilgilendirmektedir. Nitekim turizm, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, turizm potansiyeline sahip birçok ülkede; istihdama, gelir düzeyine, dış-ıç borç yükünün hafiflemesine, ödemeler dengesine sonuçta ülke insanının refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkılar sağlamaktadır. Turizm, özellikle gelişen ülkelerin ekonomilerini çok daha fazla etkilemektedir. Çünkü ekonomik gelişme ve kalkınma düzeyi ile doğrudan bağlantılı olan turizm, ekonomisi yaygın olmayan bu ülke ekonomileri için önemli bir gelir kaynağı konumundadır. Sonuç olarak, bir ülkede turizmin gelişmesiyle birlikte; döviz sıkıntısı hafiflemekte, ülke-içi firmaların dışarıdaki rakipleri ile rekabet gücü ve sonuçta verimliliği artmakta, ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, dış ticaret dengesine pozitif yönde etki edilmekte, istihdam yaratılmakta ve bir bütün olarak ulusal gelirde artışa yol açarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye yol açabilecektir.

Ekonominin her sektöründe olduğu gibi, turizmin de kendine özgü bazı yapısal özellikleri bulunmaktadır. Turizmin ekonomik yapısını, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini daha anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmek için, bu özelliklerin neler olduğunun bilinmesinde yarar bulunmaktadır. Daha önce vurgulandığı üzere, her toplumun ekonomik sorunları çözüme seçmiş olduğu ekonomik sistem farklılık arz etmektedir. Bu farklılık turizm sektörünün yapısını da dolaylı olarak etkilemektedir. Diğer bir deyişle, ekonomisi dışa açık bir ülkenin ekonomik sorunlara yaklaşımı ile dışa açık olmayan ülkenin yaklaşımı değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle, ekonominin bir alt sektörü durumunda olan turizmde, ekonomik olaylara bakış açısı ülkeden ülkeye değişebilir. Ancak, bütün bu

⁸⁵ WTO, Tourism Highlights, Madrid Spain, 2007

⁸⁶ WTTC, The 2007 Travel and Tourism Economic Research, London, 2007

belirtilenlerin yanında turizmin sektör bazında her ülkeyi kapsayacak bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür;⁸⁷

- Turizm, görünmez bir ihracat sektörüdür. Çünkü bu sektörde sunulan turizm ürünü diğer sektörlerde olduğundan çok farklı bir görünüm sergilemekte, fiziksel bir varlığı olan ve bir yerden diğer bir yere gönderilen bir ürün özelliği taşımamaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ticarete konu olan ürün hizmet olduğu için, turizme görünmeyen ihracat da denilmektedir. Bir turistin tüketim amaçlı olarak yapmış olduğu yeme-içme vb. amaçlı harcamalar, döviz getirici etkisi nedeniyle, sanki yurtdışına mal ihracı yapılmış gibi işlem görmektedir. Benzer durum, ülkesine dönerken turistin satın aldığı hediyelik eşya vb. kalemler için de geçerlidir. Bu tür işlemlerde, sorumluluk tamamen tüketiciye ait olmaktadır.
- Turizm sektörü, bilindiği gibi, hizmetler sektörü içinde yer almakta ve faaliyet alanı gereği diğer birçok alt sektörle de ilişki içindedir. İç ve dış turiste yönelik arz edilen mal ve hizmetler, çok sayıda faaliyet dalı alanları üretilmektedir. Bir turistin ülkeye ayak basmasından itibaren ayrılışına kadar geçen süre içerisinde gereksinim duyacağı mal ve hizmetleri üretmekle sorumlu olan birçok sektör ve işletme bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yeme-içme, ulaştırma, eğlence vb. gibi turistlere doğrudan hizmet sunan sektörler olurken, diğer bazıları da dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Bankacılık, inşaat vb. gibi.
- Turizmin var olma nedeni doğal, tarihi ve kültürel çevre ile folklorik değerlerdir. Adı geçen bu zenginlikler, ancak turizm sayesinde ekonomik niteliğine kavuşmaktadır. Turizmin bu özelliği ile dışa bağımlılığı azalmakta ve serbest mal niteliğindeki bu varlıkları değerlendiren üretim şekliyle de, ulusal/bölgesel kaynaklara dayalı bir gelişme stratejisi izlemektedir. Bu durum, özellikle azgelişmiş bir ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. Çünkü azgelişmiş bir ülkenin gelişimi ve sanayileşmesi için turizm dışı sektörlerde ara ve sermaye malı ithaline gereksinim duyulmaktadır. Eğer azgelişmiş bir ülkede turizmin gelişmesi sağlanabilirse, ara ve sermaye-malı ithalatı için ülkeden

⁸⁷ T.Olali, a.g.e, sf.16-17

döviz çıkışına gerek kalmayacak tam tersine ülke için döviz geliri sağlanmış olacaktır.

- Gıdadan konaklamaya, ulaştırmadan eğlenceye kadar turizm sektöründe çok çeşitli piyasa tipleri bulunmaktadır. Ancak, genel olarak bakıldığında, sektörde faaliyet gösteren firma; işletmelerin faaliyetlerini eksik piyasa koşullarında sürdürdüğü görülmekle birlikte, takım tekeli ve monopolcü rekabet piyasası koşullarının egemen olduğu farklı piyasa özelliklerine de rastlanmaktadır, örneğin konaklama sektöründeki dört ve beş yıldızlı oteller için daha çok oligopol piyasasının şartları geçerli iken, daha az yıldızlı oteller için monopolcü rekabet piyasasının şartları geçerlidir. Bunun nedeni ise, turizm ürününün homojen değil, heterojen bir özellik içermesinden kaynaklanmaktadır.
- Turizm, başta terör ve savaş olayları ile doğal afetler, olmak üzere siyasal, politik ve ekonomik istikrarsızlıklardan, hükümet bunalımlarından vb. olumsuz olaylardan çok çabuk etkilenen sektördür. Bu tür olaylar karşısında ekonomideki diğer mal ve hizmetlerin üretimi ya da ihracatı devam ederken, turizm ürünü bundan çok olumsuz etkilenmektedir. Bu yönüyle turizm, diğer sektörlerle oranla daha riskli bir, sektör konumundadır. Özellikle son yıllarda yaşanan bazı terör; salgın hastalık ve doğal afetlerin gerek bölge turizmi gerekse uluslararası turizm hareketleri üzerinde olumsuz etkiler yaptığı bilinmektedir. New York'ta ikiz kulelere olan saldırı; Çin'de baş gösteren SARS hastalığı, Tayland'da yaşanan tsunami felaketi, Türkiye'de meydana gelen deprem olayları ve en son ortaya çıkan kuş gribi örnekleri gibi.
- Turizm amaçlı tüketim, daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi, zorunlu olmayan bir gereksinimdir. Bu tüketim şekliyle turizm ürünü, zorunlu olmayan gereksinimler grubuna dâhil olmaktadır. Maslow'un gereksinimler sıralamasına bakıldığında, en alt basamakları daha çok insan yaşamı için zorunlu gibi görünen fiziksel gereksinimlerin aldığı (yeme-içme, barınma, güvenlik vb); insan yaşamının manevi boyutunda yer alan psikolojik gereksinimlerin (dinlenme-eğlenme, rahatlama, kendini gösterme vb) ise daha üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu teoriye göre, insan gereksinimleri birbirileri ile ilintilidir. Alt basamaktaki bir gereksinim karşılanmadan üst

basamaktaki bir başka gereksinimin karşılanması beklenmesi teorik açıdan doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle, alt basamak gereksinimlerini karşılayamayan insanlar için daha üst basamaklarda yer alan turizm gereksiniminin karşılanmasını beklemek doğru değildir.

- Dünya genelinde yaşanan teknolojik değişim ile tüketim ve tüketici tercihlerindeki farklılaşma, yüksek rekabet gücü gerektiren bu sektörde kamu ve özel sektör temsilcilerinin daha hızlı hareket etmesini ve dinamik olmayı gerek görmektedir. Aksi takdirde, günümüzün küresel ortamında hızlı hareket eden diğer uluslararası firma ve işletmelerle rekabet etme şansı ortadan kalkabilir. Kısacası, turizm sektörü dinamik bir özellik arz etmektedir. Bu nedenle de turizm, teknolojik gelişmelerden en çabuk etkilenen sektör konumundadır. Değişen tüketici beklentilerini karşılayarak pazarda bir adım önde olmayı hedefleyen ülke ya da firmalar yeni ürünleri piyasaya sürmenin yollarını aramaktadırlar. Bu yeni ürünler daha konforlu konaklama işletmelerinin yapılmasını kapsadığı kadar daha hızlı giden ve daha fazla yolcu taşıyan uçak seferlerini teknoloji yardımıyla rezervasyon işlemlerinin daha kısa sürede tamamlanmasını ya da yeni aquapark, rekreasyon ve eğlence merkezlerinin geliştirilmesini de kapsayabilmektedir.
- Diğer sektörlerdeki bir malın arz ve talebini; o malın fiyatını, diğer tamamlayıcı ya da ikame edici mal ve hizmetlerin fiyatları, teknoloji düzeyi ve tüketici tercihleri ile geliri gibi ekonomik faktörler etkilemektedir. Oysa turizm arz ve talebinde, temel ekonomik davranışlarla birlikte gelenek/görenekler, sosyal, psikolojik, politik ve yasal faktörler, moda vb. unsurlar önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle, turizm amaçlı tüketim ekonomideki diğer tüketim türlerinden farklılık arz etmektedir. Örneğin; her ne kadar bir ülkeye yönelik talep çok yüksek olsa da, o ülke hükümetinin vize kısıtlamaları konusunda aldığı kararlar daha fazla sayıda turist bu ülkeyi ziyaret etmesini engelleyebilir. Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin yabancı turist girişini sınırlama konusunda son yıllarda aldığı kararlar gibi. Ya da bir ürün belirli bir dönemde moda konumunda iken diğer dönemlerde başka bir ürünle karşı karşıya kalabilir. Örneğin; 1970'li yıllarda Akdeniz

ülkelerinde "apart otel" tipi işletmeler çekici iken, bugün daha çok her şey dâhil (HD) uygulamasına dönük bir talep geliştirilmektedir.

- Bugüne kadar yapılmış turizm içerikli birçok bilimsel çalışmada görüldüğü gibi, turizm harcamalarının tam ve kesin bir ölçümünün yapılamaması, turizmle ilgili diğer ikincil verilerin de yetersizliği nedeniyle istatistiksel bilgilerin daha çok turistlerle yapılan anketler sonucu elde edilen birincil verilere dayanması ve turizmin bir sektörler kesitinden oluşması; turizmin ulusal ekonomideki yerinin tam olarak ortaya konulması önünde önemli bir engeldir. Bu durum, turizm ile ilgili sağlıklı ve yeterli veri elde edilmesini, turizmin ekonomik anlamdaki tüm etkilerinin ölçülmesini ya da araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim bilim adamları turizmle ilgili yapılan harcamalar konusunda her geçen gün yeni bazı ölçüm yöntemleri geliştirmekte ve konuyla ilgili tartışmalar değişik boyutlarda devam etmektedir.

Turizm faaliyetini, ekonomik anlamda üretilen turizm ürününün tüketiciye diğer bir deyişle turiste satılması ve bu şanstın sağlanan fayda şeklinde ele almak mümkündür. Sektörde üretilen mal ve hizmetler olayın arz yönünü, bunların turistler tarafından; satın alınması istemi ise olayın talep yönünü oluşturmaktadır. Böylece, ekonomide üretimi yapılan diğer mal ve hizmetler gibi, turizm ürünü de üretiminden tüketimine kadar ekonomik olarak üretim, tüketim, pazarlama, dağıtım, satış vb. aşamalardan geçmektedir. Bununla birlikte, turizm sektörü yapısı gereği, ekonominin diğer sektörlerinden farklılık arz etmektedir. Turizmdeki ürün üretimi, diğer sektörlerdeki mal ve hizmet üretiminden çok daha karmaşık bir yapıya sahip olmaktadır. Çünkü ulaşım, haberleşme, bankacılık, konaklama, yeme-içme, eğlence, sağlık başta olmak üzere birçok sektörle ilişki içindedir. Turizm sektörü ekonomideki diğer sektörlerden mal ve hizmet satın alarak, turizm ürününü bir bütün halinde tüketiciye sunmaktadır. Bu nedenle, turizm ürününün üretim ve tüketiminin her aşaması ayrı bir ekonomik faaliyettir ve bu faaliyetler zinciri ekonomiden ayrı düşünülemez. Ancak her ülkenin kendi ekonomik yapısı ve seçtiği sistem gereği, turizmin ekonomik etkileri de ülkeden ülkeye değişebilmektedir

2.5. EONOMİK FALİYET OLARAK TURİZM

Turizm, ekonomi ile iç içedir ve ekonomiden ayrı düşünölemeyecek bir yapıya sahiptir. Çünkü turizm ekonomisi, insanın turizme yönelik gereksinimlerini turizm kaynaklarıyla karşılamaya çalışan emek-yoğun ağırlıklı bir alandır. Buna ek olarak; turizm ve ekonomi ilişkisi bağlamında şunları söylemek mümkündür: Turizm, boş zamanın ve tasarrufun nasıl kullanılacağına yönelik ekonomik bir kararla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, ihracat ve kamu gelirleri gibi ekonomik yönleri bulunan sosyo-ekonomik bir olaydır.⁸⁸ Turizm, yolculara hizmet veren ve onların gereksinimlerini karşılayan turistin yolculuğu sırasında söz konusu olabilecek her türlü harcamaları içeren bir yapıya da sahiptir. Bununla birlikte; turizm uçak şirketleri, deniz yolları, tren, kiralık araba şirketleri, tur operatörleri ile turiste hizmet sağlayan kişiler, pansiyonlar, restoranlar ve toplantı merkezleri gibi kimi büyük kimi de küçük iş kollarından oluşan ve bünyesinde yüzlerce yan kuruluşu barındıran bir şemsiye niteliğindedir.⁸⁹ Buradan hareketle, turizmin ekonomiyle olan yakın ilişkisini aşağıda sıralanan özellikler yardımıyla kolaylıkla açıklamak mümkündür:

- Turizm, dünya genelinde birçok insanı üretici/tüketici olarak doğrudan ya da dolaylı etkileyen bir ekonomik faaliyettir. Bugün çeşitli ölkelerdeki birçok insan değişik nedenlerle seyahat etmekte ve gittikleri yerde yapmış olduğu harcamalarla ölkelerine belirli ölçüde katkı sağlamaktadır. Çünkü turizm amaçlı yapılan seyahat ve konaklamalarda turist tarafından yapılan harcamalar; turistlerin gereksinimlerini karşılayan ölkeler, bölgeler, firmalar, işletmeler ve sonuçta o yerin insanı için bir gelir kaynağı durumundadır.. Turizm amaçlı gereksinimler arttıkça, söz konusu bölgelerdeki mal ve hizmet üretimi de artacak, bu da beraberinde o bölgedeki yatırım, üretim, istihdam ve gelirlerin artmasına yol açacaktır. Bu yönüyle turizm; ekonomik gelişmenin, büyümenin ve kalkınmanın itici bir gücü olarak ele alınabilir.

⁸⁸ Kozak, a.g.e.,sf.8

⁸⁹ O.K.Ağaoğlu,İşgücünün Verimli Kullanma Tekniklerinin Turizm Sektörüne Uygulanması, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları,1992, sf.11

- Turizm, sadece seyahat ve konaklama olayı değildir. Tüketicinin, diğer bir deyişle, turistin talep ettiği ürün ile hizmetlerin üretilmesi, pazarlanması ve tüketici gereksinimlerine yanıt verilebilmesi turizmin temel amacıdır. Bu bağlamda; gerekli alt ve üst yapı yatırımlarının yapılabilmesi ve turizm arzının yaratılabilmesi için ekonomik anlamda belirli bir sermayenin olması şarttır. Böylece, turizm yoluyla ülkede fiziki altyapının geliştirilmesine (marina, havaalanı, yol, su, elektrik; vb. fiziki yatırımlar) de olanak sağlanmış olmaktadır. Ancak bütün bu tesis ve olanaklar sadece turistlere dönük olmayıp o bölge insanının da gereksinimlerini karşılama bakımından önemli bir rolü üstlenmektedir.
- Turizm sektöründe; sektörü oluşturan ekonomik birimler tarafından (konaklama ve seyahat işletmeleri, tur operatörleri ve rehberleri vb.)doğal sermaye ve emek bir araya getirilerek arzu edilen turizm ürünü hazırlanmaktadır. Bu birimler, aynı zamanda bir bölge ya da ülkenin uluslararası düzeyde turizmde rekabet edebilirliğini belirleyen ana etkenler arasında yer almaktadır. Bu nedenle, bir bölge doğal ya da kültürel açıdan çekici olabilirken; diğer bir bölge de, tesislerinin kalitesi ya da sahip olduğu mutfağın çeşitliliği ile söz sahibi olabilir. Güllümüzde, Marmaris sahip olduğu tesislerin ve doğal yapının kalitesi ile daha iyi bir konumda iken, Urfa, Gaziantep, Mardin gibi illerde kendine özgü tarihi ve kültürel yapısı, zengin mutfak anlayışı ile daha farklı bir ürün sunabilmektedir. Benzer şekilde, Londra kültür turizmi bakımından çok zengin iken, Paris sunulan gece yaşamı/ eğlence olanakları ve alışveriş merkezleri ile ayrı bir özelliğe sahip olabilmektedir.
- Turistlerin, ziyaret ettikleri yöre ya da bölgelerde yaptıkları doğrudan ya da, dolaylı harcamalar nedeniyle bıraktığı dövizler, ekonomik anlamda ülkelerin ödemeler bilançosuna katkıda bulunmaktadır. Turizm ile ilgili hesaplamalar, daha önceki bölümde vurgulandığı üzere, ödemeler bilançosunun cari işlemler kısmında bulunan ve görünmeyen işlemler dengesi olarak adlandırılan bir alt başlıkta yapılmaktadır. Bu bağlamda turizm, ödemeler dengesi ile dış ticaret açığını düzeltici, dengeleyici bir özelliğe

sahiptir. Örneğin, herhangi bir Avrupa ülkesinden değişik amaçlarla Türkiye'ye giriş yapan turistlerin Alanya, Erdek, Kapadokya ya da İstanbul'da yapmış oldukları harcamalar ülkenin ödemeler bilançosuna doğrudan olumlu katkı yapmış olmaktadır.

- Turizmle ilgili olarak faaliyette bulunan türlere bağlı destek üniteleri; diğer bir deyişle, ulaşım, konaklama, eğlence, gezip görme arasında sıkı bir iletişim ve işbirliği gerektirdiği için, dolaylı ve dolaysız yollardan turizm ekonomiyeye yeni iş alanları sağlamaktadır. Bu nedenle turizme hizmet ve ürün sağlayan diğer sektörler gelişmekte ve ekonomik açıdan bir gelir elde edilmektedir. Turizm sektörünün geliştiği bölgelere bakılırsa, gelişen turizmi desteklemek için gereken diğer yan işletmelerin de faaliyette bulunduğu görülecektir. Bunlar kamu niteliğinde olduğu kadar aynı zamanda özel nitelikli işletmelerdir. Buradan hareketle, sektörde sayıları giderek çoğalan bankacılık hizmetleri, posta, iletişim; gıda, hazır giyim, hediyelik eşya, mobilya, taşımacılık vb. faaliyetleri yürüten bu tür işletmelerin önemi her geçen gün artmaktadır.
- Turizm hizmet sektörünün bir alt dalı olduğu için, ürün ve hizmet üretimi makineleşmeye ve otomasyona elverişli olmadığından, emek faktörüne olan talep diğer sektörlerle oranla çok daha fazladır. Bir ülkede turizmin gelişmesiyle birlikte artan gereksinimlerin karşılanabilmesi için daha çok emek gücüne gereksinim duyulacak ve bu da bölgedeki istihdamın gelişmesine, işsizliğin azaltılmasına olumlu katkılar sağlayacaktır. Kısacası, turizm yeni faaliyet ve iş kollarının açılmasına neden olmakta, böylece daha çok insanın turizm sektöründe çalışması ve istihdamı mümkün olmaktadır. Bir bölgeye yönelik talebin artması ile birlikte açılması düşünülen yeni otel işletmeleri, restoranlar; barlar, seyahat acenteleri ve ulaştırma işletmelerinde istihdam edilecek ek personelin temini, söz konusu turizm bölgesi içinden, ya da yakın bölgelerden veya ülkenin diğer yerlerinden sağlanacaktır.
- Turizm yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesinde de önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Yabancı yatırımlar ülkeye çekilerek, gelişmesine katkı da bulunmakta yabancı yönetim ve işletme yöntemlerinin ülkeye girmesine olanak sağlanmaktadır. Turizm hareketlerinin ivme kazanmasında ve

gelişmesinde, 1950'li yıllarda başlayan ve doruk noktasına ulaşan yabancı sermaye yatırımlarının büyük etkisi vardır. Böyle olduğu halde, Türkiye'de hem turizm sektörü ve hem de diğer sektörler açısından yabancı sermaye ile ilgili tartışmalar sürmektedir.

- Özetle, turizm potansiyeline sahip birçok ülkede sektörün ülke ekonomilerindeki etkinliği her geçen gün daha fazla artmaktadır. İthalattan çok ihracat etkisi ile döviz arzını olumlu etkilemesi, yatırımlarının geri dönüşünün yüksek ve kârlı olması ve bunun da yeni istihdam alanları oluşturması, ülkelerin iç-dış borç ödemeleri açısından yeni finansman kaynağı yaratması, katma değer sağlaması ve bölgelerarası dengeli kalkınmada önemli bir rol oynaması turizmin ekonomik önemini ve değerini ortaya koyan özelliklerdir. Konunun önemini farkına varan birçok yerel kamu ve özel kurum ve kuruluşlarının, bölgelerini ulusal ve uluslararası turizmde ön plana çıkarma konusunda çaba harcamaya başladıkları görülmektedir. Bölgesel ölçekli bastırılan broşürler, geliştirilen web- sayfaları, katılan ulusal ve uluslararası turizm fuarları, kullanılan pazarlama ve tanıtım yöntemleri arasında yer almaktadır.⁹⁰

Yukarıda ekonomik özellikleri belirtilen turizm; günümüzde telekomünikasyon (iletişim) ve enformasyondan (bilgi) sonra 21. yüzyıla damgasını vuran, dünyanın üç temel hizmet sektöründen biri durumundadır ve her geçen gün gelişme göstermektedir: Turizm hareketlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi toplumlara, bölgelere, zamana göre farklılaşmaktadır. Her toplumun yapısına, yaşayış biçimine, ekonomik seviyesine göre, turizm farklı özellikler göstermektedir. Dünya nüfusu hızla artmaktadır ve her ülkede aynı hızla olmasa da kişi başına düşen gelir de artmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak ise, turist sayısı ve turizm hareketleri her geçen gün daha da artmakta ve ulusal ekonomilerin gelişmeden kendilerine düşen payı daha da arttırmak için birbirleri ile rekabet etme konusunda önemli adımlar attıkları gözlemlenmektedir.⁹¹

⁹⁰ A.Şahin,İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi, Ankara, Sevinç Matbaası, 1990,sf. 14-18

⁹¹ O.Bahar, M. Kozak, a.g.e., sf.61

2.6.TURİZMİN OLUMLU EKONOMİK ETKİLERİ

Ekonomik koşulların giderek ağırlaştığı ve rekabetin çok yoğun bir şekilde uygulandığı günümüzün bu küresel ortamında, turizmin ülke ekonomileri için oynadığı önemli rol tartışılmayacak kadar açıktır. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun turizmin ülkelerin ekonomik gelişiminde belirli bir payı bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tasarrufların yetersiz oluşu, yeterli ihracat olanaklarının ve kaynaklarının olmaması, gerekli olan döviz gelirlerinin ucuz ve zahmetsiz elde edilmesi yönünde turizme önemli görevler yüklemektedir. Nitekim az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere tasarruf ve döviz açığının giderek daha çok artması ve sonuçta dövize olan gereksinim, dış borçların miktarının her geçen gün artması ve bunların sürdürülebilirliği, kalkınma için gerekli olan yatırımların hızlı bir şekilde yapılması ,yeni iş sahalarının açılması ve istihdam olanaklarının artırılması , turizmin bu gibi ülkelerdeki ekonomik önemini ifade etmek adına verilebilecek örneklerden bazılarıdır.⁹²

Dünya genelinde hizmetler sektörü her geçen gün gelişmekte ve ülke GSMH'nin 70-80% oluşturmaktadır. Buradan hareketle emek-yuğun bir sektör olan turizm, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için gerekli olan döviz girdisini sağlama, yeni gelir oluşturma, istihdam olanaklarının artırma özelliği ile birçok ülkede öncü sektör olmuştur. Bundan dolayı uluslar arası ticarete petrolden sonra ikinci sıraya turizm almaktadır.⁹³ Turizmin olumlu etkileri arasında gelişmekte olan ülkeler için en önemlisi ödemeler dengesine olan etkisidir.

2.6.1. TURİZMİN ÖDEMELER DENGESİNE OLAN ETKİSİ

Dış Ödemeler bilançosu daha önce birinci bölümde de ayrıntılı bir şekilde vurgulandığı üzere kısaca,bir ülkenin dünyanın geri kalan ülkeleriyle yapmış olduğu dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu gösteren bir kayıttır.⁹⁴

Ülkenin turizmden elde etmiş olduğu döviz geliri, ülkeden turizm amacıyla çıkan döviz giderinden daha fazla ise, turizm ödemeler bilançosu hesabına olumlu etki

⁹² O.Bahar, M. Kozak, a.g.e., sf. 156

⁹³ M.Kar, E.Zorkirişçi, M. Yıldırım, Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme,, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 2004, sf.89-90

⁹⁴ www.bized.ak.uk/economics/international:/bop/notes

etmektedir. Tersi durumda da, ülkenin turizmden elde etmiş olduğu döviz geliri, ülkeden turizm amacıyla çıkan döviz giderinden daha düşük ise, turizm ödemeler bilançosu hesabına olumsuz etki etmektedir. Bu bağlamda, turizmin ödemeler dengesine olumlu etkisinden söz edebilmek için, ülkenin turizmden elde etmiş olduğu döviz gelirlerinin, döviz kayıplarından daha fazla olması gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen bu iki etki aslında, dış turizm bilançosunun özüdür. Şöyle ki; bir ülkenin belirli bir süre içinde diğer ülkelerle olan ilişkileri sonucunda oluşan turizm gelir ve giderleri, dış turizm bilançosunda gösterilmektedir. Turizm bilançolarının düzenlenmesine ilişkin olarak belirlenmiş ya da genel kabul görmüş bir model bulunmamaktadır. Bu anlamda, ülkelerin değişik modeller ve düzenlemeler yaptıkları bilinmekle birlikte, turizm bilançoları konusunda dar ve geniş anlamda olmak üzere iki temel modelin kullanıldığı görülmektedir:

- Dar anlamda turizm bilançosu; turistlerin doğrudan yaptıkları harcamalar sonucu ortaya çıkan turizm geliri ve gideri kalemlerinden oluşmaktadır.

Geniş anlamda turizm bilançosu; turistlerle birlikte, ekonomideki diğer kişi ve kuruluşların turizmle ilgili yapmış olduktan tüm işlemlerden doğan gelir ve gider kalemlerinden oluşmaktadır.⁹⁵

Tablo 2.4 Dış Turizm Bilançosu

Aktif Dış Turizm (Turizm Geliri)	Pasif Dış Turizm (Turizm Gideri)
Turistlerin Ülkedeki konaklama, ulaştırma,yeme-içme,eğlence vb. ödemeler	Vatandaşların ülke dışındaki konaklama, ulaştırma,yeme-içme, eğlence vb. giderleri
Turizm amaçlı tükettim malları ve hediyelik eşya dış satımı	Turizm amaçlı tükettim malları ve hediyelik eşya dış satımı
Turizm amaçlı dış yatırımlar ve ülkeye kar transferleri	Turizm amaçlı yabancı sermaye yatırımları ve ülke dışına kar transferleri
Yabancıların kiraladıkları turizm amaçlı tesislerin kira gelirleri	Yabancı ülkelerdeki turizm amaçlı kiralanan tesislere yapılan ödemeler
Yabancı personelin eğitimi için yapılan ödemeler	Yabancı ülkelerdeki personel için yapılan eğitim giderleri

⁹⁵ K.Onur, 'Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi', Dokuz EYLÜL Üniversitesi, S.B.E. Dergisi, sf.1-18

Yabancıların ülkedeki turizm amaçlı reklam ve tanıtım harcamaları	Yabancı ülkelerde yapılan turizm amaçlı reklam ve tanıtım giderleri
Yabancı turizm işletmelerinden alınan komisyonlar	Yabancı turizm işletmelerine yapılan komisyonlar
Yabancıların ülkedeki banka ve sigorta kuruluşlarına yaptığı ödemeler	Yerli işletmelerin dış ülkelerdeki banka ve sigorta kuruluşlarına yaptığı ödemeler
Diğer döviz girdileri	Diğer döviz çıktıları
Net giderler	Net gelirler

Kaynak: Bahar, Ozan; Metin Kozak, Turizm Ekonomisi, 2. baskı, sf.158

Tablo 2.4'ten de görüldüğü üzere, dış turizm bilançosu; turizm gelirlerinin gösterildiği aktif dış turizm ile turizm giderlerinin gösterildiği pasif dış turizm olmak üzere iki ayrı kalemden oluşmaktadır. Bu bilanço kapsamında meydana gelen bir fazlalık hiç kuşku yok ki, ödemeler dengesine olumlu yönde yansıtacaktır. Dünya Turizm Örgütü gibi uluslararası turizm kuruluşları ve bazı ekonomistlerin bu konuya ilişkin olarak geliştirmiş oldukları "İdeal Milli Turizm Dengesi ise aşağıda gösterilmektedir. Bununla amaç, yapılan tüm turistik faaliyet ve işlemlerin etkili ve tam bir ekonomik yeterliliğine olanak tanıyan ideal turizm dengesinin ne olabileceğini gösterebilmektir. Ancak, burada önemli bir noktaya açıklık getirmekte yarar bulunmaktadır. İdeal turizm dengesinin tam anlamıyla belirlenebilmesi ve turizmin aktivitelerinin gerçek etkisinin ortaya konulabilmesi için, ülkelere ait istatistiksel bilgilerin çok iyi tutulması gerekmektedir.⁹⁶

Uluslar arası ticarete dengeleyici bir faktör olarak, turizmin ödemeler dengesi üzerinde bir diğer olumlu etki meydana, getirdiği bilinmektedir. Örneğin, Japonya gibi ödemeler dengesi fazla veren gelişmiş bazı ülkeler bu fazlalığın enflasyona yol açmaması için ülke vatandaşlarını harcama yapmaları için ülke dışındaki turizm hareketlerine katılmaları yönünde teşvik etmektedir. Konuya ters açıdan bakıldığında, ödemeler dengesi açık veren az gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok ülkede; bu açığın gelir dağılımında, istihdamda, ücret ve fiyatlarda, dış borçların daha rahat ve etkin sürdürülebilirliği noktasında vb. diğer makro ve mikro büyüklüklerde olumsuz gelişmelere neden olmaması için, ülkelere gelen yabancı turist sayısını ve sonuçta ulusal gelirlerini artırmak için çaba

⁹⁶ P.Çakır, Türkiye'nin turizm gelirlerinin ödemeler dengesine katkısının analizi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, sf. 61-62

harcamaktadırlar. Böylece, uluslararası turizmden elde edilecek olan gelir ya da yapılacak harcamalar yoluyla ülkeler ödemeler dengesini sağlamaya çalışırlar.⁹⁷

Öte yandan turizm, bir ülkenin geri kalmış coğrafik bölgeleri arasındaki eşitlikçi gelir dağılımı ve ekonomik kalkınma açısından dengeleyici bir faktör olduğu kadar, uluslar arası anlamda ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliklerin giderilmesine de yardımcı olmaktadır.⁹⁸ Çünkü az gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke turizm aracılığıyla ihracatı söz konusu olmayan doğal, jeo-ekonomik sosyo-kültürel ve tarihi varlıkların yanında, ülkelerine/bölgelerine özgü değerleri, malları, hizmetleri ve olayları ülke dışından gelen yabancı turistlere pazarlayarak, ülkelerine önemli miktarda döviz girdisi kazandırmaktadırlar.

2.6.2 TURİZMİN GELİR YARATICI ETKİSİ

Turizmin başka çok önemli ekonomik ve olumlu etkisi hiç şüphe yoktur ki, gelir yaratma etkisidir. Turistlerin seyahat amacıyla gittikleri ülkede/bölgede; konaklama, gezi-eğlence, yeme-içme, ulaşım, alışveriş, hediyelik eşya vb. gibi gereksinimlerini karşılamak amacıyla ile yaptıkları harcamalar söz konusu yerin ekonomik olarak gelirinin artmasına neden olacaktır. Daha açık bir deyimle, turistlerin ülke ya da bölge ekonomisi içindeki turizm amaçlı bu harcamaları, o bölgedeki insanların gelirini ya da ücretini oluşturacaktır. Dünya Turizm Örgütü'nün yaptırdığı bir araştırmaya göre, turizm gelirlerinin araştırmaya katılan ülkelerin en az %38'inde ülke ekonomisinin esas gelir kaynağı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı araştırmaya göre turizmin, ankete katılan ülkelerin %83'ünde ihracat kategorileri arasında ilk beş sektör içinde yer almakta olduğu görülmektedir.⁹⁹

Ancak gelir etkisi bununla sınırlı değildir, turizm sektörü, daha önce vurgulandığı üzere, irili ufaklı birçok sektörle ilişkili olduğundan, elde edilen turizm gelirleri bu sektörlerdeki birçok mal ve hizmetin üretim, tüketim, ihraç ya da ithalatına yol açacaktır. Böylece, elde edilen turizm gelirleri diğer sektörlerdeki üretim faktörü sahipleri (inşaat, tarım, sanayi, diğer hizmet sağlayıcılar vb.) tarafından harcanarak ve

⁹⁷ İçöz ,Kozak, a.g.e.sf 198-199

⁹⁸ Çakır, a.g.e.,sf. 63-64

⁹⁹ Ö.S.Emsen, M.K. Değer, 'Turizm Üzerinde Terörizmin Etkileri:1984-2001 Türkî'ye Deneyimi', Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. dergisi, 2004, sf.67

ekonomi içinde çeşitli şekillerde el değiştirerek diğer faktör sahiplerine de gelir oluşturacaktır.

Bununla birlikte, ekonomi literatürüne bakıldığında para ne kadar çok el değiştirirse yani paranın dolaşım hızı ne kadar yüksekse, bunun yaratmış olduğu gelir etkisinin de o kadar olduğu görülmektedir.¹⁰⁰ Bu bağlamda ekonomide turistler tarafından yapılan harcamalar öncelikle kendi büyüklükleri kadar bir gelir etkisi meydana getirmekte. Daha sonra da oluşan gelirin bir kısmı o ülke ekonomisi içinde yatırım, tasarruf, harcama ve vergi gibi çeşitli şekillerde devir ederek dolaylı yoldan yeni gelirlerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Zincirleme olarak devam eden bu ekonomik olaylar yaratılan gelir miktarı sıfır olana kadar devam eder.¹⁰¹ Sonuç olarak bir turizm ülkesinde turizm amaçlı yapılan harcamaların, çarpan yoluyla kendisinden kat kat daha fazla bir gelirin oluşumuna neden olduğu görülmektedir.

2.6.3. TURİZMİN İSTİHDAM YARATICI ETKİSİ

Turizm, emek-yoğun bir yapıya sahip olduğu için, istihdam yaratılması açısından ekonomide büyük önem arz eden bir sektördür. Turizm işgücü yoğun bir sektördür ve dolayısıyla turizme elverişli olan kırsal ya da gelişmemiş bölgelerdeki istihdamın temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır.¹⁰²

Bir bölgede, turizmin gelişimine ve artan turizm talebine paralel olarak, yeni tesis ve yatırımlara başlanmaktadır. Böylece, turizmden elde edilen ilk gelirler ülke ekonomisi içinde diğer sektörler yayılarak bir harcama ve gelir akımı meydana getirmektedir. Turizmin yol açtığı gelişmeyle birlikte yeni yatırımların ve iş sahalarının ortaya çıkması, işgücüne plan talebi arttırarak istihdam artışına neden olmaktadır.¹⁰³ Bilindiği üzere, turizmin mevsimlik özelliği gereği turizmin yoğunlaştığı yaz dönemlerinde turizm sektöründeki istihdam artışı, kışa oranla daha da artmaktadır. Turizm mevsimlik özelliğinden dolayı, bu dönemlerde kalifiye olmayan işgücünün

¹⁰⁰ R.T.Froyen, *Macroeconomics Theories and Politics*, New York, Macmillan, 1990, (69-71)

¹⁰¹ Çakır, a.g.e., sf.66

¹⁰² J.Lea, *Tourism and Development in the Third World*, London, Routledge, 1988, sf.46

¹⁰³ M.M.Coltman, *Introduction to Travel and Tourism: An International Approach*, New York, John Wiley, 1989, sf.230

istihdam edilmesine de büyük katkı sağlamaktadır. Ancak, yapılan yatırımların uygulamaya konması ve yeni tesislerin faaliyete geçmesiyle birlikte, sektörde çalışan kalifiye insan sayısı da zaman içinde buna paralel olarak artacaktır.

Buradan hareketle, turizm sektöründeki istihdamın temel özelliklerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür;

- Turizm sektöründe istihdam edilen kadın personel sayısı, diğer bazı sektörlerle göre daha yüksektir. Bunun nedeni olarak, kadınların bilgi ve becerisine dayanan iş alanlarının daha fazla sayıda olması söylenebilir. Ancak yine de bu oran, turizm sektörü için istenen düzeyde değildir.

- Kitle turizminin yoğun olduğu bölgelerde (Türkiye -Bodrum, Marmaris, Kuşadası, Alanya-, Yunanistan, Mısır vb.) turizm sektörünün mevsimlik işgücü ile çalıştığı gözlenmektedir.

- Turizm sektöründeki işgücü, sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik açılardan karma bir özelliğe sahiptir. Değişik yaş, meslek (öğrenci ya da daha önce başka bir mesleği olanlar), gelir ve kültür grubunda yer alan kimseler turizm sektöründe aynı işletme içinde görev alabilmektedir.

- Mevsimlik özelliği olan tam ve yarı zamanlı istihdam edilen işgücünün yoğunluğu nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde ne kadar kişinin turizm sektörü tarafından istihdam edildiğini istatistiksel olarak belirlemek mümkün olmayabilir.

- Turizm sektöründe istihdam edilen işgücünün ne kadarının doğrudan turizm sektörüne, ne kadarının bölge halkına hizmet sunduğunu saptamak güçtür.

- Turizm sektöründe işgücü devir oranı yüksektir. Çalışma şartlarının zorluğu, mevsimsellik özelliği, ücretin düşüklüğü ve çekici teklifler bu oranı daha da yükseltmektedir.

- Turizm sektöründe uluslararası düzeyde, ülkelerin özelliğine göre değişen miktarda, yabancı işgücünün istihdam edilmesi mümkün olabilmektedir. Seyahat acentelerinde çalışan rehberler, otel işletmelerinde çalışan ön büro personeli ve animatörler vb. gibi.

- Ulaştırma ve konaklama gibi alt-sektörlerde görev alan personelin değişik zaman dilimlerinde günün 24 saati hizmet sunması söz konusudur. Bu nedenle; turizm sektöründe hizmetlerin süreklilik arz etmesi ve tüketicinin günün 24 saati

hizmet talep eden bir özelliğe sahip olmasıdır.

- Turizm sektörü tarafından yaratılan birçok alt-meslek grupları yüksek düzeyde beceri gerektirmemektedir. Örneğin; bahçıvanlık, temizlik işleri, satın alma ve depolama vb.

- Turizm sektöründe istihdam edilen işgücünün sendikalaşma ve toplu pazarlık gücü zayıftır. Bunun nedeni ise, turizm sektörünün henüz sistematik ve pazarlık payı güçlü bir yapıya kavuşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

- Gelişmiş bölgeler ile gelişmekte ya da az gelişmiş bölgelerde istihdam, edilen işgücünün özelliği ve ödenen ücret düzeyi arasında farklılık bulunmaktadır. Gelişmekte ya da az gelişmiş ülkeler; diğer ülkelere oranla daha düşük ücretle personel istihdam edebilmektedirler.¹⁰⁴

2.6.4. TURİZMİN BÖLGELERARASI GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Uluslararası turizm, görünmez bir ihracat kalemi olarak, ödemeler dengesi hesabına doğrudan katkı sağlar ve bu nedenle de ülke ekonomisine dışarıdan bir döviz girişi olur. Diğer ihracat sektörlerinde olduğu gibi, bu gelirin ekonomi içinde yeniden harcanması yoluyla da kamu gelirleri, kişi başına harcanan gelir ile istihdam artar ve yeni iş imkânları yaratılır. Bu anlamda, uluslararası (dış) turizm bir ülkeye döviz kazandırır, iç turizm ise turizm ülkesinin sınırları içinde turizmden elde edilen bu gelirin yeniden dağılımını sağlar ve bölgeler arası ekonomik kalkınmaya ve gelişmeye olumlu etkide bulunur.¹⁰⁵ Çünkü turist ülkenin turizme elverişli olan bölgesinde turistik faaliyet sonucu harcama yapar ve bu bölgede kazanılan gelir ülkenin diğer bölgelerinde yatırım, istihdam ve yeni iş alanlarının açılması şeklinde harcanır.

Bununla birlikte turizm, ekonominin diğer sektörlerine oranla ülkenin geri kalmış ya da az gelişmiş bölgelerindeki ekonomik gelişme için daha etkili alternatif fırsatlar sunar. Aslında bu tür geri kalmış bölgelerde turizmin önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, bu tür bölgelerdeki çiftçilik ya da balıkçılık gibi meslek grubundaki insanlar turizm sektörüne yönelik çalışarak veya geçimlerini bu sektörden

¹⁰⁴ İçöz,Kozak,a.g.e.,237-238

¹⁰⁵ B.Archer, C.Cooper, The positive and negative impacts on tourism, Global Tourism The next Decade, Oxford, Butterworth and Heinemann, 1994,sf.75

sağlayarak gelirlerini önemli ölçüde artırma olanağı bulmaktadır. Turizmin bu ve benzeri bölgelerde yaygınlaşması, yerel el sanatları, hediyelik eşya vb. yöresel faaliyetlerin, hizmetlerin gelişmesine neden olacaktır. Böylece, bu durum söz konusu bölgeye parasal olarak bir kaynak ve teşvik sağlayacak ve yerel halk bölgedeki otellere/işletmelere yöreye özgü mal ve hizmetleri sunma olanağına kavuşacaktır. Bu da, bölge ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle, turizmin bir ülkenin daha az gelişmiş bölgesinde tanınması ve yaygınlaşması, daha gelişmiş bölgesine oranla yerel halkın ekonomik zenginliğini büyük oranda etkileyebilecektir.

Diğer yandan; turizm, ekonomik ve sosyal gelişme ile bölgelerarası gelişme farklılıklarını en aza indirme amacını da taşımaktadır. Tarım ve sanayi faaliyetleri açısından yeterli kaynak ve gelişme olanaklarına sahip olamayan ancak; zengin turizm potansiyeline sahip ülkelerin/bölgelerin, planlı ve etkin bir turizm politikası uygulaması sonucunda turizmde dengeli bir gelişme sağlayacaklardır. Bunun sonucunda ise, söz konusu ülke ekonomileri uluslar arası turizm gelirinden belirli oranlarda pay elde edebilecektir. Bu açıdan bakıldığında; turizm politikaları, genel olarak döviz gelirleri başta olmak üzere, ekonomik gelişmeyi tek başına gerçekleştirmeye yeterli olmamasına karşın, gelişmeye hız vermesi ve tamamlayıcı etkileri açısından da önemli olmaktadır.¹⁰⁶

Turizmin bölgelerarası ekonomik gelişme üzerindeki bir diğer etkisi de, ülkeye olan turist hareketliliği nedeniyle, o bölgenin vatandaşları; kitle ulaştırma sistemlerinde yüksek standartlara, elektrik, su vb. alt yapı hizmetlerinde üstün bir düzeye ve belki de başka bir şekilde sahip olamayacakları alışveriş ve eğlence merkezlerine kavuşurlar. Böylece turizm, belirli bir niteliğe sahip olmayan işsiz insan kaynaklarını azaltılmasına olanak sağlayarak, ekonomik yapının çeşitlenmesine ve ülkede/bölgede diğer sektörlerin gelişmesine de uygun bir ortam hazırlamaktadır.¹⁰⁷

Bir bölgede turizmin gelişmeye devam etmesi, o bölgedeki kıt kaynaklara olan talep artışını arttırmaktadır. Örneğin, toprağa olan gereksinim artarsa, sonuçta toprak fiyatları yükselir. Bu durumda, az gelişmiş bölgede yaşayan yerel çiftçiler ve

¹⁰⁶ M.E.Erkal,101 soru 101 cevap bölge açısından az gelişmişlik, İstanbul,Der Yayınları,1990, sf.234-236

¹⁰⁷ D.E.Hawkins,S.Mann,The World Bank's Role in Tourism Development, Annals of Tourism Research,2007,sf.358

toprak sahipleri ellerindeki toprakları satmaya başlar. Kısa dönem için önemli ve yeterli bir miktarda kazanç sağlamalarına karşın, uzun dönemde düşük ücretlerle çalışmaya razı olurlar. Tabii ki bu durum daha çok, turizm bölgesindeki söz konusu arazi ve topraklardan büyük gelir ve kazanç sağlamaya çalışan spekülâtorlerin işine yaramaktadır.

2.6.5. TURİZMİN DİĞER SEKTÖRLER ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ

Ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi turizm sektörü de, turizm faaliyetinin gerçekleştirildiği yerin/bölgenin ya da ülkenin içinde bulunan başka sektörleri de doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etki, turizm olayının meydana geldiği yer için önemli olabileceği gibi, bölge ya da ulusal ekonomi için de önemli olabilir. Buradan hareketle; turizmin tarım başta olmak üzere sanayi ve hizmetler sektörü üzerinde meydana getirmiş olduğu etkiler, aşağıda sırasıyla incelenecektir.

2.6.5.1. TURİZMİN TARIM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Turizm sektörünün bir bölgede gelişmesi, hiç kuşkusuz o bölge ekonomisinin canlanmasına ve hareketlenmesine yol açmaktadır. Çünkü bir turizm bölgesinde oteller, apârt oteller, tatil köyleri ile irili-ufaklı çok sayıda pansiyon bulunmaktadır. Buraya gelen yerli ya da yabancı turistlerin beslenme yani yeme ve içme gereksiniminin karşılanabilmesi için özellikle tarım sektöründe çalışan bölge insanına önemli görevler düşmektedir. Tarım sektöründe çalışan nüfus, turizm sezonunda artan talebi karşılayabilmek için daha fazla üretim yapmak zorundadır. Bu durum, hem turiste daha kaliteli mal ve hizmet sunumu için önemli bir faktördür ve hem de tarım sektörü için görünmez bir ihracat kaynağıdır. Turizme bu yolla sağlanan tarım ürününün fiyatı da, normal sezonla karşılaştırıldığında çok daha fazla olmaktadır. Turizmin dolaylı yoldan etkilediği tarım sektöründe, normal zamanda düşük fiyattan işlem gören tarım ürününün fiyatı yükselecek ve bu yolla ek bir katma değer sağlanacaktır.

Turizm sezonunda artan tarımsal ürün talebi, bölge insanın daha kaliteli mal ve hizmet arzıyla birlikte, ulusal ve kişi başına düşen gelirin de artmasına neden olacaktır. Söz konusu üretim artışı, aynı zamanda yeni istihdam alanlarının doğmasını da sağlayacaktır. İnsanlar turizm sektöründe meydana gelen katma değer artışından daha fazla yararlanabilmek için, tarım sektöründen turizme yönelik bir yapısal değişime yönelirler. Diğer bir deyişle, yerli halk turizmden daha fazla gelir sağlamak adına; tarım arazisini, çiftliğini vb. mekânları kendi işletmekte, kiralamakta ya da satmaktadır. Böylece, turizm yoluyla bölge halkının refah düzeyi de yükselmiş olmaktadır.

Ancak burada önemle belirtilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Turizmin özellikle kırsal alanlarda gelişmesiyle beraber ikinci konut yapımı ve satın alımında da artışlar söz konusu olmakta, bu ise turizm bölgelerindeki yerel ekonomiler üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Büyük kapasiteli turizm yatırımları ile yarışamayan ve herhangi bir turizm geliri olmayan yerel halkın, faaliyette bulunduğu tarım alanlarının zamanla azalması, o bölgede yaşayan insanların ekonomik açıdan marjinal duruma düşmesine neden olmaktadır.¹⁰⁸ Bu bağlamda, turizm sektörünün tarım sektörü üzerinde olumlu olduğu kadar, birtakım olumsuz etkilerinin de olduğu göz ardı edilmemelidir. Turizm, bugüne yönelik sadece gelir getiren bir faaliyet olmadığı gibi, gelecek kuşakların ekonomik refah ve mutluluğunun sağlanmasında görev üstlenen bir sektördür.¹⁰⁹

2.6.5.2.TURİZMİN SANAYİ SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Turizm sektörünün sanayi sektörü üzerindeki etkisi, imalat sanayi üretiminin alt sektörlerine göre değişiklik göstermektedir. Bilindiği üzere, imalat sanayi üretimi; tüketim malı, arzı malı ve yatırım malları şeklinde üç alt sektöre ayrılmaktadır. Dolayısıyla, turizmin bu alt sektörler üzerindeki etkisi de farklılık arz etmektedir. Buna göre;

- Turizmin tüketim malı üreten sanayiler (gıda, içki vb.) üzerindeki etkisi fazladır.
- Turizmin ara malı üreten deri, deri ürünleri ve seramik gibi sanayi, kesimi

¹⁰⁸ O.Bahar, İmpacts of Mass Tourism on Nanural Enviroment, Quarterky Journal of University of Economics Bratislava, 2005, sf.433-448

¹⁰⁹ O.Bahar,a.g.e., sf.446

üzerindeki etkisi yüksektir.

- Turizmin yatırım malı üreten sanayiler üzerindeki etkisi fazla değildir.¹¹⁰

Turizmin sanayi sektörü üzerindeki ağırlıklı etkisi ise, turizm yatırımlarının artmasıyla birlikte bu yatırımlarda kullanılan sanayi malları üzerinde ortaya çıkmaktadır. Bunlar ağır sanayi ürünleri başta olmak üzere, çimento, demir çelik, bilgisayar teknolojileri, karayolu, deniz ve hava limanları gibi alt yapı olanakları ile inşaat, orman ve seramik gibi diğer sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Bu araç gereçleri üreten sanayi kolları ile gerekli alt ve üst yapıyı sağlayan sektörlerde, turizm sayesinde bir canlılık ve hareketlilik yaşanmaktadır. Bu ve benzeri sanayi dallarında, özellikle turizm sezonu ile birlikte, artan talep sonucunda üretim araçları söz konusu olmaktadır.

2.6.5.3.TURİZMİN HİZMETLER SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ödemeler dengesine bakıldığında; uluslararası turizm uluslararası hizmetler kalemi içinde değerlendirilmektedir. Turizm ekonomisi açısından bakıldığında ödemeler dengesindeki en önemli kalem uluslararası hizmetlerdir. Dolayısıyla turizm, içinde yer aldığı hizmetler sektörünü de önemli ölçüde etkilemekte ve gelişmesine değişik şekillerde katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, turizmin hizmet sektörü üzerindeki etkilerini aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür:

- Cari tüketimle ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olur (bakkal ve manavda satışa sunulan ekmek, et, süt, meyve-sebze vb. ürünler gibi).
- Donatım sanatları ile ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olur (çeşitli teknik hizmetleri sunmakla sorumlu elektrikçi, boyacı, demirci, inşaat işçiliği gibi).
- Konforla ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olur (moda evleri, spor malzemeleri, parfümeri, gazeteci, çiçekçi, pasta, çay salonu gibi).
- Yardım ve güvenlik hizmetleri ile ilgili üçüncü üretim sektörünün gelişmesine yardımcı olur (bunları sunmakla sorumlu sağlık tesisi, banka, sigorta, polis gibi).
- Toplum arasında lüks olarak kabul gören hizmetlerle ilgili üçüncü üretim

¹¹⁰ Olalı Timur, a.g.e., sf.113

sektörünün gelişmesine yardımcı olur (Kuyumcu, gece kulübü, sauna, monitörler, antikacılar gibi).

- Tatil ve turizme yönelik hizmetlerin yerine getirilmesine destek olur (ulaşım, benzin istasyonları, eski eser, eğlence yerleri, animasyon ve rekreasyon gibi)
- Bir bölgede turizmin gelişimi ile birlikte o bölge kapsamındaki kamu hizmetleri de gelişir (yol, su, elektrik, haberleşme, kanalizasyon, sosyal konutlar gibi)¹¹¹

Buradan hareketle; bir bölgedeki turizm hareketlerinin, harcama-gelir ilişkisi yoluyla yukarıda belirtilen ve hizmet sektöründe yer alan faaliyetlerde niteliksel ve niceliksel gelişmelere neden olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

2.7. TURİZMİN OLUMSUZ EKONOMİK ETKİLERİ

Turizmin ekonomik etkileri genellikle olumlu yönleri ile ele alınmaktadır. Oysa ki bir bölgede meydana gelen turizm hareketlerinin her zaman olumlu ekonomik etkiler meydana getireceğini söylemek mümkün değildir. Turizmin zaman içindeki gelişimi, turizmden sağlayan faydanın azalacağını ya da olumsuz gelişmelere neden olacağını göstermektedir.

2.7.1.İTHALAT ETKİSİ

Uluslararası turizm hareketlerinin ülkelerin ekonomik bağımsızlığını teşvik ettiği belirtilmesine karşın, gelişmiş ülkelere Üçüncü Dünya ülkelerine giden turistlerin bölge ekonomisi üzerinde bağımlılık yarattıkları da kabul edilmektedir. Gerek tüketim amaçlı, gerekse, turizmin toplumun, tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkarabileceği etkiler nedeniyle, bazı malların (gıda, inşaat malzemeleri, mutfak malzemeleri vb.) yurtdışından ithali gerekebilmektedir. Turizm, beraberinde teknolojik yatırımları da getireceği için ülkenin ithal eğilimini arttırabilir. Bu durum, özellikle gerekli sermaye ve teknolojiye sahip olmayan geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerdeki turizm hareketleri için söz konusudur. Ülke içindeki belirli bölgelerde turizmin geliştirilmesi, yerli ve yabancı turistlerin yani sıra çalışmak amacıyla o bölgeye gelecek kişilerin mal ve hizmet gruplarına gösterecekleri talep, bölgedeki mal ve hizmetlerin fiyatlarının Artmasına (bölgesel enflasyon) yol açabilir.

¹¹¹ Çakır, a.g.e., sf.79-80

Bu durumdan ise, o bölgede uzun yıllar yaşayan yerel halk daha fazla etkilenmektedir.

Turizm sektörü, ekonomi içindeki diğer sektörlerle oranla bazı dönemlerde daha fazla öncelik isteyebilir. Sadece turizm yatırımlarının teşvik edilmesi ise, sektörler arası dengesizliğe yol açabilir. Nitelikli işgücünün bölgeden karşılanamaması durumunda gerek bölge dışından gerekse ülke dışından işgücünün transfer edilmesi gerekebilir. Bu ise, elde edilen gelirin bir kısmının bölge dışına çıkması nedeniyle bölgede yaratılan çarpan etkisinin azalmasına yol açabilir.

Aynı özellik, yabancı sermaye yatırımları için de geçerlidir. Özellikle uluslararası turizm yatırımcıları, bir başka ülkede yaptıkları yatırımlardan elde ettikleri kazançtan merkeze transfer etmektedirler.

Yabancı sermayenin bölgenin turizm sektörüne olan olumlu ya da olumsuz etkileri halen tartışma konusu olup, özellikle Avrupa Birliği ile ilgili son gelişmelerden sonra bu konuda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmayabilir.¹¹² Son olarak, turizm bölgedeki mevcut kamu hizmetlerinin yükünü arttırabilir. Yeni alt ve üstyapı yatırımlarının yapılması, mevcut olanların yenilenmesi için ek harcamaların yapılması gerekmektedir.

2.7.2 TURİZMİN ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bir ülke ekonomisinde turizmin meydana getirmiş olduğu enflasyon etkisi değişik şekillerde görülmektedir. Turizm sezonu ile birlikte, Türkiye, Tunus, Mısır, Fas vb. az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yabancı turistlerin alım gücünün yerli halka oranla çok daha fazla olduğu düşünülecek olursa; turistlerin fiyatı yüksek mal ve hizmetleri satın almaya ve daha fazla fiyat ödemeye razı oldukları görülmektedir. Bölgede faaliyet gösteren perakendeci satıcılar, turistlere sattıkları turizm ürününün fiyatını yükseltmek suretiyle, kâr marjlarını arttırmak istemektedirler. Bu durum da ortaya çıkan fiyat artışları beraberinde maliyet artışını da gündeme getirecek ve sonuçta enflasyon oranı bölgesel de olsa bir artış eğilimine girecektir.

¹¹² Kozak, a.g.e.,sf.89-90

Turizm sezonunda bu genel fiyat artışları karşısında özellikle gayrimenkul ve arsa fiyatları da buna paralel olarak artacaktır. Bu durumda ise; gayrimenkullerin değerinin artması nedeniyle, insanlar daha fazla kira ile vergi ödeyecek ve böylece enflasyon baskısı artacaktır.¹¹³

2.7.3. FIRSAT MALİYETİ ETKİSİ

Turizm sektörü açısından fırsat maliyetini değerlendirecek olursak; ülkelerin turizm sektörüne yapacakları yatırımla elde edecekleri gelirin, diğer sektörlerle yapıldığı zaman elde edileceği öngörülen gelir ile kıyaslanmasına kısaca turizmin fırsat maliyeti denilebilir. Fırsat maliyeti olgusu bu anlamda, ülkenin kıt olan ekonomik kaynaklarının en iyi yerlere yönlendirilmesi sonucu elde edilebilecek maksimum hasıla miktarı olarak da algılanabilir. Fayda/maliyet analizine göre bir ülkenin/bölgenin okul yapımına gereksinimi varken, kaynakların beş yıldızlı otel yapımına yönlendirilmesi; hem kaynakların etkin ve tam kullanılmamasına ve hem de ülke insanı açısından büyük bir refah kaybına yol açacaktır.¹¹⁴

2.7.4. TURİZMİN MEVSİMSELLİK ETKİSİ

Turizmin mevsimlik dalgalanma özelliği kendini en yoğun şekilde konaklama sektöründe hissettirmektedir. Turizm hareketlerinin yılın belirli dönemlerinde yoğunlaşması ve ağırlıklı olarak yabancı ziyaretçiler tarafından yapılması, talebin çok yüksek olduğu yaz dönemlerinde turizm bölgelerindeki konaklama arzını zorlamaktadır. Talebin daha yüksek olduğu yaz dönemine oranla, kış döneminde turizm bölgelerindeki kapasite oranı düşmekte ve arzın atıl kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, konaklama tesislerinin yılın belirli bir döneminde faaliyetlerini durdurmaya ya da az bir gelire de olsa çalışmaya devam etmelerine neden olmaktadır. Bunun yarattığı en önemli olumsuzluk, konaklama sektöründeki tesislerin sezon boyunca kazandıkları gelir ile bir yıl geçirmek zorunda kalmalarıdır. Böylece, boş sezonda çalışan işgücünün bir kısmı işten

¹¹³ O.Bahar,M.Kozak, a.g.e., sf.173-174

¹¹⁴ O.Bahar,M.Kozak, a.g.e., sf.175

çıkarılacak, diğler bir deyişle mevsimlik işsizlik sorunu gündeme gelecek; diğler yandan da turizm sektöründe yatırımların geri dönüş sürelerinin uzun olması, mevsimsellik özelliğinin de etkisiyle yatırımcıların bu sektöre yatırım yapmalarını engelleyecektir. Turizmin mevsimsellik özelliği sonucunda sektördeki kapasite artırımı engellenecek, işsizlik artacak, hem ulusal gelir de ve hem de kişi başına düşen gelirden bir azalma söz konusu olacaktır.¹¹⁵

2.7.5. YABANCI SERMAYE ETKİSİ

Yabancı sermaye etkisini turizm açısından değerlendirdiğimizde; yabancı sermaye yatırımlarının yararları olduğu kadar birtakım olumsuzluklara da sahip olduğunu görürüz. Çünkü yabancı sermaye de bir başka ülkeye kâr güdüsüyle gitmektedir. Bu bağlamda, insanlar en yüksek kâr beklentisi nerede ise o bölgeye giderler. Özetlersek;

- Yabancı firmaların kendi aralarında yapmış olduğu yatay ve dikey birleşmeler, piyasada tekeli bir güç oluşmasına yol açmakta ve sonuçta yerli firmalar bunlarla rekabet edemeyerek Pazar payını ve rekabetçi gücünü kaybetmektedirler.

- Yabancı sermayedarların, gittikleri ülkede çalıştıracakları personeli kendi ülkelerinden götürmeleri, gidilen ülkedeki istihdam yapısı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilecektir. Ayrıca, yurt dışına, çalıştırdıkları personelin maaşı şeklinde de bir döviz çıkışı söz konusu olacaktır.

- Yabancı sermayenin ülkeye gelmesiyle birlikte, yatırım için gerekli olan gelişmiş makine ve teçhizatın dışarıdan ithal edilme yoluna gidilmesi, benzer şekilde döviz kaybına neden olacaktır.

- Yabancı firmaların; sermaye yapısı, bilgi birikimi ve teknolojik olanaklar açısından yerli firmaların çok ilerisinde olması, yerli firmaların zaman içinde bunlarla rekabet etmesini güçleştirmektedir. Bu bağlamda, yerli turizm sektörünü geliştirmek ve çeşitli ekonomik yararlar sağlamak amacıyla gelen yabancı

¹¹⁵ O.Bahar,M.Kozak, a.g.e., sf.176

sermayenin bu yıkıcı gücü karşısında, yerli firmalar zamanla faaliyetlerini durdurmak zorunda kalabilirler.

- Yabancı sermaye yoluyla gelen firmaların turizm sektöründeki tüketim kalıplarını değiştirmeleri, ithal bağımlılığının artmasına yol açarak, turizmin meydana getirdiği çarpan etkisinin azalmasına neden olur.

- Yabancı firmalar yatırım maliyetlerinin artmasına neden olmakta ve bunun sonucunda ise, yerli firmalar yetersiz sermaye yapısından dolayı yüksek fiyatlarla gayrimenkul satın alamamakta ve böylece turizm sektörüne girmekten vazgeçmektedir.

- Yabancı firmaların, ülke içinden temin edebilecekleri bazı ara ve yatırım mallarını dışarıdan ithal etmeleri, yabancı özel sermayenin ülke ekonomisi ve turizm sektörü üzerinde oluşturduğu diğer bir olumsuz etkidir.

- Benzer şekilde, yabancı firmaların elde ettikleri gelirlerin büyük bir kısmını, ülke içinde tam anlamıyla yatırıma dönüştürmeden kendi ülkesine transfer etmesi, söz konusu ülkenin ödemeler dengesinde bir açığa yol açmakta ve böylece ülke ekonomisi bundan olumsuz yönde etkilenmektedir.¹¹⁶

Bu olumsuz noktalar, yabancı sermayenin turizm sektörü ve ülke ekonomisi üzerindeki olumlu etkisini azaltmaktadır. Yapılacak yasal düzenlemelerle yabancı sermayenin gerekli organlar tarafından sürekli ve yeterli bir şekilde denetiminin yapılması gerekmekte ancak bunların da yabancı özel sermayeyi ürkütmeyecek şekilde olması gerekmektedir. Sonuç olarak; bazı olumsuzlukları olmasına karşın ülkeye ve turizm sektörüne gelecek olan yabancı sermaye miktarının; sektörün gelişmesi, yeni tesislerin kurulması, know-how, yönetim bilgileri, pazarlama teknikleri ve yeni teknoloji transferi açısından önemi büyüktür.

¹¹⁶ H.Çeken, Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi, İstanbul, Deyişim Yayınları, 176-178

2.8.GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN TURİZME BAKIŞ AÇILARININ KARŞILAŞTIRILMASI

8.1. GELİŞMİŞ ÜLKELER AÇISINDAN

Gelişmiş ülkelerde turizm bir tüketim türü olarak bakılmakta, bu ülke hükümetleri de ülke insanının turizmden en azami şekilde faydalanması için politikalar üretmektedirler.

Ekonomik gelişme ve buna paralel olarak gelişen teknoloji ile mutluluklarının önemli bir kısmını yitirmiş bulunana insanların bir süre çalışma yerlerinin dışında boş zamanlarını değerlendirerek yaşamın mutluluğu artırmaları, uğradıkları manevi kaybı telafi etmek olanağı bulmaları sağlanmış olacaktır.¹¹⁷ Böylece çalışma hayatları sonucunda yorulan ve bunalan insanın dinlenmesi sağlanarak iş hayatında daha verimli olması sağlanır.

Genel olarak sanayileşmiş ülkeler, ileri düzeyindeki turizm endüstrilerini ulusal turizm üzerinde dayatmışlardır. Bu ülkelerde uluslar arası turizm toplam turizm içinde daha az yer tutmakta ve dış ülkelere yönelik bir turizm hareketi özelliği taşımaktadır. Bu nedenle; ileri sanayi ülkelerinde uluslar arası turizm genellikle ödemeler dengesinin pasif kalemidir ve dış turizm bilançosu açıktır.¹¹⁸ Tablo 2.5.te gelişmiş ülkelerdeki dış turizm bilançosu ile ilgili değerler verilmiştir.

¹¹⁷ Olalı, a.g.e. sf. 23

¹¹⁸ Olalı, a.g.e. sf. 23

Tablo 2.5. Gelişmiş Bazı Batı Ülkelerindeki Dış Turizm Bilançosu
(Milyon Dolar) 1998

Ülkeler	Turizm Gelirleri	Turizm Giderleri	Gelir-Gider Farkı
Almanya	19.847	48.530	-28.683
Belçika	5.441	8.532	-3.091
İngiltere	21.980	29.682	-7.702
Danimarka	3.627	4.517	-890
Kanada	8.463	11.772	-3.309
Hollanda	6.746	11.662	-4.916
Japonya	3.636	30.203	-26.567
A.B.D.	71.116	53.728	17.388
Fransa	29.863	16.688	13.175
İtalya	31.647	17.339	14.308

Kaynak: Euromonitor, European Marketing Data and Statistics, 2000, sf. 440-441

Euromonitor, European Marketing Data and Statistics, 2000, sf. 620-621

Tablo 2.5.te görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerin turizm Bilançoları açık vermektedir. Özellikle ileri sanayileşmiş ülke olan Almanya, İngiltere ve Japonya'nın dış turizm açıklarının daha fazla olduğu görülür.

Bazı ileri sanayileşmiş batı ülkelerinde turizm bilançosunun aktif kalan verdiği görülür. Bunun nedeni uluslararası pazarda bu ülkelerin çekim merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerde de uluslar arası turizm giderleri gelişmiş ülkelerle aynı seviyededir. Bu ülkelerde de turizm bir gelir getiren sektör olarak değil de bir tüketim türü olarak görülür. Bu durum bu ülkelerin insanına verdiği değer bir ölçüsüdür.

Bu nedenle turizme ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasında ilişki kurulacaksa bu ilişki o ülke insanın turizmden ne kadar faydalandığını esas alınarak değerlendirilmelidir. Bir ülkenin yenişmişliği ölçmek için Ülke insanının turizme ne

kadar katıldığına bakarsınız. Bunun dışında yapılan çalışmalar sonucunda bulunana sonuçlar ise sadece az gelişmişliğin bir ölçüsünü verir.¹¹⁹

2.8.2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN

Gelişmekte olan ülkelerde ise turizme bakış gelişmiş ülkelerin yaklaşımından farklı bir boyut kazanır. Bu ülkelerde turizm, ödemeler dengesi açıklarını kapatacak bir sektör olara görülür. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde turizm endüstrisi uluslararası turizm üzerinde kurulmuştur. Dış turizm ülkeye girişlere yönelik ödemeler dengesindeki aktif kalemi oluşturmakta ve dış turizm bilançosu genel olarak aktif artan vermektedir.¹²⁰

Tablo 2.6. Gelişmekte olan bazı ülkelerdeki dış turizm bilançosu verilmiştir.

Ülkeler	Turizm Gelirleri	Turizm Giderleri	Gelir-Gider Farkı
Arjantin	5.363	2.111	3.252
Meksika	7.897	4.268	3.629
Hindistan	3.124	1.318	1.806
Çin	12.600	7.962	4.638
Australya	7.986	5.132	2.854
Mısır	2.555	1.546	1.009
G. Afrika	2.015	1.842	173
Polonya	9.614	7.376	2.238
Portekiz	4.508	2.287	2.221
Yunanistan	4.413	1.435	2.978
Türkiye	7.650	1.623	6.027

Kaynak: Euromonitor, European Marketing Data and Statistics, 2000, sf. 440-441

Euromonitor, European Marketing Data and Statistics, 2000, sf. 620-621

¹¹⁹ Kutluata, Münir, 'Türkiyedeki Gelişmişlik Yalnız Gelirle Değil Harcama İle de Ölçülmelidir', Türsab Dergisi, Sayı 175, İstanbul, 1998, sf. 39

¹²⁰ Olalı, Hasan, a.g.e., sf. 80

Tablo 2.6.daki veriler incelendiği zaman görüleceği üzere gelişmekte olan ülkelerin tamamında dış turizm bilançosu aktif kalan vermektedir. Bu ülkelere turizm gelirlerini artırmak için ülke dışında çıkışlara bazı sınırlamalar getirirler. Oysa gelişmiş ülkeler, ülke insanının yurt dışına çıkışını teşvik ederken, gelişmekte olan ülkelerde bunun tersi bir politika izlemek az gelişmişliğin bir göstergesidir.

3.BÖLÜM

TURİZM-CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI-GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ

3.1. ÜLKE HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Gürcistan Karadeniz'in doğu kıyısında, Güney Kafkasya'da yer alan ülke. Tam adı Gürcistan Cumhuriyeti'dir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden biri olan Gürcistan'ın kuzeyinde Rusya, güneyinde Azerbaycan, Ermenistan ve güneybatısında Türkiye yer alır. Ülkenin batı sınırını Karadeniz belirler.

Gürcistan, seküler, üniter ve başkanlı cumhuriyet olan bir temsili demokrasidir. Henüz bir Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Teşkilâtı üyesidir. NATO üyeliği ve ileride Avrupa Birliği'ne üye olmak için uğraş vermektedir.

3.1.1. ÜLKENİN GENEL EKONOMİK DURUMU

Sovyetler Birliği'nin dağılması Gürcistan ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve oldukça istikrarsız bir yapı ortaya çıkmıştır. Hammadde, enerji ve diğer endüstri ürünlerinin pazarlandığı diğer Cumhuriyetlerle arasındaki bağların ortadan kalkması Gürcistan ekonomisini olumsuz etkilemiş, bireysel gelirlerde, tarımsal ve sanayi üretiminde, turizm gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmış, enflasyon ve işsizlik önemli ölçüde artmıştır.

Komünizm döneminden kalan sanayi tesislerinin büyük bir kısmı bugün artık işe yaramaz haldedir. Bu tesisler cumhuriyetler arası ekonomik bağımlılık ilkesi ile kurulduğundan hammaddesizlik nedeni ile çalıştırılmamakta, teknolojileri çok eski olduğundan ekonomik üretim yapamamakta ve en önemlisi bakımları yapılamadığından hurda haline gelmiş durumdadırlar.

1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Gürcistan'daki ekonomik durumunun oldukça istikrarsız olduğu gözlenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında, yüksek enflasyon, sanayi ve tarım ürünleri üretiminde azalma, ülkeye gelen turist sayısında

düşüş ve işsizlik oranında artış görülmüştür. Bağımsızlığın ilan edilmesinden 1995 yılına kadar geçen sürede Gürcistan'ın GYSH'sı her yıl azalan bir seyir izlemiştir.

1995 yılında Türkiye tarafından başlatılan Ekonomik istikrar programlarının başarıyla uygulanması sonucunda, Gürcistan ekonomisinde gözle görülür bir düzelme kaydedilmiştir

Gürcistan'da serbest pazar ekonomisinin kurum ve kuruluşlarıyla tesis edilme çalışmalarının başlatılmasından bu yana özel sektörün GSYİH'deki payında artış eğilimi görülmektedir.

Gürcistan'ın sahip olduğu en önemli ekonomik avantajı coğrafi konumudur. Ülke Avrupa ile Orta Asya arasındaki önemli geçiş noktasında bulunmaktadır. Özellikle Ermenistan ve Azerbaycan'a giden malların büyük bir kısmı Gürcistan üzerinden geçmektedir. Bu da ülkenin transit ve ulaştırma alanlarından önemli gelir elde etmesini sağlamaktadır. Diğer yandan Orta Asya petrolünün büyük bir kısmının Gürcistan üzerinden geçirilerek dünyaya pazarlanması ülkenin sahip olduğu en önemli ekonomik avantaj olarak görülmektedir.¹²¹

3.1.2.GENEL OLARAK DIŞ TİCARET

Bağımsızlığın ilk yıllarında büyük düşme gösteren dış ticaret son yıllarda artık eğilimine girmiştir ve bu artık eğilimi ise daha çok ithalattaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Gürcistan dış ticaretini incelerken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus; dış ticarete kayıt dışı işlemlerin büyük boyutlarda olmasıdır. Özellikle ülkedeki yaygın rüşvetin de teşviki ile, gümrük vergilerinden kaçınmak için yerli ve yabancı firmalar kayıt dışı yollarla ülkeye büyük miktarlarda ithal sokmaktadırlar. Bu yöntem piyasada çalışabilmenin bir gereği olarak görülmektedir. Bu açıdan bilhassa ithalat rakamların çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Gürcistan istatistiklerine göre ihracat GSYİH'nin yaklaşık %5'ini ise yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Ülke ekonomisi büyük ölçüde dışa bağımlı olduğundan ithalattaki artış oranı daha yüksektir.

¹²¹Akgür,Mühsin, Palacıoğlu, Tezer, Gürcistan-ülke profili ve Türk girişimcileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın no:1998/5, İstanbul, 1999, sf.23

3.1.2.1. İHRACAT

Gürcistan'ın ihracatı oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. İhracatın düşük olmasının başlıca sebebi, ülkenin çok sınırlı sayıda ihraç ürününe sahip olmasıdır. İhraç ürünleri genelde hammadde ve doğalgaz kaynak niteliğinde ürünlerdir. Başlıca ihraç ürünleri; çelik, manganez, makineler, çeşitli imalat sanayi ürünleri, gübre, çeşitli kimyasallar, çay şarap, konyak, madensuyu, çeşitli meyve ve sebzelere dir. İhracatta en büyük payı madensuyu, metal borular, demir alaşımları ve çay olmaktadır.

İhracatın ülkeler itibariyle dağılımına bakıldığında; 3.1. numaralı tabloda görüldüğü gibi genelde ilk sıraları Avrupa Birliği'nin, Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin aldığı görülmektedir. Aynı zaman Ukrayna, Rusya ve Ermenistan da ilk sıralarda görünmektedir. Bu durum, eski Sovyetler Birliği ülkelerinin hala geleneksel Pazar özelliğini koruduğunu göstermektedir.

3.1.2.2. İTHALAT

İthalat özellikle 2000 yılında hızlı bir artış göstermiş olup, ekonomik krize rağmen 1998 yılında da bu hızlı artış devam etmiştir.

Gürcistan her türlü tüketim maddesini büyük oranlarda ithal etmektedir. Bunun başlıca nedeni ülke sanayinin talebi karşılayacak düzeyde üretim yapamamasıdır. İthalat rakamları incelenirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus da kayıt dışı ithalatın çok büyük boyutlarda bulunmasıdır.

İthalatın ülkelere göre dağılımına bakıldığında, ihracatta olduğu gibi ithalatta da ilk sıraları AB ülkelerinin aldığı görülmektedir. Sıralamada Türkiye'nin üçüncü sırada yer almasına rağmen, ülkemizden kayıt dışı yollardan yapılan ithalatın da bu rakamdan az olmadığı tahmin edilmektedir.¹²²

¹²² M.Akgür, T. Palacioğlu, a.g.e., sf.34-37

TABLO 3.1. Gürcistan'ın ülkelere göre 2007 yılına ait kısa ödemeler bilançosu

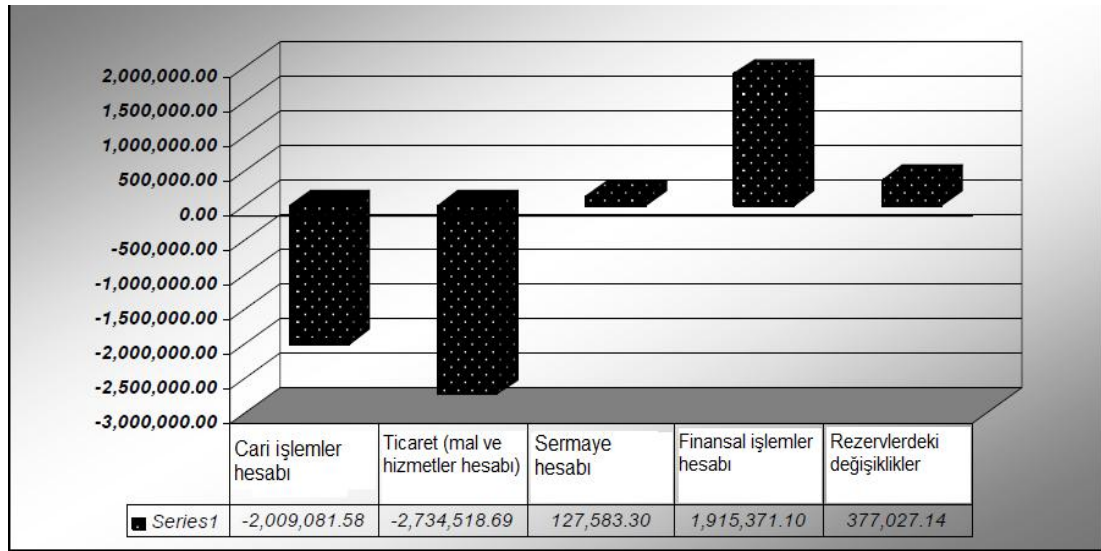
	Avrupa Birliği	Azerbaycan	Ukrayna	Türkiye	Rusya	Kazakistan	Ermenistan	ABD	Çin	Diğer
Cari işlemler	-890860	-55537	-384734	-268007	124134	-11403	161346	103032	184445	-602609
<i>a)mal ticareti</i>	-858375	-114783	-357585	-325136	-392824	-21927	60326	-52330	192736	-640455
kredi	519530	247169	177321	297771	188014	39292	119884	151561	8973	338770
borç	1377905	-361952	-534906	-622906	-580838	-61219	-59558	203891	201709	-979225
<i>b)servis ticareti</i>	-55701	72572	-31788	42403	-444	-918	111633	-35629	2484	56700
kredi	329868	139501	35807	138136	38203	13577	120354	60917	10276	207432
borç	-385570	-66929	-67596	-95733	-38647	-14495	-8721	-96546	-7792	-150732
<i>c)gelir</i>	-120036	-13849	-7858	3072	233693	3863	-12044	47210	1792	-98859
kredi	57589	490	9295	8526	256159	5316	714	63696	2029	77788
borç	-177625	-14339	-17153	-5545	-22466	-1453	-12758	-16486	-237	-176647
<i>d)cari transferler</i>	143253	523	12497	11624	283710	7581	1431	143781	4020	80006
kredi	170740	1159	14449	12503	289810	7844	1726	162412	4653	103161
borç	-27487	-636	-1952	-849	-6100	-263	-295	-18631	-633	-23155
Sermaye ve Finansal Hesabı	883488	111981	306268	378542	-233082	17688	-142300	-88197	168762	639803
<i>sermaye hareketleri</i>	25643	37540	1590	1854	243	19438	902	1895	941	37535
kredi	25672	37703	1602	1892	255	19444	903	1895	944	37578
borç	-29	-162	-12	-38	-12	-6	-1	0	-3	-43
<i>finansal hesabı</i>	857845	74441	304678	376688	-233326	-1749	-143202	-90092	167821	602268
<i>a)dolaysız yatırımlar</i>	930097	36455	23312	81849	73648	71129	1809	71285	5605	379738
yabancı ülkelere	-41897	-1530	-901	-3471	-3290	-3972	-45	-3121	-294	-16797
yabancı ülkelerden	971994	37984	24213	85320	76938	75101	1854	74406	5899	396535
<i>b)portfolio yatırımlar</i>	15557	430	254	976	926	921	12	878	71	1083
varlık	-7045	-257	-152	-584	-553	-550	-8	-525	-43	-2810
yükümlülük	22601	688	405	1560	1479	1471	20	1403	114	3893
<i>c)finansal derivatives</i>	479	17	11	39	37	-8	1	240	1	249
varlık	581	21	13	47	45	0	1	248	2	290
yükümlülük	-102	-4	-2	-8	-8	-8	0	-8	-1	-41
<i>d)başka yatırımlar</i>	159543	37539	281101	293824	-307936	-73791	-145024	-46687	162142	234587
varlık	111693	33480	252494	234682	-326067	-75689	-128756	-44118	125686	-385747
yükümlülük	47850	4059	28608	59142	18131	1898	-16268	-2569	36456	620334
<i>e)rezervler</i>	-247831	0	0	0	0	0	0	115808	0	-13388
Net Hata Ve Noksan	7371	-56445	78466	-110536	108948	-6285	-19047	-14835	15683	-37194

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

3.2. GÜRCİSTAN'IN 2007 YILINDAKİ KISA ÖDEMELER DENGESİ VE ONUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gürcistan'ın ödemeler dengesi diğer gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesiyle aynı özelliklere sahiptir. Yani ülkenin cari açıkları çok yüksektir ve bunu sermaye hesabından kapatmaktadır. Bildiğimiz gibi ülkenin cari açıklarının sürdürülmesi o ülkede krize yol açabilir.(Endonezya 1997-98deki gibi).

Tablo 3.2. Gürcistan'ın 2007 yılındaki ödemeler dengesi

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

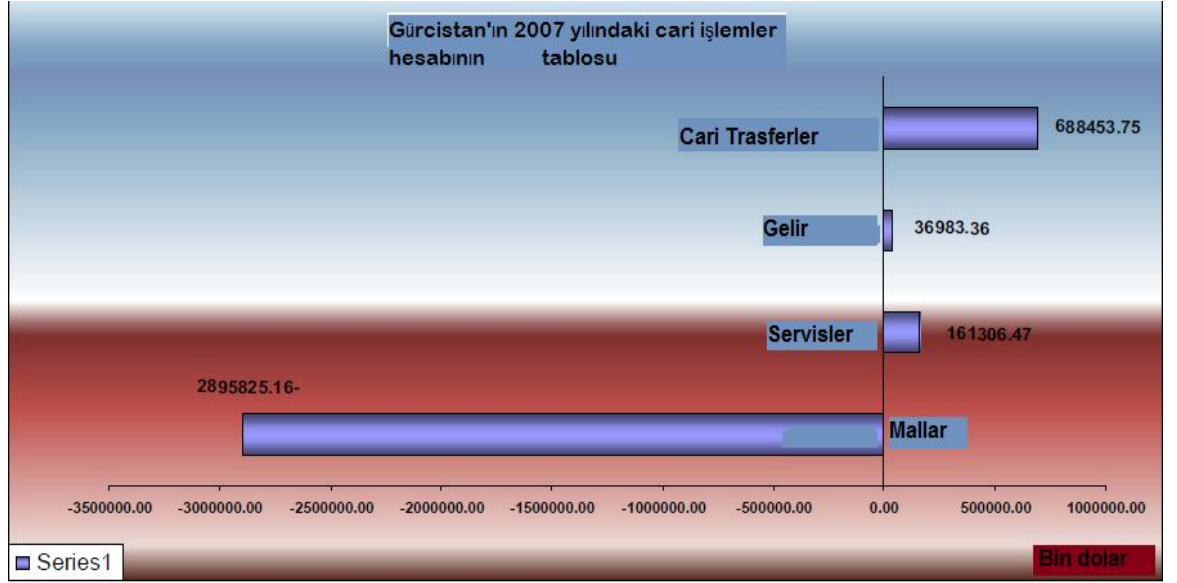
Ülkenin cari hesabı iktisatçılar için önemli bir göstergedir. 3.2. ve 3.3. numaralı tablolarda gördüğümüz gibi Gürcistan'ın cari açığın en önemli nedeni dış ticaret açıklarıdır, yani dış ticaretteki açıklar azalır ise bu ülkenin cari açıklarının kapanmasını sağlar.

Daha önceki bölümlerde ima ettiğim gibi cari açığın en önemli finansmanı turizmdir. Turizm cari hesabının görünmeyen kalemlerinden biridir ve servis ihracatı olarak sağılır. Yani turizm gelirlerin artması cari açığı kapanmasını sağlar.

Ödemeler dengesi açısından görünmeyen ihracat olarak nitelendirilen turizm, diğer ihracat sektörlerine göre daha avantajlı özellikler göstermekte, az bir ithalat ile kısa zamanda döviz elde edebilme imkânı bulunmaktadır. Ayrıca, ihracat imkânı

bulunmayan bazı ürünler, ülkenin tabii, tarihi, kültürel değerleri turistler kanalıyla dış Pazar bulmakta, bir döviz kaynağı haline getirilmektedir.

Tablo 3.3. Gürcistan'ın 2007 yılındaki cari işlemler hesabının tablosu

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

3.2. GÜRCİSTAN'IN 2004-2008 YILLARIN ÖDEMELER DENGESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tablo 3.4. Gürcistan'ın 2004-2008 yılları arası kısa ödemeler dengesi tablosu (mil. Dolar)

	2004	2005	2006	2007	2008
<i>CARİ İŞLEMLER</i>	-353.6	-709.5	-1174.6	-2009.2	-2915.1
<i>a) mal ticareti</i>	-915.6	-1214.2	-2019.4	-2895.8	-3833.2
kredi	1092.1	1472.4	1666.5	2088.3	2428.0
borç	-2007.7	-2686.6	-3685.9	-4984.1	-6261.2
<i>b) servis ticareti</i>	69.7	83.5	158.0	161.3	22.6
kredi	554.8	715.0	885.0	1094.1	1260.4
borç	-485.1	-631.5	-727.0	-932.8	-1237.8
<i>c) gelir</i>	78.4	62.1	162.7	37.0	-165.7

kredi	251.7	263.3	341.1	481.6	488.6
borç	-173.3	-201.2	-178.4	-444.6	-654.3
<i>d)cari transferler</i>	413.9	359.0	524.0	688.5	1061.1
kredi	465.4	413.4	587.0	768.5	1142.8
borç	-51.5	-54.4	-63.0	-80.0	-81.7
SERMSYE VE FİNANSAL HESABI	342.4	682.8	1240.6	2043.2	2962.8
<i>sermaye hareketleri</i>	40.7	58.7	171.2	127.6	104.8
kredi	44.1	61.6	172.2	127.9	104.9
borç	-3.4	-2.9	-1.0	-0.3	-0.1
<i>finansal hesabı</i>	301.7	624.2	1069.4	1915.6	2858.0
<i>a)dolaysız yatırımlar</i>	482.7	542.3	1185.9	1674.9	1523.0
yabancı ülkelere	-9.6	89.5	15.8	-75.3	-41.0
yabancı ülkelere	492.3	452.8	1170.1	1750.2	1564.0
<i>b)portfolio yatırımlar</i>	-13.0	15.5	140.3	21.1	623.6
varlık	-13.1	13.1	-2.2	-12.5	-2.3
yükümlülük	0.1	2.4	142.5	33.6	625.9
<i>c)finansal 'derivatives'</i>	0.0	0.0	0.0	1.0	7.8
varlık	0.0	0.0	0.0	1.2	11.1
yükümlülük	0.0	0.0	0.0	-0.2	-3.3
<i>d)başka yatırımlar</i>	9.9	177.1	181.8	595.6	834.3
varlık	-27.4	-16.2	-51.8	-202.3	-266.0
yükümlülük	37.3	193.3	233.6	797.9	1100.3
<i>e)rezervler</i>	-177.9	-110.6	-438.6	-377.0	130.8
NET HATA VE NOKSAN	11.1	26.7	-65.9	-34.0	-47.6

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

Tablo 3.4.'te gördüğümüz gibi 2004'ten itibaren cari işlemler hesabındaki açıklar gittikçe büyümekte. Bunun nedeni ticaretin artması ve bununla birlikte

ithalatın ihracattan daha çok oranda artması. 2008inde cari açık 2004'e göre 8 kat daha artmış. Bu durum gelişmekte olan ülke için gerçekten tehlikelidir. Tabloda gördüğümüz gibi cari açılar beraber sermaye hesaplarda da artış görünüyor. Bu artışlar sonuç olarak cari açıkları kapatmakta ve durumu dengelemekte ama cari açıklar sürekli büyümeye devam ederse bu ülke için çok riskli olabilir.

2007 yılında Gürcistan'ın cari açık oranı bu ülkenin ödemeler dengesinin 11.8% olduğunu gösterir.

Tablo 3.4.'e bakılırsa Gürcistan'ın ödemeler dengesinin genel özellikleri şunlardır:

- Gürcistan'ın nerdeyse bütün ticari partner ülkelerle negatif ticari dengesi vardır.
- Neredeyse bütün partner ülkelerle arasında cari açıklar vardır.
- Sermaye hesabı dengesi bütün ülkelerle pozitifdir.
- Finans hesabı da pozitifdir, yani sürekli olarak partner ülkelerden finansal varlıklar akmaktadır.
- Tablo 3.1.'de gördüğümüz gibi finansal ve sermaye akışları AB, Rusya Federasyonu, ABB ve Kazakistan'dan gelmektedir.

2004-2008 yıllarda cari açıklar büyümeye devam etti ve 2008 yılında 3833.2 milyon dolara ulaştı. Bu rakam bir önceki seneye göre 934.4 milyon dolar daha fazladır. Gürcistan'ın ödemeler dengesinde ticari dengenin 65-80% mal ticaretten oluşur.

Tablo 3.5.'te gördüğümüz gibi mallar ihracatı ve ithalatı gittikçe büyümekte cari denge de öyle ama rakamlara bakarsak cari açık büyüme oranı 2004'te 43.5-ti, 2006'da 66.3-e ulaştı ama 2008'de 32.4-e indi. Bu demek oluyor ki cari açıkların artış oranı önceki senelere göre azalmaktadır. Bunun nedeni ise ihracattaki hızlı artıştır.

3.4. GÜRCİSTAN'IN MAL VE HİZMETLER DENGESİ

Tablo 3.5. Gürcistan'ın mal dengesi

	Ölçme Birimi	2004	2005	2006	2007	2008
İhracat	Mil.Dolar	1092.1	1472.4	1666.5	2088.3	2428
İthalat	Mil.Dolar	-2007.7	-2686.6	-3685.9	-4984.1	-6261.2
Cari denge	Mil.Dolar	-915.6	-1214.2	-2019.4	-2895.8	-3833.2
Cari açıkların artış oranı	%	43.5	32.6	66.3	43.4	32.4
İhracat önceki yıllara göre	%	131.5	134.8	113.2	125.3	116.3
İthalat önceki yıllara göre	%	136.7	133.8	137.2	135.2	125.6

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

Gürcistan'ın hizmetler dengesine gelince tablo 3.6'da gördüğümüz gibi 2004-2008 yılları arasında bu denge pozitifdir. Ancak 2008 yılında hizmet ithalatı ihracata göre daha fazla arttığı için hizmetler dengesindeki negatif azalma görülmektedir.

2008 yılında turizm hizmetlerindeki artış oranı 8.3%'tir ve bu hizmetler dengesini pozitif etkiler.¹²³

Tablo 3.6. Gürcistan'ın hizmetler dengesi (mil.dol)

	2004	2005	2006	2007	2008
Taşımacılık	60.5	43.7	23	4.1	-28.3
Turizm	29.2	72.6	145.9	208	243.1
İnşaat Hizmetleri	-7.1	-16	-4.3	-3.4	-15.6
Sigorta Finansal Hizmetleri	-32.3	-48	-66.9	-97.8	-135.6
Finansal Hizmetler	14.8	18.1	14.7	-3	-6.5
Resmi Hizmetler	2.1	4	7.9	5.8	-2.2
Diğer Hizmetler	-33.4	-615.3	204.4	123.2	5.1
Hizmetler dengesi toplam	69.6	83.5	158	161.3	22.7

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

¹²³http://www.finchannel.com/news_flash/GeoBanks/72107_Balance_of_Payments_of_Georgia_%282nd_quarter_of_2010%29/

3.5. TURİZM

Gürcistan, Karadeniz'e bakan sahil şeridi, dağları, kış turizmine elverişli tesisleri, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile önemli ölçüde turizm potansiyeline sahiptir. Ayrıca, zengin termal su kaynakları ve kaplıcaları da birçok turisti ülkeye çekmektedir. Diğer taraftan Avrupa'ya yakınlığı büyük bir avantaj oluşturmaktadır. 1990'lı yılların başında yaşanan güvenlik sorunları ve ekonomik durgunluk nedeniyle, ülkenin turizmi gelişme kaydedememiştir ve ülkeye gelen turist sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Konaklama, uluslararası ulaşım hizmetleri ve diğer birçok altyapı unsuru geliştirilmeye gerek duymaktadır.

Gürcistan'da son yıllarda EBRD ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte turizm sektöründeki altyapının geliştirilmesine yönelik olarak etkin ve ciddi adımlar atılmıştır.

2008-2010 yıllarında Gürcistan'da bu sektörde çok yatırım yapıldı, yeni oteller ve restoranlar açıldı. Özellikle kara deniz sahilin en önemli ve en çok turist çeken şehir Batumi'de yeni havalimanı açıldı ve Türkiye'yle anlaşmalı olarak Türkiye ve Batumi arasında uçak seferleri başlatıldı. Her sene Gürcistan'a gelen turist sayısı artmaktadır. Gürcistan'a en çok turist Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Avrupa Birliği'nden gelmektedir.

Dünya Turizm Örgütü (WTO) ve UNESCO'nun işbirliğinde" İpek Yolu Projesi "nin hayata geçirilmesi desteklenmiştir. Projenin amacı, katılımcı ülkeler arasındaki alt yapı gelişiminin teşvik edilmesidir.¹²⁴

3.5.1. TURİZM GELİRLERİNİN İHRACAT GELİRLERİ, DIŞ TİCARET DENGESİ İÇİNDEKİ PAYI VE GSMH

Turizm gelirlerinin ihracat gelirleriyle karşılaştıracak olursak, turizm gelirlerinin artışı hakkında daha iyi fikir elde etmiş ve dış ticaret dengesi içindeki yerini görmüş oluruz. . Böylece turizm gelirlerinin, ödemeler dengesindeki, büyük ölçüde dış ticaretten kaynaklanan açıkların giderilmesinde ne ölçüde katkıda bulunduğu da daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

¹²⁴ <http://www.gizlikapi.org/asya-kitasi/67752-gurcistan-gurcistan-hakkinda-hersey.html>

Tablo 3.7. Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri, Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı ve GSMH (mil.dolar)

Yıllar	İhracat	Turizm Gelirleri	Turizmin Gelirlerin İhracat gelirleri İçindeki Payı %	İthalat Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Dengesi	Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Dengesi İçindeki Payı %	GSMH	Cari açığın GSMH ile oranları %
2004	607	29.2	4.8	-2097.0	-1490.0	1.96	5131.6	40.9
2005	865	72.6	8.4	-2490.0	-1625.0	4.47	6412.3	38.8
2006	936	145.9	15.6	-3677.0	-2741.0	5.32	7752.7	47.4
2007	1232	208.0	16.9	-5215.0	-3983.0	5.22	10174.8	51.3
2008	1495	243.1	16.3	-6305.0	-4810.0	5.05	12798.1	49.3
2009	1131	346.4	30.6	-4369.0	-3238.0	10.70	10743.2	40.7

Kaynak: Gürcistan'ın İstatistik Departmanı

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi görünmeyen ihracat olarak nitelendirilen turizm gelirlerinin 2004 yılında toplam ihracata oranı % 4.8 iken, 2009 yılında bu oran %30.6'a yükselmiştir. 2004-2009 yılları arasında tabloda gördüğümüz gibi turizm gelirleri gittikçe yükselmektedir ve aynı zaman toplam ihracattaki payı da yükselmekte. 2009 yılında turizm gelirlerinin ihracattaki payı 1 senede 2 katına çıktı.

Gürcistan'ın 2004te GSMH 5131,6 milyon dolardır yani cari açığın GSMH'nın 40.9 %-dur. Tablo 3.7-de gördüğümüz gibi ülkenin GSMH yükselmekte ama cari açık da öyle. 2007 yılında cari açığın GSMH ile oranı 51.3%-e kadar yükseldi ama 2009da yine düştü.

Tabloda gördüğümüz gibi dış ticaret dengesi de sürekli yükselmekte ve bu cari açığın en önemli kaynağıdır ama bir de görüyoruz ki 2004-2009 yılları arasında turizm gelirlerinin dış ticaret dengesi içindeki payı da yükselmekte hatta 2009 yılında bu oran önceki seneye göre 2 kat yükselmiştir, yani bu demek oluyor ki turizmin gelirlerinin artmasıyla dış ticaret dengesindeki açıklar da azalmaktadır ve böylece cari açıkların da azalmasında neden oluyor.

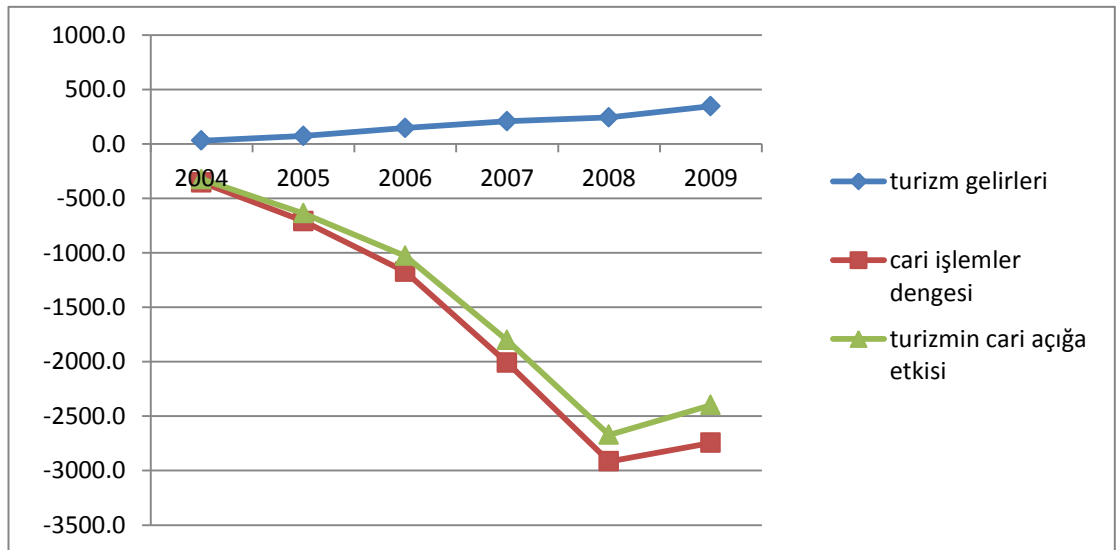
Ancak, ödemeler dengesi üzerinde turizmin etkisini incelerken, turizm kaleminin sadece gelir değil, gider yönünden de bir değerlendirmesini yaparak , bu etkinin gelir ve gider arasındaki net fark olarak düşünülmesi gerekmektedir.

Kalkınmış bir ekonomide , ödemeler dengesi içinde turizm kaleminin açık vermesi toplam dengeye önemli bir etkide bulunamayacağı gibi belli bir kalkınma aşamasından sonra bu ülke için önemli bir problem yaratmayacaktır, ancak Gürcistan gibi ödemeler dengesi sürekli cari açık veren bir ülke için durum çok daha farklıdır . Bu sebeple turizm gelir gider farkının bu açığı kapatıcı yönde olması, dış ödeme zorlukları içinde bulunan geri kalmış, bir ülkenin kalkınmasına önemli derecede yardımcı olacaktır.

Gürcistan’da turizm gelirlerinde son yıllarda önemli artışlar görülmekte beraber , turizm giderlerinin gelirlerden daha hızlı arttığı ve böylece turizmin gelir gider farkı olarak cari açıklarını azaldığını gözlenmektedir.

Gürcistan gibi döviz sıkıntısı çeken ve kalkınma çabaları bu yüzden gerileyen ülkede döviz tasarrufu sağlamaya yönelik her tedbir alınmalıdır. Turizm gelirleri yoluyla gelen dövizin gider olarak ve daha büyük bir oranda tekrar yurtdışına çıkması önlenmeli ve bunun için turizm politikasının tespitinde yalnızca turizm gelirlerinin artırılması değil, dış turizm ve seyahat harcamalarının kısılması için alınacak tedbirler öncelikler belirlenmelidir. Ülke içinde turistik yerlerin değerlendirilmesi ve konaklama tesislerinin artırılması , ülkeye olan yabancı turist talebini arttıracacağı gibi , ülke halkının da iç turizme daha fazla ilgi göstermesini sağlayacaktır.

Şekil 3.8. Turizmin Cari Açığı Üzerinde Olan Etkisi

Kaynak: Gürcistan’ın İstatistik Departmanı

Şekil 3.8’de turizm gelirlerin cari açığa olan etkisi gösterilmiştir. Mavi şeridi turizm gelirlerini, pembe şeridi cari açığı ve yeşil şeridi turizm gelirlerinin cari açığı ne kadar azalttığını göstermektedir.

Tabloda gördüğümüz gibi cari açık hep negatiftir ve yükselmektedir, turizm gelirleri ise pozitifdir ve tabloda gördüğümüz gibi cari açığı azaltmaktadır.

SONUÇ

Gürcistan'ın ekonomik kalkınma süreci içinde ödemeler dengesindeki gelişmeler çok önemli bir yer tutmaktadır. Gürcü ekonomisinin dönemler boyunca gösterdiği performansa baktığımızda , bu ülkenin döviz darboğazı içinde bulunduğu yıllarda ekonomisinin gerilediğini görüyoruz.

Bu yüzden , Gürcistan'ın ödemeler dengesindeki cari açıkları, sadece ithalatın ihracatı aşamasından ibaret ve dış kaynaklarla veya ithalatı kısmak amacıyla telafi edebilecek olağan açıklar olarak kabul etmemek gerekir, çünkü ekonominin diğer markı hedeflerinde herhangi bir fedakarlık yapmadan ithalatın kısılması mümkün değildir. Dış kaynak ise Gürcistan'ın dışa bağımlılığı daha da arttırarak , özellikle politika açısında borç aldığımız ülkelere çeşitli tavizler vermemize yol açmaktadır.

Gerçekte, Gürcistan'ın ödemeler dengesindeki cari açıkları problemine köklü bir çözüm ancak ihracatın ithalatı tam olarak karşılayabilecek bir yapıya kovuşmasıyla mümkündür.

Bu genel görünüm karşısında , Gürcistan için çok önem taşıyan döviz ihtiyaçlarını kısa dönemde karşılayabileceği en önemli seçenek olarak turizm gelirleri ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde nakdi ve kitlevi bir olay haline gelen turizmin yarattığı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkiler ülke ekonomilerinde ve özellikle uluslar arası ekonomik ve politik ilişkilerde büyük etki payına sahiptir. Bu özelliği sebebiyle gelişmekte olan ülkeler için turizm hem siyasi etkinlik sağlamak, hem tanıtım, hem de dış ödemeler dengesindeki cari açıkları finanse etme açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Ödemeler dengesi açısından görünmeyen ihracat olarak nitelendirilen turizm, diğer ihracat sektörlerine göre daha avantajlı özellikler göstermekte, az bir ithalat ile kısa zamanda döviz elde edebilme imkanı bulunmaktadır. Ayrıca, ihracat imkanı

bulunmayan bazı ürünler , ülkenin tabii, tarihi, kültürel değerleri turistler kanalıyla dış Pazar bulmakta, bir döviz kaynağı haline getirilmektedir.

Gürcistan'ın turizm sektörün rolü giderek artmaktadır, yeni yatırımlar yapılmaktadır, yeni oteller inşa edilmektedir, yeni binalar ve yollar yapılmaktadır, bu nedenle gittikçe Gürcistan'a gelen turist sayısı artmaktadır, dolayısıyla ülkeye giren döviz de artmaktadır ama bu ithalatın çok olmasından dolayı olan cari açıklarını kapatmasında yeterli olmuyor. Turizm sektörün daha da gelişmesi lazım, tanıtım yapılmalı ve en önemlisi ülkenin istikrarlı olması gerek, Gürcistan bunu başarabilirse turizmden gelen döviz, ülke dövize olan ihtiyacını karşılayabilir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu , O.K., İşgücünün Verimli Kullanma Tekniklerinin Turizm Sektörüne Uygulanması, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları,1992

Akat, Asaf Savaş; “Ödemeler Dengesi Yazıları”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ağustos, 2004

Akgür, Mühsin, Tezer Palacıoğlu, Gürcistan-ülke profili ve Türk girişimcileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın no:1998/5, İstanbul, 1999

Alexander, Sidney; “Effects of a Devaluation on a Trade Balance”, International Monetary Fund Staff Papers, 1952

Archer , E.,”Estimating the relationship between tourism and economic growth”,Journal of Travel Research, 1884

Archer, C.Cooper, The positive and negative impacts on tourism, Global Tourism The next Decade, Oxford, Butterworth and Heinemann, 1994

Artis, M. Ve Bayoumi T. ; “Saving, Investment, Financial Integration and Balance of Payments”, International Monetary Fund Working Paper, 1989

Bahar, O., Impacts of Mass Tourism on Natural Environment, Quarterly Journal of University of Economics Bratislava, 2005

Bahar, O.; Kozak, M.,Uluslararası Turizm ve Rekabet Edbirlik, Ankara, Detay Yayıncılık

Barda ,Süleyman ve Alkin Erdoğan; Dış Ticaret Teorisi,İstanbul,İktisat fakültesi Yayını,1969

Batiz ,F.L.R.ve Batiz, L.R.; International Finance and Open Economy Macroeconomics, New York, MacMillan Press, 1989

Boxill, İ.,‘Towards an Alternative Tourism of Jamaica’, Journal of Contemporary Hospitality Management

Brainard, G. Harry,Uluslar arası ilişkile, Çev. Osman Tekok, 1975

Briguglio ,L., ‘Small island developing states and their economic vulnerabilities’,World Development

Buhalis , D., Marketing the Competitive Destination of the Future, Tourist Management,2000

Çakır, P.,Türkiye'nin turizm gelirlerinin ödemeler dengesine katkısının analizi,Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları

Çeken, H.,Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi,İstanbul,Deyişim Yayınları

Coltman, M.M.,Introduction to Travel and Tourism: An International Approach, New York, John Wiley, 1989

Davidson, R.; Maitland, R., Toursim Destinations, London, Hodder and Stoughton, 1997

Diñer ,Mithat, Zeki,Turizm Ekonomisi ve Türkiye ekonomisinde Turizm,İstanbul, Filiz kitabevi,1993

Diñer, Z., Turizm Ekonomisi cve Türkiye Ekonomisinde Turizm, İstanbul,Filiz Kitabevi,1993

Eğilmez, Mahfi; “2006’dan 2007’ye Türkiye Ekonomisi”, Radikal gazetesi, 31.12.2006

Ekinci, M. Behzat; “Gelişmekte Olan Ülkelerin Hizmet Ticaretindeki Yeri ve Türkiye; Hizmet Ticaretinde Türkiye’nin Stratejik Sektörlerine İlişkin Değerlendirmeler”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı 32, Temmuz, 2004

Emsen, Ö.S.; Değer, M.K.,’Turizm Üzerinde Terörizmin Etkileri:1984-2001 Türkî’ye Deneyimi’,Akdenşz Üniversitesi, İ.İ.B.F.dergisi, 2004

Erdoğan, H.,Uluslar arası Turizm, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayını,1995

Erkal,M.E.,101 soru 101 cevap bölge açısından az gelişmişlik, İstanbul,Der Yayınları,1990

Froyen, R.T.,Macroeconomics Theories and Politics ,New York, Macmillan, 1990

Gearing, C.E., Swart, W.W., T.Var, Establishing a Measure of Touristic Attractiveness, Journal of Travel Research, 1984

Göksel, E.,Turizm Ekonomisi ve İşletmeciliği, İzmir, Ege Üniversitesi Matbaası, 1968

Hall, C.M.,Tourism and Politics: Policy,Power and Place, Chichester Wiley, 1994

Han , X., Fang, B., ‘ Measuring the size of tourism and its impact in an economy’, Statistical Journal of The United Nations Economic Commission for Europe, 1997

Haris, R.; Leiper, N., Sustainable Tourism: An Australian Perspective, Chatswood-Butterworth-Heinemann, 1995

Hawkins, D.E.; Mann, S., The World Bank’s Role in Tourism Development, Annals of Tourism Research,2007

İçöz, M. Kozak, Turizm Ekonomisi, Ankara, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, 2002
Jafari, J., ‘On Domestic Tourism’, Annals of Tourism Research

Kar, M., Zorkirişçi, E.; Yıldırım, M.,Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme,, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 2004

Kozak, N.,Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Ankara, Detay Yayıncılık, 5. Baskı, 2001

Kutluata, Münir, ‘Türkiyedeki Gelişmişlik Yalnız Gelirle Değil Harcama İle de Ölçülmelidir’, Türsab Dergisi, Sayı 175, İstanbul, 1998

Lea, J.,Tourism and Development in the Third World, London,Routledge,1988
Niehans , Jürg; International Monetary Economics, Baltimore, The John Hopkins University Pres,1984

Obsfeld ,M.ve Rogof K.; “The Intertemporal Approach to the Current Account”, National Bureau Economic Research, 1994, Working Paper, No: 4893

Olalı, H; Timur A., Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1986

Onur, K.,‘Turizmin Türkiye’nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi’, Dokuz EYLÜL Üniversitesi, S.B.E. Dergisi

Ozan, Bahar, Kozak Metin; Turizm ekonomisi, Ankara, Detay Yayıncılık, 2008
Sachs, D. Jeffrey; “The Current Account and Macroeconomic Adjustment”, Brookings Papers on Economic Activity, 1981

Şahin, A.,İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye’de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi, Ankara, Sevinç Matbaası, 1990

Seyidoğlu , Halil; Uluslararası Finans, İstanbul, Güzem Yayınevi, 1988

Seyidoğlu ,Halil; Uluslar arası İktisat, 3. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi yayınları, 1980

Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 2001.

Süreç, Yenal, ‘‘Gelişmekte olan ÷lkelerde hizmet ihracına dayalı büyüme’’, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul, 2004

Svensson, L.E.O ve Razin A.; ‘‘The Terms of Trade and The Current Account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect’’, Journal of Political Economy, 1983

T. C. MERKEZ BANKASI; Ödemeler Dengesi Raporu, Ankara, 2005

Tiryaki, Tolga; ‘‘Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürebilirlik ve Türkiye Örneği’’, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliğ No:8, Temmuz, 2002

Tosun, C.; Jenkins, C.L., Regional Planning Approaches to Tourism Development, Tourism management, 1997

Ünlüöner, Kurban, ‘‘Turizmin iktisadi kalkınmaya etkileri ve Türkiye’nin Cümhuriyet Dönemi turizm politikaları’’, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul, 1990

W. . Hunziker, K. Krapf, Allgemeine Fremdenverkehrslehre, Zürich, 1942sf.2’den aktaran Sait Evliyaoğlu, Genele Turizm bilgileri, 1989, Ankara
WTO, Tourism Highlights, Madrid Spain, 2007

WTTC, The 2007 Travel and Tourism Economic Research, London, 2007

www.antimai.org

www.bized.ak.uk/economics/international:/bop/notes

Yarcan, Ş., Turizm Endustrisinin Yapısı, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 1994

Yücel, İlhan; Ödemeler dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye’nin Ödemeler Dengesi, Ankara, 1974

